

Van Troje tot Tiberius

Vellieus Paterculus

Van Troje tot Tiberius

De geschiedenis van Rome

Vertaald en toegelicht door Vincent Hunink

Ingeleid door Jona Lendering

Athenaeum—Polak & Van Genneep
Amsterdam 2011

De vertaler ontving voor deze vertaling een werkbeurs
van het Nederlands Letterenfonds

Oorspronkelijke titel *Historia Romana*
Copyright vertaling en toelichting © 2011 Vincent Hunink
Copyright inleiding © 2011 Jona Lendering
Athenaeum—Polak & Van Gennep,
Singel 262, 1016 AC Amsterdam

Omslag Monique Gelissen
Omslagbeeld © Getty Images/Zathia
Boekverzorging Hannie Pijnappels

ISBN 978 90 253 6849 4 / NUR 683
www.uitgeverijathenaeum.nl
www.vincenthunink.nl

Inhoud

Inleiding	7
VAN TROJE TOT TIBERIUS	
I Oudste geschiedenis	37
II Na de val van Carthago	55
III Naar het einde van de republiek	81
IV Octavianus	107
V Tiberius	135
Noten	167
Over de vertaling	180
Register	183
Over de samenstellers	239

Inleiding

Wat verwachten moderne lezers van een historicus? Dat hij de feiten kent, om te beginnen, wat veelal wil zeggen dat hij zijn verhaal baseert op archiefstukken. Waar mogelijk bestudeert hij ook geluids- en beeldmateriaal, en als dat niet voorhanden is, heeft hij op zijn minst grondige kennis van de archeologische resten. Het spreekt vanzelf dat hij de plaatsen die hij beschrijft ook heeft bezocht. We verwachten verder dat een historicus, als hij heeft vastgesteld wat er is gebeurd, verbanden gaat leggen tussen de feiten. Daarvoor heeft hij de beschikking over verschillende verklaringsmodellen, en om te kijken of mogelijke verbanden ook plausibel zijn, is hij vertrouwd met de sociale wetenschappen. Heeft de historicus op deze wijze het verleden gereconstrueerd, dan rest nog de verslaglegging, liefst in elegant proza en in elk geval controleerbaar met een notenapparaat. Concreet profijt trekt de samenleving ondertussen niet van de exercitie, en moderne denkers maken daarom wel eens onderscheid tussen nuttige en zinvolle disciplines: door nuttige wetenschappen worden mensen in redelijke gezondheid en redelijke welvaart redelijk oud, de zinvolle vakken geven dat redelijke bestaan betekenis.

Gemeten aan deze taakomschrijving is de Romeinse senator Velleius Paterculus een slecht historicus. Een archiefkrat kon hij sowieso niet zijn – er waren destijds nauwelijks archieven – maar ook van andere bronnen van informatie, zoals reliëfs en de alom aanwezige inscripties, maakt hij geen gebruik, in één geval zelfs moedwillig. Nergens zoekt hij naar een diepere verklaring voor de gebeurtenissen. Zijn collega's wilden de lezer nog wel eens tonen waarom de dingen gebeurden zoals ze gebeurden door hun personages in verzonnen toespraken hun motieven te laten uitleggen, maar Velleius negeert dat middel en beperkt zich tot een enkele obligate opmerking dat Fortuna dit

deed of dat naliet. Hij is evident niet geïnteresseerd in het verklaren van het verleden. Voor hem is een geschiedwerk een soort kroniek: de feiten moeten in de juiste volgorde staan – hij is gefascineerd door chronologische problemen – en dat is voldoende. Zo'n opsomming is nuttig, vindt hij, omdat het de historicus in staat stelt sommige mensen te prijzen en anderen verwijten te maken, zodat hij het moreel besef van de lezers kan aanscherpen.

Op ons komt dat wat naïef over en daarom hebben moderne oudhistorici vrij negatief over Velleius geoordeeld. Verder gold zijn lof voor keizer Tiberius, een heerser die door andere antieke schrijvers wordt getypeerd als despoot, als bewijs van Velleius' gebrekkige oordeel. Inmiddels kijken we er anders tegenaan. Niet alleen is hij ooggetuige geweest van belangrijke gebeurtenissen, we zullen zien dat hij helemaal niet zo'n slecht historicus is en dat een deel van de hem gemaakte verwijten te stellig geformuleerd is geweest. We zullen daarvoor eerst moeten kijken naar de gebeurtenissen waarover hij vertelt, vervolgens naar de opzet van *De geschiedenis van Rome* en enkele technische aspecten waaruit blijkt dat hij serieus wilde schrijven, om tot slot te kijken naar zijn (gebrek aan) objectiviteit en zijn portret van Tiberius.

Velleius' verleden: de Burgeroorlogen

'Toen de angst voor Carthago was weggenomen en de concurrent om de macht was verdwenen,' zo begint Velleius het tweede deel van *De geschiedenis van Rome* (2,1), 'verliet men het pad van de deugd en ging men over tot het tegendeel, en dat niet stap voor stap maar hals-overkop. De oude levensstijl werd opgegeven en vervuuld voor een nieuwe.' Anders dan antieke historici, die halve moralisten waren, onthouden moderne oudhistorici zich zoveel mogelijk van waardeoordelen. Toch zien ook zij in de tijd waarin Carthago werd verwoest, het midden van de tweede eeuw v.Chr., een verandering in de Romeinse samenleving. In de voorgaande vijftig jaren was de senaat terughoudend geweest met buitenlandse veroveringen, maar nu ineens veranderde het beleid: in 148 werd Macedonië geannexeerd en twee jaar later volgden Griekenland en het huidige Tunesië. Door steden als Korinthe en Carthago met de grond gelijk te maken, werd de wereld getoond wie er de baas was.

Het Imperium Romanum werd 75% groter, de bevolking verdubbelde en het openbaar bestuur werd onmetelijk complexer. De Romeinse soldaten, meestal dienstplichtige boeren, gingen steeds langer en steeds verder van huis, waardoor ze zich nauwelijks meer verbonden voelden met Italië en minder tijd doorbrachten op hun boerderijen dan wenselijk was. Niet zelden verkochten ze uiteindelijk hun land om opnieuw bij te tekenen voor een profijtelijke campagne. Het Italiaanse platteland, ooit gedomineerd door tienduizenden kleine boerderijen, bestond steeds meer uit grote plantages, waar slaven het werk deden. Dit konden krijgsgevangenen zijn, maar menig grootgrondbezitter nam zijn personeel over van zeerovers. De piraterij bloeide. Tegelijkertijd verloren de Romeinse bestuurders gezag: deels doordat ze steunden op volksvergaderingen die een steeds kleiner deel van de totale bevolking vertegenwoordigden, deels doordat generaals een band ontwikkelden met de legers waarmee ze soms jaren van huis waren en zich onafhankelijker gingen gedragen. Zo veroorzaakte de Romeinse expansie serieuze problemen, die op hun beurt een lange reeks conflicten veroorzaakten: de materie die Velleius behandelt.

De bestuurders waren zich bewust van de problemen, maar wisten niet in welke richting ze het staatsapparaat moesten hervormen. Onze historicus noemt de akkerwetten van Tiberius Gracchus, die de Italiaanse boerenstand wilde ondersteunen, en het optreden van diens broer Gaius, die verdeeldheid zaaide tussen de bestuurlijke en financiële elites van het Rijk om ongestoord te kunnen werken aan volksplantingen buiten Italië en de ondersteuning van de boerenstand. Andere politici streefden naar herstel van de oude normen en waarden. Velleius, die sympathie voelt voor deze opvatting, vermeldt met kennelijke instemming enkele exemplarische vonnissen.

De moeilijkheden werden nog verergerd doordat er twee wegen waren naar legitimiteit: zowel de senaat, gedomineerd door ervaren bestuurders, als de volksvergadering, waar de middenklassen het voor het zeggen hadden, konden een voorstel kracht van wet geven. Velleius duidt degenen die de eerste weg kozen aan als 'optimaten'. Degenen die de route via de volksvergadering namen staan bekend als 'populares'. Wie voor de laatste tactiek koos was genooddaakt voorstellen te doen ten gunste van de boerenstand en het stedelijk proletariaat, zoals een optimaat van tijd tot tijd zuchtend gewag diende te maken van het toenemend verval der zeden.

De eerste die van het machtsvacuüm profiteerde was Marius. De volksvergadering verleende hem het consulaat in de jaren 107 en 104-100, in de hoop dat hij enkele Germaanse stammen zou bedwingen. Dat deed hij inderdaad, maar doordat hij in acht jaar zesmaal het hoogste ambt in Rome bekleedde, kwam een einde aan de eerbiedwaardige traditie dat ambten onder de senatoren rouleerden. Dit vergrootte de toch al aanzienlijke politieke verwarring, die Velleius (2,13) illustreert met het verhaal van Marcus Livius Drusus, waaruit blijkt dat inmiddels elke logica zoek was.

Nieuwe problemen dienden zich aan. Het imperium kende twee soorten ingezetenen: mensen met en zonder Romeins burgerrecht. Leden van de eerste groep hadden passief en actief kiesrecht, konden legers aanvoeren en mochten vechten in de legioenen, terwijl leden van de tweede groep alleen kiesrecht hadden in hun eigen steden en moesten meevechten in de hulptroepen. Hoewel dat laatste lucratief was, waren zij toch tweederangsingezetenen die, toen een voorstel hen tot burgers te maken het niet haalde, tot opstand besloten. In deze Bondgenotenoorlog wist Rome zijn tegenstanders te verdelen door het burgerrecht toe te kennen aan respectabele bondgenoten die loyaal waren gebleven – Velleius' overgrootvader profiteerde ervan – en anderen gewapenderhand te bedwingen, terwijl uiteindelijk iedereen die de wapens neerlegde het burgerrecht kreeg toegezegd.

De Bondgenotenoorlog had de politieke spanningen opgeschort, niet beëindigd. Toen oorlog uitbrak tegen koning Mithridates van Pontus (noordelijk Turkije), werd generaal Sulla eropaf gezonden, maar hij was nog niet koud vertrokken of het commando werd aan Marius overgedragen. Sulla benutte nu zijn leger om op Rome te marcheren: het begin van de Eerste Burgeroorlog. De soldaten, die allang niet meer trouw waren aan de senaat en alleen nog loyaal waren aan hun generaal, vonden het wel best, en de senaat had maar te berusten in Sulla's benoeming tot 'dictator'. Dit was een magistraat die zes maanden lang absolute bevoegdheden had – de negatieve bijklank die het woord nu heeft is ontstaan door Sulla's onconstitutioneel lange en extreem bloedige gebruik van de functie.

Toen hij de macht eenmaal had gekregen, nam hij namelijk maatregelen die zo hard waren als men zou verwachten na een burgeroorlog: talloze leden van de oppositie werden over de kling gejaagd en hun bezittingen vervielen aan Sulla's aanhangers. Tegelijk probeerde

hij het staatsbestel structureel te hervormen: alle macht kwam aan de senaat en de populares leken definitief verslagen. Na zijn dood in 78 zette zijn kolonel Pompeius het beleid voort. 'Hij was nagenoeg geheel vrij van fouten,' oordeelt Velleius (2,29), 'tenzij men hem het volgende als een ernstige fout aanrekent: hij leefde in een vrije staat die de dominante factor in de wereld was en alle burgers waren rechtens zijn gelijken, maar hij kon het niet verdragen als hij zag dat iemand in even hoog aanzien stond als hij.'

Daarmee slaat onze auteur de spijker op de kop: Pompeius wilde de eerste zijn in de staat. Het is echter alsof Velleius niet ziet dat álle politieke leiders – Marius, Sulla, Pompeius, Caesar, Marcus Antonius, Octavianus – deze wil deelden, en dat deze mentaliteit een obstakel was bij de zoektocht naar een uitweg uit de impasse. Steeds zouden invloedrijke politici hun reputatie laten prevaleren boven het algemeen belang. De enige manier om tot hervorming te komen, was als één van de leiders alle andere zou uitschakelen, een monarchie zou stichten en, als zijn reputatie eenmaal onaantastbaar was, de staat zou saneren.

Niet dat Pompeius geen maatregelen nam. Integendeel, hij was een van de creatiefste politici uit deze tijd. Na enkele buitenlandse oorlogen, die hem de reputatie opleverden een goede generaal te zijn, nam hij enkele bestuurlijke maatregelen, waarmee hij de scherpe kanten van Sulla's systeem afvijlde. Zo herstelde hij voor politici de mogelijkheid zich te presenteren als popularis. De volksvergadering gaf hem niet veel later, in 67, het oppercommando tegen de piraten. Dat Pompeius het aannam, bewijst dat hij bereid was de senatoren, die de slaven voor hun plantages kochten van deze piraten, te passeren als dit in het belang was van de gemeenschap (en van zijn loopbaan). Velleius wijst erop dat Pompeius 'in alle provincies verregaande bevoegdheden kreeg, het equivalent van die van proconsuls, tot op 50 mijl landinwaarts' (2,31). Dat schiep theoretisch het probleem dat provinciegouverneurs, die eveneens proconsulaire bevoegdheden hadden, hem konden tegenwerken, maar in de praktijk wist iedereen dat Pompeius' gelijke rechten hoger waren dan de gelijke rechten van andere bestuurders. Later zou dit *imperium maius* heten, 'een groter machtsbereik'.

Velleius noemt ook andere staatsrechtelijke innovaties. Zo liet Pompeius, toen hij gouverneur van de Spaanse provincies was, het bestuur over aan onderbevelhebbers. Dat stelde hem in staat zowel actief te

zijn in de Romeinse politiek als een leger te commanderen. Een andere maatregel was het instellen van een groot rechtscollege dat een einde moest maken aan electorale misstanden. Niet minder vernieuwend was dat hij in 52 ‘consul zonder collega’ was. Ooit hadden de Romeinen besloten de hoogste magistratuur op te dragen aan twee mannen, met de bedoeling dat die elkaar zouden controleren. Het nadeel was dat ze elkaar ook in de wielen konden rijden: *De geschiedenis van Rome* bevat het voorbeeld van Julius Caesar en zijn collega Bibulus in 59. In feite was Pompeius’ ongecontroleerde consulaat, gecombineerd met het bevel over een leger, weinig anders dan Sulla’s dictatuur, maar Pompeius verborg het achter een constitutionele façade.

De grootste politieke doorbraak waarbij Pompeius betrokken was, was echter volkomen onconstitutioneel: het machtsverbond dat hij sloot met de schatrijke Crassus en de razend populaire Julius Caesar, het Eerste Driemanschap. Velleius typeert het als een ramp voor zowel de wereld als de betrokkenen, en inderdaad: het kwam erop neer dat de drie machtigste burgers van Rome besloten elkaar te steunen, en zo de normale werking – voor zover daarvan nog sprake was – van het staatsapparaat te saboteren. Een staatsgreep.

Geen van drieën stierf een natuurlijke dood. Crassus liet zich het commando toewijzen in een oorlog tegen het Parthische Rijk (in het huidige Irak en Iran) en hoewel hij rekening hield met de vijandelijke bereiden boogschutters, onderschatte hij hun logistieke dienst: doordat ze aanhoudend werden bevoorraad, konden de Parthische ruiters de legionairs aan de rivier de Balikh bedelven onder honderdduizenden pijlen. De Romeinen waren op hun eigen sterke punt overtroffen en Velleius beschouwde deze slag bij Carrhae als de grootste nederlaag uit de Romeinse geschiedenis.

Tussen Pompeius en Caesar, die inmiddels Gallië had veroverd, brak nu de Tweede Burgeroorlog uit, een conflict dat volgens Velleius werd veroorzaakt door de machinaties van sinistere intriganten. Wie er meer over wil weten, schrijft hij, moet het maar opzoeken bij andere auteurs: een handige manier om zijn vingers niet te branden aan een antwoord op de schuldvraag. Zijn beeldspraak dat met de nederlaag van Pompeius het Romeinse Rijk één van beide ogen verloor, en ook enkele andere opmerkingen, suggereren echter dat onze geleerde, wiens grootvader aan de zijde van Pompeius had meegevochten, zo zijn eigen gedachten had over de overwinning van Caesar.

De Romeinse wereld had nu tot rust kunnen komen. Nu er immers één, onbedreigde leider was, kon Caesar de staat saneren. Hij nam ook maatregelen, maar Velleius negeert ze. Zelfs de kalenderhervorming, die hij met zijn belangstelling voor historische chronologie interessant moet hebben gevonden, vermeldt hij niet. Hij noemt alleen de vergiffenis die Caesar zijn tegenstanders schonk. Ook vermeldt hij dat de de facto alleenheerser, toen hem een koninklijke diadeem werd aangeboden, het voorwerp afwees, ‘maar zonder de indruk te maken dat hij beledigd was’ (2,56).

Velleius hoefde zijn tijdgenoten niet uit te leggen waarom dit incident belangrijk was: Caesar faalde erin zijn alleenheerschap aanvaardbaar te maken. Hij had zich tot dictator laten benoemen, maar sinds Sulla was dat een besmette magistratuur. Het enige alternatief dat Caesar wist te bedenken was het koningschap, iets wat elke rechtgeaarde Romein een gruwel was. Het zal niemand hebben verbaasd dat de dictator in 44 uit de weg werd geruimd door een grote groep senatoren, waarvan Brutus en Cassius de bekendste zijn.

Caesars rechterhand Marcus Antonius wist de macht te behouden voor de aanhangers van de vermoorde dictator. De moordenaars werden weggepromoveerd naar verre provincies – Velleius’ grootvader lijkt Brutus te zijn gevolgd naar Kreta – en veel sleutelposities kwamen in handen van solide Caesarianen. Het leek erop dat door de tirannenmoord alleen de persoon van de alleenheerser was veranderd, maar er was voor de senatoren nog hoop op herstel van de republiek: Caesars achterneef en adoptiefzoon Gaius Octavius. Deze had Caesars naam geërfd, een naam met een zo magische klank dat hij er de veteranen van Caesar Senior mee aan zijn zijde had weten te krijgen. (Velleius vermeldt ergens dat Caesar Junior er zelfs vijandelijke soldaten mee wist te verleiden.) Gemakshalve noemen oudhistorici de jongeman Octavianus, een gebruik dat teruggaat op een vergissing die al in de Oudheid werd gemaakt en dat te praktisch is om van af te zien, hoewel de nieuwe Caesar zich vanzelfsprekend alleen met zijn gelukbrengende naam liet aanspreken en zich nooit Octavianus heeft genoemd.

De senatoren meenden via Octavianus een leger te verwerven om Marcus Antonius uit Italië te verdrijven. Dat bleek te kloppen, maar na gedane arbeid marcheerde Octavianus op Rome en schakelde de senaat voorgoed uit. Velleius weet de verwarde situatie in Italië en Gallië mooi te evoceren door te wijzen op de ingewikkelde loyaliteiten

van de senatoren. Het zal nog verwarrender zijn geworden toen ze vernamen dat Marcus Antonius en Octavianus zich na bemiddeling door Lepidus, de gouverneur van een van de Spaanse provincies, hadden verzoend. Een lamgeslagen senaat accepteerde dat dit Tweede Driemanschap de republiek zou hervormen, maar begreep heel goed dat de drie generaals in feite de macht zouden behouden voor de partij van Caesar. Over de nu onvermijdelijke moord op de laatste republikeinen in Italië merkt Velleius op dat zonen hun vaders verrieden, en hij weet waarover hij het heeft: terwijl zijn grootvader in het leger van Brutus trouw bleef aan de republiek, koos zijn oom Capito partij voor Octavianus. De politieke scheidslijnen liepen dwars door de Italiaanse families.

En weer volgde een burgeroorlog: Brutus en Cassius hadden van de chaos in Italië gebruik gemaakt om legers op te bouwen, maar werden door Octavianus en Marcus Antonius in 42 verslagen bij Philippi in Macedonië. Marcus Antonius vertrok nu naar het oosten, waar hij met wisselend succes tegen de Parthen streed; Octavianus onderdrukte in Campanië de opstand van onder andere Tiberius Claudius Nero, die (althans volgens Velleius) opkwam voor mensen van wie Octavianus de boerderijen had geconfisqueerd ten behoeve van zijn veteranen. Onder de rebellen was grootvader Velleius, die na Nero's nederlaag zelfmoord pleegde.

Nog was het einde van de oorlogen niet in zicht. Octavianus versloeg een laatste groep republikeinen op Sicilië, schakelde en passant Lepidus uit en versterkte vervolgens de Romeinse greep op Dalmatië, waarmee hij zich een gunstige uitgangspositie verschaftte voor de onvermijdelijke laatste burgeroorlog: die tegen Marcus Antonius, die in 31 in de zeeslag bij Actium werd verslagen. Omdat deze laatste steun had ontvangen van de Egyptische koningin Cleopatra, kon Octavianus zijn zege presenteren als een overwinning op een buitenlandse vijand, wat hem het excuus gaf het schatrijke koninkrijk aan de Nijl ook maar in te lijven.

Voor de tweede keer was er één onbedreigde leider die de staat zou kunnen saneren. Octavianus was jong genoeg om de macht nog ruim veertig jaar te behouden: voldoende om de mensen aan de monarchie te doen wennen en te laten vergeten met welk cynisme hij de alleenheerschappij had verworven. Als heerser vermeed hij omstreden titels als dictator en koning; in plaats daarvan respecteerde hij de republi-

keinese façade en volstond hij, zoals Pompeius vóór hem, met combinaties van legale ambten. Hij liet zich dus kiezen tot gouverneur van alle provincies waar troepen lagen en bestuurde die via onderbevelhebbers; conflicten met andere gouverneurs werden vermeden door imperium maius; hij was enkele jaren consul, maar nam later genoegen met alleen de consulaire bevoegdheden, die hij combineerde met de persoonlijke onschendbaarheid van een volkstribuun. Het hele pakket was vanaf 27 bekroond met een nieuwe naam vol symboliek: Augustus, een half-religieuze uitdrukking die zoiets wil zeggen als ‘de verhevene’.

Velleius' heden: Augustus en Tiberius

Moderne auteurs beschouwen de troonsbestijging van keizer Augustus als een keerpunt en verdelen de geschiedenis van Rome daarom gewoonlijk in drie tijdvakken: koninkrijk, republiek en keizerrijk. In vrijwel elk handboek oude geschiedenis is het hoofdstuk over de cultuur van de Romeinen, waarin zaken worden behandeld die zich beter lenen voor een synchrone dan een diachrone behandeling, opgenomen onmiddellijk voor of na het hoofdstuk over Augustus. Dat benadrukt de breuk, maar het is de vraag of de tijdgenoten ook het idee hebben gehad dat er iets wezenlijks was veranderd.

Velleius presenteert de troonsbestijging van Augustus in elk geval niet als het einde van de republiek, als de tegenpool van de verdrijving van de koningen of als het herstel van de monarchie. Voor hem was er geen breuk: het enige wat gebeurde was dat de burgeroorlogen ten einde waren gekomen, dat ‘de waanzin van wapens alom tot zwijgen was gebracht; wetten herkregen hun werkingskracht, rechtbanken hun gezag, de senaat zijn verheven uitstraling, en de bevoegdheden van magistraten werden ingeperkt tot hun traditionele omvang,’ (2,89) kortom, ‘het aloude, gedegen staatsbestel was teruggehaald’. Weliswaar was de republiek hersteld onder een sterke man, maar dat was iets waaraan de Romeinen sinds Marius gewend waren. De senaat en de volksvergaderingen kwamen nog altijd samen en hadden van tijd tot tijd invloed. Augustus was tactvol genoeg om zich slechts als eerste onder gelijken te presenteren. Hij kan het zelfs hebben geloofd.

In de grensprovincies veranderde in elk geval niets. Velleius mag

dan beweren dat ‘de oorlogen in den vreemde waren gedempt’ (2,89), hij is zelf een van onze voornaamste bronnen voor de conflicten aan de Rijn en in Pannonië, waar het onrustig bleef tot na de regering van Augustus. Het Romeinse Rijk zou pas door de legerhervormingen van keizer Claudius (die regeerde van 41 tot 54) echt stabiele grenzen krijgen en tot rust komen. Toen kreeg ook het beroepsleger, dat in de tijd van Julius Caesar was ontstaan, zijn definitieve vorm. Hoewel deze professionalisering vóór Augustus begon en pas na hem eindigde, speelde ook hij een rol. Sinds de dagen van Sulla eisten soldaten het recht om te plunderen, maar onder Augustus kon daarvan geen sprake meer zijn: er was maar één heerser, en plundering zou neerkomen op diefstal van de keizer. Caesar, die in dezelfde positie had verkeerd, had zich dit al gerealiseerd en betere soldij ingevoerd. Augustus introduceerde een pensioenregeling, zodat veteranen een reden minder hadden om zich aan de zijde van een opstandeling te scharen. Dit verkleinde de kans op het escaleren van een conflict.

Een tweede maatregel om de legers tot rust te brengen was de benoeming van verwanten op leidende posities. Zij hadden minder reden om in opstand te komen, en dat verminderde de kans op burgeroorlog. Het bekendste voorbeeld is Tiberius, een zoon van de al genoemde Tiberius Claudius Nero. Zijn moeder Livia hertrouwde met Augustus, waardoor Tiberius mocht hopen dat hij ooit Augustus’ positie zou overnemen. Hoewel hij als commandant van enorme legers meer dan eens de macht voor het grijpen had, had hij daartoe geen enkele reden.

Een andere belangrijke ontwikkeling was de opkomst van nieuwe families. Caesar had het burgerrecht gul uitgedeeld en Augustus deed hetzelfde: de families van de duizenden uit inscripties bekende mensen met de naam ‘Gaius Julius’ danken hun burgerschap en namen aan of Caesar of Augustus. Was een familie eenmaal in het bezit van deze juridische status, dan lag de wereld voor haar open. Steeds meer senatoren behoorden niet tot de aloude Romeinse aristocratie maar tot de stedelijke elite van de rest van Italië: mensen die geen indrukwekkende stamboom hadden maar, zoals Tiberius het eens uitdrukte, ‘een afstammeling van zichzelf waren’. Deze ontwikkeling was al begonnen tijdens de Bondgenotenoorlog, maar kreeg nu vaart. Het succes is af te lezen van de opvattingen van Velleius, wiens familie afkomstig was uit Campanië maar die zich de opvattingen van de traditionele Ro-

meinse aristocratie volledig heeft eigengemaakt. Tegelijk is hij merkbaar geïnteresseerd in de carrière van ‘nieuwe mannen’: van sommige vermeldt hij expliciet dat ze de eersten uit hun familie waren die een hoge functie bekleedden in Rome, hij onderbreekt zijn betoog om *homo novus* Cicero te prijzen en noemt relatief veel senatoren van Italiaanse herkomst (zoveel zelfs dat het de moderne lezer af en toe duizelt).

Maatschappelijk succes was overigens niet vanzelfsprekend. De opkomst van de familie van Velleius verliep bijvoorbeeld niet zonder problemen. Zijn grootvader wist driemaal op het verkeerde politieke paard te wedden: eerst steunde hij Pompeius, later Brutus, tot slot Tiberius Claudius Nero. Velleius’ vader kon pas carrière maken toen Augustus de zoon uit Livia’s vorige huwelijk met Nero adopteerde: we vinden hem dus in het leger van Tiberius, in een positie waarin hij in 4 n.Chr. werd opgevolgd door de historicus. Dit is interessant, want de genoemde functie, prefect bij de cavalerie, bekleedde iemand meestal als hij rond de vijftientig was. We kunnen er niet alleen uit afleiden dat de historicus rond 20 v.Chr. is geboren, maar ook dat de carrière van zijn vader vertragend had opgelopen.

Het is geen al te wilde speculatie dat dit laatste kwam doordat Tiberius tussen 6 v.Chr. en 2 n.Chr. geen publieke ambten bekleedde: de man die vader Velleius promotie had kunnen bezorgen, verbleef in vrijwillige ballingschap op Rhodos. De reden hiervan was dat Augustus in deze jaren zijn kleinzoon Gaius als geschiktste opvolger beschouwde, wat zo slecht viel bij Tiberius dat hij zich terugtrok. Velleius’ opmerking dat de succesvolle generaal dit alleen deed om te verhinderen dat zijn eigen schittering de jongeman in de schaduw zou stellen, is een even charmant als doorzichtig eufemisme.

Terwijl de loopbaan van zijn vader stokte, begon Velleius’ eigen carrière in het leger van Publius Vinicius, die aan het begin van onze jaartelling op de Balkan de grens van het Romeinse Rijk verlegde naar de Beneden-Donau. Het feit dat Velleius schrijft de monding van de Zwarte Zee te hebben gezien, suggereert dat hij was ingedeeld bij het Vijfde Legioen Macedonica, dat daar het dichtst bij was gestationeerd. De toekomstige historicus had de rang van krijgstribuun – een typische beginfunctie voor een jongeman van gegoede komaf – en bezocht Thracië en Macedonië, Griekenland, Asia en ‘alle provincies van de Oriënt’ (2,101). Dit laatste zal wel zijn gebeurd tijdens de reis die Gaius

naar het oosten maakte. Velleius schrijft dat het optreden van Augustus' kleinzoon 'dermate wisselvallig was dat er ruim voldoende stof is om hem te prijzen en ook aardig wat voor kritiek', maar vertelt ook in geuren en kleuren hoe Augustus' beoogde opvolger op een eiland in de Eufraat een ontmoeting had met Phraataces, de pas aangetreden koning van het Parthische Rijk. Het is mogelijk dat Velleius mee reisde toen Gaius, ter ondersteuning van een troonpretendent, een inval deed in Armenië. De jonge aanvoerder raakte gewond bij de belegering van een stad, waarna zijn wisselvalligheid veranderde in een geestesziekte, tot hij uiteindelijk overleed. Het was al met al geen verheffende episode en het feit dat Velleius er weinig over zegt kan zowel betekenen dat hij er niet bij was als dat hij het liever bedekte met de mantel der liefde.

Augustus wees nu Tiberius aan als opvolger en zond hem in 4 n.Chr. naar Germanië. Daar was net een 'enorme oorlog' (2,104) gewonnen door Marcus Vinicius, de vader van de zojuist genoemde Publius Vinicius. In Tiberius' gezelschap was Velleius, die nu zijn vader opvolgde als cavalerieprefect en meemaakte hoe de Chaukische stammen, ergens aan de Waddenzee, zich onderwierpen. Augustus had inmiddels besloten tot de vorming van een nieuwe provincie tussen de Rijn en de Weser, en in 5 verkende Tiberius het achterliggende gebied, waarbij hij de Elbe bereikte. In het daaropvolgende jaar vinden we Tiberius en Velleius in Pannonië (het oosten van Oostenrijk en het westen van Hongarije), terwijl gouverneur Varus in Germanië het burgerlijk gezag begon te organiseren. In Pannonië onderdrukte Tiberius een grote opstand, waarbij Velleius promotie maakte tot *legatus*, een nogal vage aanduiding waar meestal gouverneurs en legioencommandanten mee worden aangeduid. Velleius had echter nog niet voldoende ervaring voor zo'n functie en vermoedelijk is met 'legatus' dit keer een liaison-officier bedoeld. Korte tijd later bekleedde hij het ambt van quaestor (een financieel toezichthouder), op eigen verzoek aan het Pannonische front.

De opstand was nog maar net onderdrukt toen in het najaar van 9 het nieuws kwam dat Varus ten onder was gegaan in de slag in het Teutoburgerwoud. De klap was groot: drie van Rome's achtentwintig legioenen hielden administratief op te bestaan. Des te opvallender is het dat Velleius, die breed uitpakt over deze gebeurtenis, expliciet stelt dat de ramp bij Carrhae groter was en nergens aangeeft dat de Romeinen

Germanië ontruimden. Dat is altijd uitgelegd als het verdoezelen van de gevolgen van de nederlaag, maar er is inmiddels enig archeologisch bewijs dat suggereert dat er inderdaad nog garnizoenen waren in Germanië. Het is denkbaar dat pas na de legerhervormingen van keizer Claudius, toen de Rijn als grens werd aangewezen, de slag in het Teutoburgerwoud de reputatie kreeg beslissend te zijn geweest. Velleius' inschatting is misschien onnodig negatief beoordeeld.

Hij was aanwezig toen Tiberius in 12 in triomf naar Rome terugkeerde en bereikte in 15, enkele maanden na de dood van Augustus en de troonsbestijging van Tiberius, de rang van pretor, waarmee hij toetrad tot de hogere rangen in de senaat: 'heel bijzonder daarbij was dat wij de laatste kandidaten waren van de vergoddelijkte Augustus en de eerste van Tiberius' (2,124).

Dit gebeurde onmiddellijk na een belangrijke wijziging in het Romeinse staatsbestel: de afschaffing van de verkiezingen in de volksvergaderingen. Het Tweede Driemanschap had de voornaamste magistraten zelf aangewezen en keizer Augustus had de gewoonte gehad sommige kandidaten zo duidelijk te steunen dat de kiezers wel wisten wat van hen werd verwacht. Er waren aanvankelijk nog wel eens verrassingen – Velleius (2,92) vermeldt een sinister staaltje manipulatie – maar de verkiezingen waren steeds meer een dode letter geworden. Tiberius hevelde ze over naar de senaat, waar het bevestigen van de keizerlijke voordrachten voortaan een hamerstuk was. Het anderhalve eeuw oude probleem dat Rome twee wegen naar legitimiteit had, was hiermee opgelost, maar noch de optimaten noch de populares van weleer zouden zich hebben herkend in de oplossing.

Antieke auteurs als Suetonius en Tacitus schrijven erg ongunstig over Tiberius' regering, en lange tijd hebben oudheidkundigen Velleius' positieve oordeel met wantrouwen bekeken. Inmiddels geldt Tiberius echter als een alleszins capabele bestuurder die, ondanks enkele serieuze tekortkomingen, over het algemeen een gedegen beleid voerde. Er heerste betrekkelijke rust aan de grenzen, het financieel beleid was solide en de provincies bloeiden. De enige plaats waar het langdurig onrustig was, was Tunesië, waar de Romeinen tussen 17 en 24 streken tegen een nomadenfederatie. Uiteindelijk won Rome deze oorlog, onder andere door wegen aan te leggen om snel versterkingen naar bedreigde punten te verplaatsen. Een inscriptie vermeldt dat één van deze wegen is aangelegd door een Gaius Velleius Paternulus, com-

mandant van het Derde Legioen Augusta. De interpretatie is problematisch maar het is niet volledig uit te sluiten dat het gaat om onze historicus, die dan zo bondig is over deze opstand (2,129) omdat hij één van de officieren was die er zeven jaar lang niet in slaagden dit conflict tot een voor de Romeinen goed einde te brengen.

Tiberius maakte ook werk van de uitbouw van de bureaucratie, en gaf een groot deel van zijn taken uit handen aan de commandant van de keizerlijke garde, de ambitieuze Seianus. Deze kreeg echter zoveel macht dat hij uiteindelijk met geweld uit de weg moest worden geruimd. Het echte probleem was echter niet Seianus, maar het feit dat het Rijk te groot was om te besturen zonder professionele staf. Augustus had nog medewerkers gehad die zich de burgeroorlogen herinnerden en zochten naar stabiliteit, maar Tiberius had meer moeite met het vinden van trouwe medewerkers.

Het probleem zou blijven spelen. De keizers Claudius en Nero zochten een oplossing in het scheppen van ware ministeries, waar het werk werd gedaan door vrijgelatenen: mensen met een te lage status om zoals Seianus een bedreiging te vormen. De op zichzelf verstandige maatregel maakte deze keizers echter niet geliefd onder de senatoren en ridders, die er moeite mee hadden dat voormalige slaven meer invloed hadden dan zijzelf. Pas in 69 zou keizer Vitellius de oplossing vinden door aan het hoofd van de ministeries ridders te plaatsen. Zijn opvolger Vespasianus liet als eerste de bevoegdheden van een keizer vastleggen in een wet. Formeel gezien kwam pas daarmee een einde aan de bestuurlijke problemen die ruim twee eeuwen eerder waren begonnen.

De geschiedenis van Rome

In 30, toen hij een jaar of vijftig was, publiceerde Velleius *De geschiedenis van Rome*, die hij opdroeg aan Marcus Vinicius, de zoon van Velleius' commandant aan de Donau en de kleinzoon van de man die in Germanië de 'enorme oorlog' had gewonnen. Velleius schreef het boek ter gelegenheid van Vinicius' consulaat.

Zulke cadeaus waren niet uniek. De door Velleius verschillende keren met bewondering genoemde Asinius Pollio kreeg bijvoorbeeld tijdens zijn consulaat in 40 v. Chr. een gedicht van de dichter Vergilius,

de later erg beroemd geworden Vierde Ecloge. Zo'n geschenk was eervol, maar verplichtte de ontvanger wel iets terug te doen. Pollio loodste Vergilius de vriendenkring van Octavianus binnen. Het is onbekend waaruit Vinicius' tegenprestatie heeft bestaan, maar in elk geval heeft Velleius zijn man goed gekozen, want deze zou drie jaar later trouwen met een lid van de keizerlijke familie en gold in 41 als serieuze kandidaat voor het keizerschap. De voorname senator was zeker in staat zijn deel van de overeenkomst na te komen en het is intrigerend dat in 60 een Gaius Velleius Paterculus het consulaat bekleedde, in 61 gevolgd door een Lucius Velleius Paterculus. Deze mannen, zonen of kleinzonen van de historicus, moeten kort voor 30 zijn geboren en we mogen speculeren dat *De geschiedenis van Rome* een investering is geweest in de toekomst van de peuters.

We zijn op vastere grond als we constateren dat *De geschiedenis van Rome* niet zomaar een gelegenheidsgeschrift was, al doet Velleius voortdurend van wel. Hij heeft zich echter grondig gedocumenteerd en dat moet hem tijd hebben gekost, zeker als we in ogenschouw nemen dat hij meer behandelt dan alleen de historie van het Romeinse Rijk. (De titel *De geschiedenis van Rome*, die anders suggereert, dateert uit de zestiende eeuw.) Het boek is in de eerste plaats breder van opzet dan de meeste geschiedwerken uit zijn tijd, die alleen gingen over politiek en oorlog. Die onderwerpen vormen weliswaar ook de hoofdmoot van *De geschiedenis van Rome*, maar Velleius heeft tevens boeiende terzijdes opgenomen over bijvoorbeeld de geschiedenis van toneel en filosofie, beroemde kunstenaars en de bloei van de Latijnse literatuur. In de tweede plaats is het boek langer dan gebruikelijk: in het eerste deel werden zo'n twee millennia voorgeschiedenis behandeld, een onderwerp dat blijkbaar belangrijk was in Velleius' visie op het verleden.

Slechts een achtste van dat eerste deel resteert, maar er zijn voldoende aanwijzingen in het bewaarde gedeelte en we weten genoeg van het Romeinse geschiedbeeld om een aannemelijke reconstructie te maken. Velleius vermeldde in het verloren deel in elk geval dat Azië ooit werd beheerst door de Assyriërs, een volk uit het noorden van het huidige Irak dat de oude Grieken en Romeinen vooral kenden uit sagen. De macht in het oosterse wereldrijk zou zijn overgegaan op de Meden uit westelijk Iran, een gebeurtenis waarvan Velleius behulpzaam opmerkt dat ze 'nu zo'n 880 jaar geleden' (1,6) plaatsvond. He-

laas klopt er niet veel van: de Assyrische hoofdstad Nineve werd in 612 veroverd door een coalitie van Babyloniërs en Meden; de laatsten keerden na gedane plunderarbeid naar huis terug en het waren de Babyloniërs die de macht overnamen in het oostelijke wereldrijk. Later – wij zouden zeggen: in 539 – kwam de macht aan de Perzen, die hun expansie gestuit zagen worden door de Grieken.

De lange passage die Velleius wijdde aan de Griekse schrijvers is bewaard gebleven. Helaas is een vermelding van de Atheense veldheer Cimon alles wat verder resteert van Velleius' beschrijving van het klassieke Griekenland, maar dat is voldoende om vast te stellen dat hij een belangrijke plaats gaf aan de oorlogen tussen de Perzen en Grieken: Cimon boekte namelijk een niet zo heel beroemde zege, en als Velleius die vermeldenswaard achtte, zal hij zeker de slagen bij Marathon, Thermopylae, Salamis, Mycale en Plataea hebben genoemd. De machtsovername in het oosterse wereldrijk door Alexander van Macedonië moet aan de orde zijn geweest en we kunnen uit Velleius' woorden (2,41) afleiden dat hij hem, zoals in de Oudheid gebruikelijk, portretteerde als driftige alcoholist. Velleius kan ook een beschrijving hebben gegeven van het slagveld bij Issus, dat hij vrijwel zeker heeft bezocht toen hij met Gaius op weg was naar de topconferentie aan de Eufraat, en zal hebben verteld hoe met Alexanders dood het oosterse wereldrijk uiteenviel. De afronding kan ongeveer als volgt hebben geluid: 'Alexander stierf 352 jaar voordat u, Marcus Vinicius, het consulaat betrad; Babylonië was toen 1598 jaar het centrum van de wereld geweest en deze macht verspreidde zich vervolgens naar Alexandrië, Pella en Antiochië, steden die tegenwoordig buigen voor Rome en Tiberius Caesar.'

Dit hele relaas zal doorsneden zijn geweest met verwijzingen naar de vroege geschiedenis van Rome, dat op dit punt in Velleius' verhaal de centrale plaats moet hebben gekregen. We zouden hebben gelezen hoe in de derde eeuw v.Chr. Italië een eenheid werd en hoe de Romeinen hun langste en grootste oorlog streden om het bezit van Sicilië. In zijn beschrijving van de oorlog tegen Hannibal besteedde Velleius ongetwijfeld ruim aandacht aan zijn geliefde Capua. Oorlogen tegen Alexanders opvolgers in Macedonië en Azië zouden het verhaal hebben gebracht tot het punt waar het nu begint.

Vanzelfsprekend is het bovenstaand slechts een beredeneerde reconstructie, maar het was in Rome niet ongebruikelijk om de wereld-

geschiedenis op te vatten als het verhaal van twee wereldrijken: het oude, decadente rijk in het oosten dat door de Grieken en Macedoniërs ten val werd gebracht, en het jonge Romeinse in het westen. Daar had men weliswaar ‘het pad van de deugd’ na de val van Carthago verlaten en had men ‘halsoverkop de oude levensstijl opgegeven’, maar na een reeks burgeroorlogen hadden de Romeinen hun decadentie overwonnen. In deze visie combineerde Rome de cultuur van de Grieken, die Velleius als noodzakelijk onderdeel van zijn geschiedwerk beschouwde, met de aanspraak op langdurige wereldheerschappij die had bestaan in het oosten. Zo kreeg ook het recente verleden zin: de jaren vóór Augustus waren de loutering die Rome het morele recht gaven op de wereldheerschappij.

Terwijl Velleius’ boek door zowel thematische breedte als chronologische lengte uit zijn voegen barst, heeft het tegelijk iets intiems. Hij heeft veel aandacht voor Campanië en zijn hoofdstad Capua, waar zowel hijzelf als Vinicius vandaan lijken te zijn gekomen. Dat gaat zelfs zover dat hij ergens zijn relaas onderbreekt om te vermelden dat in dat jaar de plaatselijke wijn zo geweldig goed was. Vaak richt hij zich rechtstreeks tot de man aan wie *De geschiedenis van Rome* is opgedragen. Dit is geen literaire vorm: Velleius schrijft echt voor Vinicius persoonlijk. Dat is voor de hedendaagse lezer soms lastig, want Velleius’ uitleg dat Antistius Vetus de ‘grootvader van de Vetus uit onze tijd’ (1,43) was, helpt ons natuurlijk niet veel.

Zulke voorbeelden bewijzen overigens wel dat Velleius minder schrijft om de nieuwe consul van onbekende feiten op de hoogte te stellen dan om diens kennis op te frissen. Niet van alle feiten natuurlijk: soms spreekt Velleius’ zwijgen boekdelen, zoals in de curieus korte opmerking dat Vinicius’ grootvader was onderscheiden voor zijn overwinning in de ‘enorme oorlog’ in Germanië. Velleius kende alle betrokkenen, had het strijdtoneel bezocht en had in *De geschiedenis van Rome* dé gelegenheid om de lof te zingen van de familie van de geadresseerde – en zwijgt. Het kan niet anders of de oorlog was zo ongekend smerig geweest dat niemand er graag aan werd herinnerd.

Omdat het een geschrift was van de ene senator voor de andere, was er ruimte voor een mooie anekdote die vrienden aan elkaar vertellen, zoals de beschrijving van Tiberius’ zorg voor de gewonden (2,114). In deze categorie vallen ook de opmerkingen over Velleius’ glorieuze voorouders, want Vinicius moest natuurlijk wel weten dat hij straks

een wederdienst zou bewijzen aan iemand wiens familie het waard was.

Politieke geschiedenis en cultuurhistorische commentaren, Rome met Griekenland en het Nabije Oosten: er zit genoeg in *De geschiedenis van Rome* voor het grotere geschiedwerk dat Velleius bij herhaling aankondigt te zullen schrijven en waarvoor hij het grondwerk merkbaar heeft verricht. Op het eerste gezicht zou hij dubbel werk doen wanneer hij zijn stof tweemaal zou presenteren, eenmaal aan Vinicius en eenmaal in wat hij ergens 'volwaardige boekdelen' (2,114) noemt, maar dit is vermoedelijk gezichtsbedrog.

Geschiedschrijving is een ambacht en al in de Oudheid circuleerden er traktaten waarin historici de fijne kneepjes werden uitgelegd. Die zijn allemaal verloren gegaan, op één na: *Hoe geschiedenis moet worden geschreven* van Lucianus van Samosata, een Griekse publicist uit de tweede eeuw. De eerste helft, waarin hij aangeeft hoe het niet moet, heeft een satirische inslag, maar de tweede helft bevat serieuze adviezen zoals ook Velleius gevolgd moet hebben. Één daarvan is dat de historicus, 'als hij alle of nagenoeg alle feiten heeft verzameld, eerst een ruw overzicht moet maken en dan een tekst (ongestructureerd en nog niet welgevormd). Vervolgens moet hij alles in de juiste volgorde zetten en pas dan aandacht besteden aan de schoonheid en kleur van zijn taal, en stijlfiguren en ritme aanbrengen.'

Vermoedelijk was Velleius al enige tijd bezig met het verzamelen en had hij zijn ruwe overzicht al klaar toen hij vernam dat Vinicius consul zou worden. Onze historicus kan *De geschiedenis van Rome* vrij eenvoudig hebben vervaardigd door dat ruwe overzicht in verzorgd Latijn uit te schrijven en te larderen met de anekdotes die het tot een persoonlijk geschenk maakten. Later kon hij deze tekst dan uitbreiden, zodat het een echt geschiedwerk werd, voorzien van bijvoorbeeld de toespraken die antieke historici zo graag invoegden.

De geschiedenis van Rome is dus een gelegenhedsuitgave, samengesteld uit materiaal dat Velleius had verzameld voor een nog te schrijven groot geschiedwerk. Wat daarvan is geworden, is niet duidelijk. De tekst is niet overgeleverd en geen enkele antieke auteur verwijst er naar. Het kan al vroeg verloren zijn gegaan maar het is ook mogelijk dat Velleius het nooit heeft voltooid.

Het geschenk voor Vinicius maakt nu een enkele keer een wat onverzorgde indruk: in sommige zinnen is te veel informatie aan elkaar

geregen, verschillende formuleringen zijn niet helder en een enkele keer spreekt de auteur zichzelf tegen. Daar staan passages tegenover waaruit blijkt dat Velleius wel wat in zijn mars had: hij schrijft levendig, kijkt meestal onbevangen tegen de dingen aan en weet zijn personages opvallend raak te karakteriseren. Zinnen als ‘zo bezag Marius Carthago en Carthago Marius en konden ze elkaar tot troost zijn’ (2,19) suggereren dat de historicus in zijn ‘volwaardige boekdelen’ aan de subtiliteit van de eenvoudige taal genoeg zou hebben gehad om zijn lezers te boeien en er, althans op zijn betere momenten, niet naar streefde te imponeren met woordenpraal. Omgekeerd bevat *De geschiedenis van Rome* ook passages die doen vrezen dat Velleius zou hebben gekozen voor nóg ronkender zinnen en nog meer krullendraaij.

Chronologie

Velleius heeft zich zijn stof zó volledig eigengemaakt, dat we – anders dan bij veel van zijn collega’s – niet in staat zijn te reconstrueren welke bronnen hij volgt, al is het vermoeden gewettigd dat Cato de Oudere en Asinius Pollio tot zijn lectuur hebben behoord. Hij streeft merkbaar naar chronologische nauwkeurigheid, zoals blijkt uit bijvoorbeeld de mededeling dat Octavianus ‘met zijn collega Quintus Pedius het consulaat betrad, 709 jaar na de stichting van Rome, 72 jaar voordat u, Marcus Vinicius, het consulaat betrad’ (1,65). Uit zulke dateringen en bepaalde terzijdes (als in 2,53) blijkt dat onze geleerde gefascineerd was door chronologie. Het kan geen kwaad hier in enig detail op in te gaan om te zien voor welke problemen hij gesteld stond.

Uit het bovenstaande citaat blijkt dat hij werkte met drie systemen. Het eerste was de datering aan de hand van consulnamen dat ook gebruikt werd in akten en staatsdocumenten: ‘toen Caesar en Pedius consul waren’ correspondeert met het jaar dat wij aanduiden als 43 v.Chr. Het tweede systeem is een omgekeerde jaartelling: Gaius’ reis naar het oosten vond plaats ‘negenentwintig jaar voordat u, Marcus Vinicius, het consulaat betrad’ – ofwel het eerste jaar van onze jaartelling. Het derde systeem lijkt op onze jaartelling en heeft als uitgangspunt de stichting van Rome.

Het probleem met deze laatste methode, waarvan de voordelen ook destijds duidelijk waren, was dat niemand wist wanneer Romulus zijn

stad op de heuvel Palatijn had gebouwd. Bij de berekening deden zich twee moeilijkheden voor. De ene was het schatten van de lengte van de koningstijd (een complicatie die hier buiten beschouwing kan blijven), de andere de bepaling van het jaar waarin de eerste consuls de macht uitoefenden. Dat hier een probleem lag, werd ontdekt door de geleerden die rond 100 v.Chr. vaststelden dat op de officiële lijst vier paren magistraten ontbraken die geplaatst moesten worden in wat wij de vierde eeuw v.Chr. noemen. Er is toen een geleerde geweest die de lacune plompweg vulde met acht verzonnen namen. De historicus Livius kende een elegantere oplossing: er was een periode geweest waarin de verkiezingen geen doorgang hadden gevonden, en hij redeneerde dat hij uit zijn bronnen niet kon afleiden of die anarchie één jaar had geduurd of langer. Door haar tot vijf jaar op te rekken, liep Livius' chronologie weer in de pas. Beide oplossingen veronderstelden dat de republiek was gesticht in het jaar dat wij 505 v.Chr. noemen en aangezien er enkele synchronismen zijn met de Griekse chronologie, lijkt dit juist.

Probleem opgelost, zou je denken, maar helaas: er was nog een derde manier om de vier vergeten jaren in te vullen. Viermaal zou Rome een jaar lang zijn geregeerd door een dictator. Deze constitutionele absurditeit lijkt bedacht in de tijd van Sulla, die zijn alleenheerschappij legitimeerde door zich tot dictator te laten benoemen, maar meer tijd nodig had dan de toegestane zes maanden. De dictatorjaren boden precies het precedent dat hij nodig had. Ook Julius Caesar kon ze goed gebruiken, en zo kwam het dat zijn volgeling Varro ze opnam in zijn reconstructie van de Romeinse chronologie. Helaas voegde hij tevens de 'lange anarchie' aan de lijst toe. Doordat hij het probleem zo twee keer oploste, liet hij de Romeinse republiek vier jaar te vroeg beginnen, in het jaar dat wij 509 noemen. De laatste koning zou in dit systeem zijn verdreven in 510, en dát was een oplossing om verliefd op te worden, want dit was tevens het jaar waarin de Atheners hun laatste alleenheerser de deur hadden gewezen. Voor Augustus werd dit de geautoriseerde chronologie van het Romeinse Rijk, en dat is ze nog altijd. Waarom vrijwel alle moderne uitgaven van Livius en Velleius, die een correcte chronologie gebruiken, ter verheldering zijn voorzien van de onjuiste varronische jaartelling, is een der mysteriën van de hedendaagse oudheidkunde.

Augustus liet Varro's chronologie aanbrengen op zijn triomfboog op het Forum Romanum. Velleius moet de inscriptie, die zich tegen-

woordig bevindt in de Capitolijnse Musea, hebben gezien, al was het maar toen hij onder de boog door liep tijdens de triomftocht van Tiberius. Hij gebruikt het systeem echter niet en houdt vast aan de correcte jaartelling. Omdat Varro en Velleius' bron (vermoedelijk Cato) verschillende manieren hebben om de lengte van de koningstijd te berekenen, rekent de eerste vanaf een stichtingsjaar in 753 v.Chr. en de ander vanaf 752: een minimaal verschil, maar wel een verschil waaruit blijkt dat Velleius niet van plan was propaganda voor zoete koek aan te nemen.

Helaas betekent Velleius' ijver voor een accurate chronologie niet dat al zijn dateringen betrouwbaar zijn. Vóór 300 v.Chr. wemelt het van de vergissingen, waarvan overigens een fors deel niet zijn schuld lijkt. De tekst van *De geschiedenis van Rome* is namelijk overgeleverd in maar één middeleeuws manuscript, dat veel schrijffouten bevatte. Deze slordigheid levert zelden echte problemen op – zo staat bijvoorbeeld ergens 'Caninifaci' (2,105) en het is zonneklaar dat de stam is bedoeld waarvan de naam meestal wordt gespeld als Canninefates – maar getallen zijn in manuscripten altijd notoir lastig. In een laat-middeleeuws handschrift met gotische krullen en halen lijkt een 11 al snel op een v en een l op een i. Kopiïstenfouten verklaren echter niet alle vergissingen en we moeten vaststellen dat de materie Velleius boven het hoofd is gegroeid. Het pleit echter voor hem dat hij de manipulaties heeft herkend en weigerde zijn oren te laten hangen naar de propaganda van Sulla, Caesar en Augustus.

Lof en blaam

Onze geleerde pakte de chronologische problemen onbeholpen maar serieus aan. Geschiedschrijving is echter meer dan chronologie, en we stelden al vast dat hij in *De geschiedenis van Rome* geen moeite doet de gebeurtenissen te verklaren. Ook naar de maatstaven van zijn tijd is dat een tekortkoming: de eerste Griekse historicus, Herodotus, vermeldde al in zijn openingszin dat hij wilde 'onderzoeken door welke oorzaak de Grieken en Perzen met elkaar in conflict waren gekomen'; zijn opvolger Thucydides introduceerde het nog altijd gebruikte onderscheid tussen oorzaken en aanleidingen; vrijwel alle antieke historici voegden verzonnen toespraken toe om de beweegredenen van de

personages uit te leggen en zo de feitelijke betekenis van de gebeurtenissen te schetsen.

Velleius legt meer nadruk op een aspect van de geschiedschrijving dat wij niet als wetenschappelijk beschouwen: hij gebruikt het verleden om inspirerende voorbeelden te geven en slechte zaken te benoemen. Het gaat om lof en blaam. Ook dat was destijds geen ongebruikelijke opvatting. Het verst ging de Griekse auteur Plutarchus, wiens beroemde dubbelbiografieën steevast eindigden met een vergelijking waarin een moreel oordeel wordt uitgesproken over de beschrevenen. Velleius verwoordt deze taakopvatting mooi in zijn typering van Sulla, die hij 'tot aan zijn zege niet luid genoeg kan prijzen en na die zege niet hard genoeg kan veroordelen' (2,17). Het belang van geschiedschrijving is dus dat ze mensen tot beter gedrag kan brengen, en het voordeel daarvan is weer dat wie 'vrij is van alle menselijke fouten steeds zijn lot in eigen handen heeft' (1,35). Deze opvatting komt uit de Griekse filosofie en Velleius kan in Rome de stoicijn Attalus hebben ontmoet. Aangezien hij echter nergens blijkt geeft van wijsgerige belangstelling, gaat het te ver aan te nemen dat hij zich echt in de materie heeft verdiept.

Uiteraard diende een historicus wel eerlijk te zijn. 'Er mag geen sprake zijn van verdachtmakerij,' stelt Lucianus, 'en je moet overal bewijzen voor hebben. Doe het niet al te uitvoerig en niet op het verkeerde moment, want de mensen om wie het gaat staan niet voor de rechter.' In een groot deel van *De geschiedenis van Rome* weet Velleius dit advies op te volgen. Hij is het bijvoorbeeld weliswaar oneens met de maatregelen die Tiberius Gracchus voorstelde, maar erkent dat het 'een man was van onbesproken gedrag, stralende intelligentie en de beste bedoelingen, kortom iemand die gesierd werd door alle deugden waarover een mens van nature en door eigen inzet maar kan beschikken' (2,2). Halverwege het tweede deel komt Velleius echter met hardere oordelen. Marcus Antonius komt er slecht vanaf en van diens aanhanger Vatinius heet het dat hij 'achter iedereen de onderste plaats verdiende: zijn afstotelijke aanblik wedijverde met zijn lage, beschamende karakter, ja, zijn ziel leek een volkomen passende behuizing te hebben' (2,69). Prachtig geformuleerd, dat wel.

Een enkele keer vecht Velleius een persoonlijke vete uit. Hij toont zich niet van zijn beste kant als hij het heeft over Marcus Lollius, die door de dichter Horatius was geprezen als een man van karakter, vol

levenswijsheid en immuun voor hebzucht, maar die in *De geschiedenis van Rome* wordt neergezet als iemand die ‘in alle opzichten meer uit was op geld dan op juist handelen’ (2,97), zodat de mensen verheugd waren om zijn dood. De twee mannen kenden elkaar van Gaius’ tocht naar het oosten, waar Lollius het eerste slachtoffer werd van het wisselvallige gedrag van de jonge prins, die geloof hechtte aan wat ook Velleius typeert als geruchten. Lollius’ familie bleef echter in hoog aanzien staan – zijn kleindochter trouwde met keizer Caligula – en het lijkt erop dat Velleius’ nogal alleen stond in zijn afkeer.

Lof en blaam hoeven niet altijd expliciet te worden geformuleerd. Het is zelfs mogelijk een verwijt in te kleden als compliment. Velleius wijst erop (2,87) dat Octavianus zo vergevingsgezind was dat ‘geen van de mensen die de wapens tegen hem hadden gehanteerd door hem of op zijn bevel ter dood is gebracht’, een loftuiting die Velleius illustreert met negen voorbeelden, waarvan er vier betrekking hebben op mensen die genoeg twijfels hadden bij de door Velleius geprezen clementie om zelfmoord te prefereren. Onmiddellijk daarop volgt een complimenteuzes beschrijving van de efficiënte wijze waarop Octavianus’ medewerker Maecenas een tegenstander van de nieuwe orde uit de weg ruimde. Inderdaad, Octavianus maakte geen vuile handen, maar door contrasterende informatie te presenteren blijkt Velleius’ compliment in feite een verwijt.

Dit is maar één aspect van zijn intrigerende portret van Augustus. Rechtstreekse kritiek op de man die in Italië de rust had doen terugkeren en die werd vereerd als god, was ondenkbaar en Velleius’ relaas is dan ook zeer positief, maar hij voorziet het systematisch van een contrapunt die de propaganda problematiseert. De herhaalde bewering dat iedereen Augustus’ heerschappij verheugd aanvaardde ontkracht hij door het vermelden van drie samenzweringen. Elders lezen we dat de vredesvorst Cicero opofferde aan zijn machtsverbond met Marcus Antonius en Lepidus, zijn manschappen niet in het gareel had, het opbevel aan anderen overliet en zijn dochter niet wist op te voeden in eer en deugd.

Dat dit niet het onbeholpen werk is van een schrijver die zijn stof niet beheerst, blijkt uit de onderwerpen die hij kiest. Augustus’ succesvolle oorlog in Spanje wordt met een paar regels afgedaan, de grootschalige bouwprojecten blijven onvermeld, er is geen woord voor het grootse feest waarmee ‘een nieuwe eeuw’ werd ingeluid. Daarentegen

gaat Velleius uitgebreid in op de oorlogen tegen Marcus Antonius en tegen Brutus en Cassius, waarmee Octavianus zich omhoogwerkte, op de oorlog tegen Marcus Antonius en Cleopatra, waarmee hij de alleenheerschappij verwierf, op de oorlogen in Pannonië en Dalmatië, waaruit blijkt dat het niet erg wilde vloten met de pacificatie van de provincies, en op de slag in het Teutoburgerwoud, 'de ergste ramp die de Romeinen in het buitenland is overkomen sinds de nederlaag van Crassus bij de Parthen' (2,119). Velleius' oordeel over de nederlaag in Germanië liegt er bovendien niet om: het was niet de schuld van de soldaten, schrijft hij, maar het had 'Varus, alleszins een serieus man van goede wil, ontbroken aan het goede beleid van een commandant'. Alleen een heel naïeve lezer stelt niet de vraag wie verantwoordelijk was voor de benoeming.

Velleius staat zo al met al vrij kritisch tegenover Augustus, en vanuit zijn standpunt bezien terecht. Als senator vindt hij dat de macht eigenlijk zou moeten liggen bij zijn standgenoten. Van de volksvergaderingen heeft hij geen hoge dunk, het burgerrecht zou hij het liefst niet aan al te veel mensen geven en de provincies beschouwt hij als potentieel vijandig, zelfs als de belangrijkste steden worden bewoond door Romeinse burgers. Zulke meningen plaatsten hem steeds tegenover Augustus, die de volksvergaderingen nooit had afgeschaft, die het burgerrecht grootschalig uitdeelde en die de ene Romeinse stad na de andere stichtte in de provincies. Toch is Velleius realistisch genoeg om te erkennen dat er geen alternatief was: al sinds Sulla kende Italië alleen vrede als er een leider was die troepen bezat om de rust desnoods af te dwingen, en Augustus was niet de slechtste leider die het imperium kon krijgen. Dit inzicht weerhield Velleius er evenwel niet van kanttekeningen te plaatsen.

Velleius en Tiberius

Lucianus vond dat een historicus een voorbeeld moest nemen aan 'een onpartijdige rechter, welwillend tegenover iedereen, zonder de ene partij te bevoordelen boven de andere. In zijn boeken is de historicus een vreemdeling, zonder vaderland, onafhankelijk, aan geen koning onderworpen, en houdt hij geen rekening met wat deze of gene ervan denkt: hij verhaalt wat er gebeurd is.' Als er één punt is waar Velleius

ten opzichte van deze norm tekortschiet, dan is het bij zijn beoordeling van Tiberius, voor wie geen compliment te exuberant is. Zoals Velleius in een andere context toegeeft: 'Wat de nog levenden betreft, zo groot als onze bewondering voor hen is, zo moeilijk is ook een kritisch oordeel' (2,36).

Dit heeft Velleius' reputatie geen goed gedaan, want Tiberius gold lange tijd niet als groot bestuurder. Het oordeel van de serieuze Romeinse historicus Tacitus en de populaire biograaf Suetonius wogen zwaar, en zij schetsen de keizer als een getormenteerde geest die in staat was zich tot de senaat te richten met de woorden 'wat ik u moet schrijven, heren senatoren, hoe ik u moet schrijven, of wat ik u op dit ogenblik beslist niet moet schrijven – de goden en de godinnen mogen mij storten in een verderf vreselijker dan dat waaraan ik dagelijks ten prooi ben, als ik het weet'. Een geesteszieke, met andere woorden, die niet hoorde te worden geprezen door een eerlijk historicus. Als doodsklap voor Velleius' reputatie golden de opmerkingen aan het einde van *De geschiedenis van Rome*, waar hij Seianus lijkt te prijzen, de commandant van de garde die zó machtsbelust was dat zelfs Tiberius van mening was dat hij beter uit de weg kon worden geruimd.

Zoals hierboven al aangegeven, is het Tiberiusbeeld intussen bijgesteld, en dat betekent dat nu ook anders tegen Velleius' loftuitingen wordt aangekeken. Dit wil niet zeggen dat hij tegenwoordig geldt als de enige waarheidsgetrouwe bron, maar zijn woorden gelden inmiddels als overdreven en niet meer als volslagen misplaatst, en hijzelf wordt beschouwd als overenthousiast en niet langer als leugenaar. Op één punt heeft Velleius zelfs volledig gelijk gekregen: de oorlogsvoering. Tiberius' voorkeur Germanië via diplomatie te beheersen, was adequater dan de gewelddadige benadering van zijn broer Drusus en zijn adoptievader Augustus. Er is niets mis met Velleius' bewondering voor een man die als generaal simpelweg bewonderenswaardig was. Op een ander punt kunnen we vaststellen dat er te veel in Velleius' woorden is gelezen: hij prijst Seianus niet, hij beargumenteert slechts dat Tiberius het recht had hem als assistent aan te stellen. Sterker nog, Seianus zal niet blij zijn geweest met *De geschiedenis van Rome*, aangezien Velleius hem niet noemt waar hij dat had moeten doen: in zijn beschrijving van de muiterij van de Romeinse troepen in Illyrië, die door Tiberius' zoon Drusus en Junius Blaesus zou zijn onderdrukt. De actieve figuur was hier vooral Seianus.

En toch. Hoewel niemand nu nog zal beweren dat Velleius' bewondering voor een geesteszieke hem onmaskert als een vleier van het laagste allooi, en hoewel er in de antieke opvatting over geschiedschrijving ruimte is voor lof en blaam, blijven de excessieve loftuitingen merkwaardig in een geschiedenisboek. Maar is het einde van *De geschiedenis van Rome* wel bedoeld als geschiedwerk?

De vraag stellen is haar beantwoorden. Nee. Elke antieke lezer wist dit toen hij las hoe Velleius zijn jubelzang op Tiberius aanhief (2,126): 'En dan de successen en prestaties uit de afgelopen zestien jaar! Die staan in hun totaliteit op het netvlies en in het hart van alle mensen geschreven, dus waartoe daarover spreken in detail?' Als dan toch een gedetailleerde beschrijving volgt, is er sprake van een retorische vraag, zoals die ook in een geschiedwerk kan voorkomen. De lezer kan er echter zeker van zijn dat er écht van genre wordt gewisseld als toon en woordkeuze die van een feestrede blijven, en dat is precies wat gebeurt: 'trouw en vertrouwen werden weer centrale begrippen op het forum, en oproer werd daar verwijderd, evenals corruptie van het Marsveld en twisten uit het senaatsgebouw' (2,126). In het Latijn staat het er nog pregnanter: *e foro seditio, ambitio campo, discordia curia*. De stijlfiguur die hier wordt gebruikt staat bekend als metonymie: het gebruik van een plaatsaanduiding om iets anders aan te duiden, zoals 'Brussel' voor de Europese Commissie. (Een uitgewerkte vertaling zou kunnen luiden: 'verwijderd werden het oproer uit de districtsgebouwen, corruptie uit de censusgebouwen, twisten uit de senaatsvergaderingen'.) Dit is niet het taalgebruik van een historicus, maar van een redenaar. En zo gaat het verder. Iedereen herkent even later de retorische overdrijving van 'correct handelen wordt nu beloond, verkeerd handelen bestraft'. Velleius mocht dan kritisch zijn over Augustus, hij zou nooit voor zijn rekening nemen dat tijdens diens regering correct handelen was bestraft en verkeerd handelen beloond.

We hebben hier te maken met een verandering van genre die elke senator meteen in de gaten had, ongeveer zoals de lezers van deze inleiding in de woorden over 'het toenemend verval der zeden' op blz. 9 een citaat zullen hebben herkend. Velleius' eigenlijke, historische overzicht is na de stijlbreuk feitelijk afgelopen, wat rest is een retorisch envoi, stilistisch duidelijk gescheiden van *De geschiedenis van Rome*. Marcus Vinicius zal hebben gedacht aan het einde van de *Meta-*

morfosen van Ovidius, een dichtwerk waarmee hij sinds zijn jeugd vertrouwd was: daar wordt een mythologische setting abrupt verruild voor de wereld van de Romeinse politiek, vol lofprijzingen voor de heersers. Het was in proza niet gebruikelijk wat Velleius deed, maar er is geen twijfel mogelijk over het punt (2,125) waar zijn geschiedwerk overgaat in welsprekendheid. Wie hem als historicus wil beoordelen moet daar het boek neerleggen.

Lof van Velleius

Velleius mag dan niet de grootste historicus uit de Oudheid zijn, hij is een van de weinige auteurs uit de tijd van Tiberius en biedt een unieke visie op diens regering. Dat alleen al maakt hem tot een waardevolle auteur, die meer krediet verdient dan hij meestal krijgt. Hij is een levendige verteller, heeft oog voor sprekende details en is kritischer dan vaak is aangenomen. Zijn opvatting dat geschiedschrijving dient om lof en blaam toe te delen mag dan niet voldoen aan hedendaagse wetenschappelijke criteria, ze verdient respect, al was het maar omdat ze in niet-academische kringen nog volop leeft.

Deze inleiding begon met een typering van wat eenentwintigste-eeuwse lezers verwachten van een historicus, en er is niets mis met het aangeven van de verschillen tussen moderne en antieke geschiedschrijving. Maar Velleius dient natuurlijk tevens te worden gemeten aan de hand van de criteria die in zijn eigen tijd golden. Uit Lucianus' *Hoe geschiedenis moet worden geschreven* en de opmerkingen van de antieke historici zelf komt een duidelijk beeld naar voren. De ideale geschiedkundige had een onafhankelijke geest, was objectief en eerlijk in lof en blaam, zocht naar oorzaken, kende de betrokkenen persoonlijk, had de door hem beschreven landen bezocht, had functies bekleed in het openbaar bestuur en bezat militaire ervaring.

Velleius voldoet niet aan alle voorwaarden. Ook als we er rekening mee houden dat hij denkt als een senator en daardoor niet iedereen het krediet gunt dat hij volgens moderne inzichten verdient, is hij niet steeds eerlijk in zijn blaam en lof, zoals in het geval van Marcus Antonius en Lollius. Elders negeert hij positieve informatie over Seianus en houdt hij, in dit cadeauboek, negatieve informatie achter over grootvader Vinicius. Ook de zoektocht naar oorzaken staat niet op zijn

agenda. Hier staat tegenover dat hij een brede belangstelling heeft, over veel zaken onbevangen oordeelt en in de gaten heeft dat er spanning bestond tussen de propaganda van Augustus en de praktijk. Hij heeft opvallend veel gereisd – hoeveel van zijn huidige lezers kunnen zeggen én de Waddenzee én de Elbe én de Bosporus én de Eufraat te hebben gezien? – en maakt geen topografische fouten. Dat is vrij uniek in de geschiedschrijving, zowel toen als nu.

Vooral over militaire zaken oordeelt hij met kennis van zaken. Illustratief is zijn droge beschrijving van de Romeinse nederlaag bij Carrhae: Crassus werd door de Parthen ‘met een kolossale troepenmacht aan ruiters omsingeld en samen met het grootste deel van zijn leger vernietigd’ (2,46). Als soldaat kan hij toegeven dat zijn vijand superieur was, want een soldatenleven is afhankelijk van een juiste inschatting van de feiten. Praatjes over verraad zijn niet aan hem besteed, en wij weten alleen uit andere bronnen dat de Romeinse propaganda Carrhae gemakshalve maar van een riviervlakte naar een voor de Romeinse troepen ongunstig woestijnlandschap verplaatste. Velleius’ ‘volwaardige boekdelen’ over de geschiedenis van de oorlogen in Pannonië en Germanië zouden voor ons waardevol hebben kunnen zijn: hij was er geweest, kende alle betrokkenen en had zowel front- als logistieke ervaring. Het is jammer dat hij ze niet heeft voltooid of dat ze verloren zijn gegaan.

In één zin: Velleius had de potentie een alleszins redelijk historicus te zijn, maar heeft deze potentie in dit cadeauboek onvoldoende kunnen realiseren. Toch is het werk ook voor ons waardevol. We zagen al dat in vrijwel elk modern handboek oude geschiedenis het hoofdstuk over de cultuur van de Romeinen is geplaatst voor of na het hoofdstuk over Augustus, wiens regering mede daardoor uitgroeit tot dé breuk tussen vrije republiek en monarchie. De overgang van het ene bestuursmodel naar het andere duurde echter langer. Velleius noemt verschillende instrumenten van Pompeius die ook door Augustus werden benut en vermeldt hoe Tiberius de verkiezingen overhevelde van de volksvergaderingen naar de senaat. Velleius kon niet weten hoe Claudius het leger zou hervormen, hoe Vitellius de aanzet zou geven tot een gereorganiseerde bureaucratie en hoe Vespasianus de uitkomst zou formaliseren. Onze geleerde zag niet dat de republiek de facto was opgeheven, maar juist doordat hij nog niet wist hoe het zou aflopen, biedt *De geschiedenis van Rome* ons een kans te zien hoe het

was het ontstaan van de monarchie mee te maken. Het werk kan worden beschouwd als een uitnodiging de geschiedenis van dit tijdperk te bezien zonder alle veranderingen toe te schrijven aan Augustus en mét aandacht voor de onzekerheden, nuances, complexiteiten en ambigüiteiten die de realiteit zijn van elk historisch proces.

Literatuur

Velleius Paterculus is onder meer belangrijk omdat hij een doorlopend verhaal biedt over de Romeinse burgeroorlogen en de heerschappij van Augustus en Tiberius. Zo'n doorlopend verhaal vinden we verder alleen bij Cassius Dio, die twee eeuwen later leefde en, anders dan Velleius, de uitkomst kende. De relevante boeken van diens Romeinse geschiedenis zijn door Gé de Vries in vlot Nederlands vertaald onder de titels *Samenzwering en verraad*, (2006), *Augustus* (2002) en *Vier keizers* (2000). Vermelding verdient hier ook Appianus' fascinerende werk *De Burgeroorlogen*, een hoogtepunt uit de antieke geschiedschrijving dat helaas nog altijd wacht op een Nederlandse vertaling, maar toegankelijk is in de voorbeeldige Engelse vertaling van John Carter (*The Civil Wars*, 1996).

Andere antieke bronnen zijn het hierboven driemaal geciteerde geschriftje van Lucianus, dat als *Hoe word ik een goed historicus?* in 2007 is vertaald door Gé de Vries; de *Annalen* van Tacitus, in 1999 vertaald als *De jaren van Tiberius* door M.A. Wes; en Suetonius' *Keizers van Rome*, in 1996 vertaald door Daan den Hengst.

Het belangrijkste moderne boek over deze periode is *The Roman Revolution* van Ronald Syme, dat verscheen in 1939. Het is een synthese zoals het hoort: geschreven voor een breed publiek bood het tegelijk veel nieuws voor de specialist. Dat nieuwe is er inmiddels wel van af, maar het blijft dé standaard en is nog steeds een geweldig leesboek. Een recent alternatief is Josiah Osgood, *Caesar's Legacy. Civil War and the Emergence of the Roman Empire* (2006). Een van de verschillen tussen de twee boeken is de beoordeling van Velleius: waar Syme de auteur van *De geschiedenis van Rome* brandmerkte als leugenachtig, heeft Osgood een veel genuanceerder oordeel.

Die herwaardering is langs twee sporen tot stand gekomen. Enerzijds was er de gedeeltelijke rehabilitatie van Tiberius, anderzijds kwam

er een betere beoordeling van Velleius' schrijfstijl. De hierboven genoemde stijlbreuk (2,126) is voor het eerst opgemerkt door A.J. Woodman in het artikel 'Questions of Date, Genre, and Style in Velleius: Some Literary Answers' (*Classical Quarterly* 25 (1975) 272-306). Later publiceerde hij nog twee commentaren (ook genoemd in de verantwoording van de vertaling op blz. 181). Niet al zijn ideeën hebben ingang gevonden, maar er wordt momenteel positiever over Velleius gedacht dan dertig jaar geleden.

Jona Lendering

I OUDSTE GESCHIEDENIS

De Grieken na de val van Troje

<...>¹ Epeius raakte door een storm gescheiden van zijn aanvoerder Nestor en stichtte Metaponto. Teucer werd door zijn vader Telamon niet ontvangen (die verweet hem slapheid omdat hij het onrecht jegens zijn broer² niet had gewroken), kwam terecht op Cyprus en stichtte daar Salamis, genaamd naar zijn vaderstad. Pyrrhus, de zoon van Achilles, vestigde zich in Epirus, en Phidippus in Ephyra in Thesprotië.

Maar de koning der koningen Agamemnon werd door een storm afgedreven naar Kreta, waar hij drie steden stichtte, twee met namen uit zijn vaderland en een met een naam die herinnerde aan zijn zege: Mycene, Tegea en Pergamum. Kort daarna viel hij ten prooi aan de misdaad van zijn neef Aegisthus, die tegen hem de vete uit hun geslacht voortzette, en aan het wangedrag van zijn vrouw: hij wordt vermoord.

Aegisthus is heer en meester gedurende zeven jaar. Orestes slacht hem af, evenals zijn moeder, daarbij in alles bijgestaan door zijn zuster Electra, een vrouw met de moed van een man. Zijn daad vond goedkeuring bij de goden, zoals bleek uit zijn lange leven en gelukkige regering. Hij leefde namelijk 90 jaar, waarvan hij er 70 regeerde. Hij nam ook nog wraak op Pyrrhus, de zoon van Achilles, via een daad van moed. Pyrrhus had Hermione, de dochter van Menelaüs en Helena getrouwd, maar haar hand was toegezegd geweest aan Orestes. Die doodde hem daarom te Delphi.

In die tijd regeerden in Lydia twee broers, Lydus en Tyrrenus, die zich vanwege gebrekkige oogsten gedwongen zagen te loten wie van beiden met een deel van de bevolking zou uitwijken. Het lot trof Tyrrenus. Hij voer over naar Italië en gaf zijn naam zowel aan het land en zijn inwoners als aan de zee,³ een edele benaming voor altijd.

Na de dood van Orestes regeerden zijn zoon Penthilus en Tisamenus gedurende drie jaar.

In die tijd, zo'n 80 jaar na de inname van Troje, 120 jaar na Hercules' vertrek naar de goden, worden de nakomelingen van Pelops, die al die tijd de heerschappij over de Peloponnesus hadden gehad na de verdrijving van de Heracliden, verdreven door de nakomelingen van Hercules. Aanvoerders bij het herwinnen van de macht waren Temenus, Cresphontes en Aristodemus, van wie Hercules de betovergrootvader was geweest.

In zowat dezelfde tijd eindigde de heerschappij van koningen in Athene. De laatste koning was Codrus, zoon van Melanthus, een man aan wie we niet voorbij mogen gaan.

Toen Sparta Athene zwaar onder druk van oorlog zette en de Pythische godheid had georakeld dat de zijde waarvan de aanvoerder door de vijand was gedood, de sterkere zou zijn, legde Codrus zijn koningskledij af, kleeedde zich als herder en ging op in het vijandelijk kamp. Daar lokte hij opzettelijk ruzie uit en werd hij gedood zonder dat men besepte wie hij was. Die dood leverde Codrus eeuwige roem op en Athene de zege. Wie zou deze man niet bewonderen? Hij zocht de dood met middelen waarmee laffe figuren normaal gesproken het leven zoeken!

Zijn zoon Medon was de eerste archont in Athene. Naar hem duidt men in Athene zijn opvolgers aan als Medontiden. Medon en de volgende archonten tot aan Charops bekleedden hun ambt levenslang.

De Peloponnesiërs trokken zich uit Attica terug en stichtten Megara, midden tussen Korinthe en Athene.

In die tijd stichtte de Tyrische vloot, destijds oppermachtig op zee, in het meest afgelegen stukje Spanje Cádiz, aan de buitenste grens van onze wereld, op een eiland midden in de Oceaan, van het vasteland gescheiden door een heel smalle zeestraat. Diezelfde Tyriërs stichtten een paar jaar later in Africa de stad Utica.

De kinderen van Orestes werden verdreven door de Heracliden en kregen heel wat te verduren, enerzijds door allerlei slagen van het lot, anderzijds door de woestheid van de zee, en pas na veertien jaar kregen ze vaste woonplaatsen op Lesbos en omgeving.

- 3 Toentertijd was Griekenland het toneel van enorme volksverhuizingen. De Achaeërs werden verdreven uit Laconië en vestigden zich in het gebied waar ze nu nog zitten. De Pelasgen verhuisden naar Athene en een jonge krijger genaamd Thessalus, van huis uit een Thesprotiër, bezette met een grote troepenmacht van landgenoten de streek die nog altijd naar hem Thessalië heet; voordien noemde men dat de staat van de Myrmidonen.

Op grond hiervan is het verbazend dat schrijvers over de Trojaanse oorlog die streek aanduiden als Thessalië. Dat gebeurt vaak, in het bijzonder bij de tragici, die dit eigenlijk het minst zouden mogen. Want zij spreken niet zelf als dichter, maar zeggen alles bij monde van mensen die leefden in die tijd. En zegt iemand misschien dat de bewoners

van de streek Thessaliërs heten naar Hercules' zoon Thessalus, dan moet hij maar eens verklaren waarom dat volk pas na die tweede Thessalus die naam voerde.

Kort daarvoor heeft Aletes, zoon van Hippotes, de zesde generatie na Hercules, op de Isthmus Korinthe gesticht, de sleutel tot de Peloponnesus, op de plek van het voormalige Ephyre. We hoeven echter niet verbaasd te zijn dat Homerus Korinthe noemt. Want hij spreekt zelf als dichter waar hij de stad en bepaalde Ionische kolonies aanduidt met de namen die ze in zijn eigen tijd hadden: ze zijn pas lang na de inname van Troje gesticht.

Athene vestigde op Euboea de kolonies Chalcis en Eretria, Sparta in Klein-Azië Magnesia. Niet lang daarna stichtte Chalcis (van Atheense komaf, zoals ik zei), onder leiding van Hippocles en Megasthenes in Italië de stad Cumae. Hun vloot zou volgens sommigen koers hebben gehouden door een vooruit vliegende duif, volgens anderen door een bronzen geluid 's nachts, zoals dat gewoonlijk wordt gemaakt bij het Ceresfeest.

Een deel van die burgers stichtte geruime tijd later Napels. Beide steden bewezen de Romeinen altijd bijzondere trouw; daardoor zijn ze hun edele afkomst en prachtige ligging alleszins waardig. Napels heeft de aloude tradities zorgvuldig in stand gehouden, maar Cumae heeft zich aangepast aan zijn burens, de Osciërs. Hoe sterk die oude steden stonden is ook vandaag de dag nog te zien aan de omvang van de muren.

In de tijd direct daarna stroomde een massa jonge Grieken vanwege overbevolking naar Klein-Azië, op zoek naar vaste woonplaatsen. Zo trokken de Ioniërs onder leiding van Ion weg vanuit Athene en vestigden zich in het fraaiste en beste deel van de kuststreek die ook vandaag de dag Ionië wordt genoemd. Ze stichtten er de steden Efese, Milete, Colophon, Priene, Lebedus, Myus, Erythra, Clazomenae en Phocaea. Ook vestigden ze zich op vele eilanden in de Egeïsche en Icarische Zee: Samos, Chios, Andros, Tinos, Paros, Delos en andere, minder belangrijke eilanden.

Kort daarna vertrokken de Aeoliërs eveneens uit Griekenland, en na zeer lange omzwervingen bezetten zij al even bekende plaatsen, waar zij beroemde steden stichtten: Smyrna, Cyme, Larissa, Myrina, alsook Mytilene en andere steden op Lesbos.

Vervolgens ging het prachtige talent van Homerus schitteren in al 5

zijn ongeëvenaarde grootsheid, ja, op grond van zijn verheven onderwerpen en zijn briljante poëtische stijl is hij de enige die de titel 'dichter' verdient. Zijn grootsheid blijkt wel hieruit: voordat hij er was had hij niemand om na te volgen, en na hem kwam er niemand die hem kon navolgen. En er is geen enkele pionier in een literair genre te vinden die daarin meteen ook volmaakt was, met uitzondering van Homerus en Archilochus.

Homerus zit qua tijd verder weg van de door hem beschreven Trojaanse oorlog dan sommige mensen denken. Zijn bloeiperiode ligt zo'n 950 jaar terug, zijn geboorte 1000 jaar. Daarom hoeft die vaste formule van hem geen verbazing te wekken: 'zoals de stervelingen tegenwoordig zijn.'⁴ Die markeert niet alleen een verschil in mensen, maar ook in perioden. En denkt iemand misschien dat Homerus blindgeboren was? Dan ontbreekt het hem zelf aan alle zinnen!

- 6 In de daaropvolgende tijd is de macht in Klein-Azië overgegaan van de Assyriërs (na 1070 jaar) op de Meden, nu zo'n 880 jaar geleden. De Assyrische koning Sardanapal was verslapt door zijn luxeleventje en kende een al te groot geluk, dat hem duur kwam te staan. Gerekend vanaf Ninus en Semiramis, de stichters van Babylon, was hij de 33e in successie, in een ononderbroken opvolgingslijn van vader op zoon. De Mediër Arbaces beroofde hem van zijn troon en zijn leven.

In die tijd leefde ook een van de beroemdste Grieken: de Spartaan Lycurgus, een man van koninklijke afkomst, die het initiatief nam tot zeer strenge en rechtvaardige wetten en een levenswijze bedacht waar je bij uitstek echte mannen van krijgt; zolang Sparta zich daarop toelagde kende de stad haar hoogste bloei.

In die tijdspanne, 65 jaar voor de stichting van Rome, werd door Elissa uit Tyrus, door sommigen ook wel Dido genoemd, Carthago gesticht.

Rond diezelfde tijd vertrok Caranus, een man van koninklijke afkomst, zestiende in lijn vanaf Hercules, vanuit Argos en maakte zich meester van het koninkrijk Macedonië. Van hem af gerekend was Alexander de Grote de zeventiende in lijn, en die kon zich dus met recht erop beroemen via moederszijde af te stammen van Achilles, en via vaderszijde van Hercules.

Aemilius Sura zegt in zijn boek over de chronologie van Rome: *'De Assyriërs hebben als eersten de wereldheerschappij bemachtigd, vervolgens de Meden, daarna de Perzen en daarna de Macedoniërs. Nadat vervolgens*

*de koningen Philippus en Antiochus, beiden van Macedonische komaf, niet lang na de onderwerping van Carthago [202] waren overwonnen, kwam de oppermacht in handen van de Romeinen. Tussen dat moment en het begin van de heerschappij van Ninus, koning van de Assyriërs, de eerste met wereldheerschappij, liggen 1995 jaar.*⁵

Een ander persoon uit die periode is Hesiodus, 120 jaar na de tijd van Homerus, een heel verfijnd kunstenaar die naam heeft gemaakt door zijn zoetgevooids gedichten, en een groot liefhebber van vrije tijd en rust. Hij komt direct na de grote Homerus, niet alleen qua tijd, maar ook qua status van zijn werk. Een fout waarin Homerus verviel wist hij te vermijden: hij noemt zelf expliciet zijn vaderstad en zijn ouders. Maar omdat die vaderstad hem had bestraft, spreekt hij daarover in zeer negatieve termen.⁶

Terwijl ik zo stilsta bij buitenlandse gebeurtenissen ben ik beland bij iets binnenlands, waarover veel misverstanden bestaan en de bronnen sterk uiteenlopende visies geven. Sommigen zeggen dat in die tijdspanne Capua en Nola door de Etrusken zijn gesticht, nu zo'n 830 jaar geleden. Daarbij zou ik mij willen aansluiten. Maar wat een verschil met Marcus Cato! Die zegt wel dat Capua en aansluitend Nola door de Etrusken zijn gesticht, maar volgens hem bestond Capua voor de inname door de Romeinen rond de 260 jaar. De inname van Capua was 240 jaar geleden, dus als Cato gelijk heeft ligt de stichting zo'n 500 jaar terug. Met alle respect voor Cato's precisie kan ik zelf amper geloven dat de stad in zo'n korte tijd tot groei en bloei, tot val en herrijzenis is gekomen.

Daarna was het begin van de Olympische Spelen, het beroemdste van alle sporttoernooien met het grootste effect om het beste naar boven te halen uit lichaam en ziel. De initiatiefnemer ertoe was Iphitus uit Elis. Hij stelde de eigenlijke spelen en alles eromheen in, 823 jaar voordat u, Marcus Vinicius,⁷ het consulaat aanvaardde [30 n.Chr.].

Volgens traditie zou dit religieuze gebruik in Olympia zo'n 1250 jaar geleden zijn ingesteld door Atreus, toen hij de lijkspeken hield voor zijn vader Pelops. Bij dat toernooi werd Hercules winnaar in alle takken van sport.

Daarna waren er in Athene geen archonten meer die levenslang aanbleven. De laatste van hen was Alcmaeon en sindsdien werden ze gekozen voor een periode van tien jaar, een gewoonte die 70 jaar bleef bestaan, waarna het staatsbestuur werd toevertrouwd aan magistra-

ten voor een jaar. Van de archonten voor tien jaar was Charops de eerste en Eryxias de laatste, van die voor een jaar was Creon de eerste.

De stichting van Rome

Tijdens de zesde Olympiade, 22 jaar na de eerste Spelen, heeft Romulus, zoon van Mars, het onrecht jegens zijn grootvader⁸ gewroken en tijdens de Parilia op de Palatijn de stad Rome gesticht. Vanaf toen gerekend tot nu, het jaar dat u⁹ de consuls bent, is het 781 jaar; de gebeurtenis ligt 437 jaar na de inname van Troje.¹⁰

Romulus kreeg bij zijn acties steun van Latijnse troepen van zijn grootvader. Graag sluit ik mij namelijk aan bij de bronnen die dit zo overleveren, want anders had Romulus nauwelijks de basis kunnen leggen voor een nieuwe stad: de inwoners van Veii en andere Etrusken en Sabijnen zaten in de buurt en hij had alleen een troep herders waarmee je geen oorlog kon voeren. Wel is het zo dat hij de manschappen uitbreidde door de stichting van de Vrijplaats tussen de twee heilige wouden.

Romulus koos honderd mannen uit, die hij *patres* ('vaders') noemde en als openbaar adviescollege liet functioneren. Dat is de oorsprong van de aanduiding 'patriciërs'. De roof van de Sabijnse maagden <...>¹¹

Het klassieke Athene

Niet minder beroemd in die dagen was Cimon, de zoon van Miltiades.

Oorlogen in Macedonië en Achaia

- 9 <...>¹² trof de vijand <meer> dan die had gevreesd.

Twee jaar lang had Perseus namelijk met wisselend geluk gestreden tegen de consuls, waarbij hij in het algemeen de overhand had en een groot deel van Griekenland wist te winnen voor een bondgenootschap. Ja zelfs de inwoners van Rhodos, voordien zeer loyaal aan de Romeinen, wankelden nu in hun trouw: bij het zien van Perseus' succes leken zij geneigd de kant van de koning te kiezen. En koning Eu-

menes bleef in die oorlog neutraal. Hij volgde noch het initiatief van zijn broer,¹³ noch zijn eigen normale koers.

Toen benoemden de senaat en het volk van Rome Lucius Aemilius Paulus, een man die als pretor en consul triomfen had gevierd en die zo hoog geprezen moet worden als men deugd kan bevatten, tot consul. Hij was de zoon van de Paulus die bij Cannae had gevochten: diens 'talmen' om die voor de staat zo riskante strijd aan te gaan vond destijds zijn weerga in de dapperheid waarmee hij daar sneuvelde.

In een geweldige slag bij de stad Pydna in Macedonië [168] bracht Lucius Aemilius Paulus aan Perseus een algehele nederlaag toe, waarbij hij hem zijn kamp ontnam en zijn troepen vernietigde en hem zo geen enkele hoop liet en hem dwong uit Macedonië weg te vluchten. Perseus verliet het land en vluchtte naar het eiland Samothrace, waar hij als smekeling zijn heil zocht bij de onschendbaarheid van de tempel. Pretor Gnaeus Octavius, de commandant van de vloot, bereikte hem daar en wist hem zover te krijgen, meer met argumenten dan met geweld, dat hij zich overgaf aan de Romeinen. Zo heeft Paulus de grootste en meest vermaarde koning in zijn triomftocht meegevoerd.

In datzelfde jaar werden nog meer triomftochten gevierd: die van vlootcommandant Octavius en die van Anicius, die de Illyrische koning Gentius voor zijn wagen uit liet lopen.

Hier kun je opnieuw zien hoezeer schitterend succes altijd gepaard gaat met afgunst en hoe die afgunst zich juist op de meest voortreffelijke mensen richt. De triomftochten van Anicius en Octavius legde men namelijk geen strobreed in de weg, maar er waren wel mensen die hun best deden die van Paulus te verhinderen.

Zijn triomftocht overtrof alle voorgaande, zowel door de grootheid van koning Perseus als de pracht van de meegevoerde portretten als de hoeveelheid geld. Ja, meer dan 200 miljoen sestertiën droeg Paulus af aan de schatkist, het stelde alle eerdere triomfen in de schaduw.

In dezelfde tijd was Antiochus Epiphanes, koning van Syrië (degene die in Athene was begonnen met de bouw van het Olympieion), in Alexandrië doende met de belegering van Ptolemaeus, die nog een kind was. Er ging een gezant naar hem toe, Marcus Popilius Laenas, met het bevel de onderneming te staken. Popilius maakte zijn boodschap duidelijk, waarna de koning zei dat hij er eens over zou denken. Toen trok de gezant met zijn staf een cirkel om de koning heen en formuleerde het als een bevel: eerst antwoord geven, dan pas mocht hij de

cirkel in het zand uit. Zo kapte Romeinse kordaatheid 's konings overwelingen af, de order werd uitgevoerd.

Lucius Paulus, de grote zegevierder <in Macedonië>, had vier zoons. De twee oudsten had hij laten adopteren, de een door Publius Scipio, zoon van Publius 'de Africaan', de ander door Fabius Maximus; de eerste van de twee leek in niets meer op zijn indrukwekkende vader behalve door zijn roemrijke naam en zijn kracht als spreker. De twee jongsten leefden in de tijd dat Paulus de zege behaalde nog thuis en droegen de jongenstoga.

Traditiegetrouw verscheen Paulus voorafgaand aan de dag van zijn triomftocht in een openbare vergadering, waar hij verslag deed van zijn daden. Bij die gelegenheid bad hij tot de goden: mocht een van hen zijn prestaties en zijn lot met ongenoegen bezien, dan liever toornen op hemzelf dan op de staat. Die woorden leken wel een orakelspreuk en ze kostten hem een groot deel van zijn nageslacht. Want de zoons die hij thuis had gehouden verloor hij allebei, de een een paar dagen voor de triomftocht, de ander een paar dagen daarna.

Ongeveer in diezelfde periode [174] vervulden Fulvius Flaccus en Postumius Albinus het ambt van censor. Zij gingen zonder scrupules te werk: Gnaeus Fulvius, broer, ja, mede-erfgenaam van censor Fulvius, werd door deze censoren uit de senaat gezet.

- II Na de nederlaag en gevangenneming van Perseus (die vier jaar later overleed te Alba, waar hij leefde onder vrij arrest),¹⁴ trad er een *pseudo-Philippus* naar voren. Die naam dankte hij aan een valse claim over zijn afstamming: de man wierp zich op als Philippus en lid van de koninklijke familie, terwijl hij feitelijk van zeer lage geboorte was. Hij veroverde en bezette Macedonië en nam de uiterlijke tekens van koning aan, maar al gauw moest hij boeten voor zijn brutale acties.

Want pretor Quintus Metellus, die ook 'de Macedoniër' heette op grond van zijn <in Macedonië bewezen> moed, overwon hem en zijn volk in een schitterende zege [148]. Hij leverde ook een spectaculaire, beslissende veldslag tegen de Achaeërs, die de wapens weer hadden opgepakt [146].

Dit is Metellus de Macedoniër die eerder een zuilengang had gebouwd rondom twee tempels zonder wijdingsinscripties;¹⁵ nu loopt daar de zuilengang van Octavia. Ook heeft hij vanuit Macedonië de groep ruitersstandbeelden overgebracht die direct tegenover de tempels staan en vandaag de dag de belangrijkste decoratie van die plek vormen.

De oorsprong van die beeldengroep is naar verluidt de volgende. De meesterlijke beeldhouwer Lysippus heeft van Alexander de Grote een opdracht willen aannemen om portretstandbeelden te maken van de ruiters uit Alexanders eskadron die waren gesneuveld bij de rivier de Granicus [334], met daarbij ook een beeld van Alexander zelf.

Deze Metellus was ook de allereerste die in Rome een tempel van marmer liet bouwen te midden van de genoemde monumenten,¹⁶ waarmee hij de wegbereider was voor deze vorm van goedgeefsheid dan wel weeldezucht.

Er is nauwelijks iemand te vinden, in welk volk, welk tijdvak, welke stand dan ook, wiens geluk vergelijkbaar is met de successen van Metellus. Want afgezien van zijn bijzondere triomftochten, uitgebreide ereblijken en unieke toppositie in de staat, en afgezien van zijn lange tijd van leven en de felle conflicten die hij in het staatsbelang met vijanden uitvocht zonder inbreuk te maken op zijn integriteit, bracht hij vier zonen groot, die hij alle vier volwassen zag worden en in leven achterliet, alle vier met de hoogste ereambten op hun naam. Na zijn dood werd zijn lijkbaar tot voor de rostra gedragen door die vier zoons: de eerste was ex-consul en ex-censor, de tweede ex-consul, de derde consul in functie en de vierde kandidaat-consul (hij zou het ambt later verkrijgen). Sterven is hier niet het goede woord, nee, dit is het leven verlaten in staat van geluk.

Toen vervolgens heel Achaia zich ten oorlog verhief, terwijl het goeddeels gebroken was, zoals gezegd, dankzij de moed en wapens van diezelfde Metellus de Macedoniër en toen vooral de Korintheërs aanzetten tot wapengeweld (ze uitten zelfs zware beledigingen jegens het Romeinse volk), werd consul Mummius aangewezen om die oorlog te voeren.

12

Verwoesting van Carthago en Korinthe

En rond dezelfde tijd besloot de senaat tot de vernietiging van Carthago, meer omdat de Romeinen alles wilden geloven wat over de Carthagers werd verteld dan omdat er geloofwaardige berichten kwamen.

En zo kwam in die tijd Publius Scipio Aemilianus op de voorgrond, een man die in deugden zijn grootvader Publius 'de Africaan' en zijn vader Lucius Paulus evenaarde (als natuurlijke zoon van Paulus was

hij geadopteerd door Scipio, de zoon van 'de Africaan', dat vertelde ik al), die beschikte over alle militaire en civiele kwaliteiten en die tevens het grootste talent en de meest erudiete figuur van zijn tijd was: heel zijn leven heeft hij niets gedaan, gezegd of gedacht wat geen lof verdiende. Hoewel hij slechts kandidaat-ediel was werd hij benoemd tot consul.

De oorlog tegen Carthago was twee jaar tevoren ingezet door de vorige consuls [149] en Scipio zette die met verhoogde kracht voort. Al eerder was aan hem in Spanje een 'muurkroon' verleend en in Africa een 'belegkroon',¹⁷ en in Spanje had hij ook nog, hoewel hij maar bescheiden fysieke vermogens bezat, een kolossale vijand uitgedaagd tot strijd en gedood.

Carthago was voor Rome bron van haat, meer uit wedijver om de macht dan dat de stad zich in die periode ergens concreet aan had bezondigd. Scipio liet haar van de aardbodem verdwijnen en maakte haar tot monument van zijn doortastendheid, terwijl zij dat was geweest van zijn grootvaders clementie.¹⁸

Carthago is verwoest na een bestaan van 666 jaar, nu 177 jaar geleden, tijdens het consulaat van Gnaeus Cornelius Lentulus en Lucius Mummius [146].

Dat was het einde van Carthago, rivaal van Romes macht. De oorlogen met de stad waren begonnen door onze voorvaders tijdens het consulaat van Claudius en Fulvius [264], 296 jaar voordat u, Marcus Vinicius, het consulaat aanvaardde. Zo heeft tussen beide volkeren 115 jaar lang een toestand bestaan van oorlog ofwel oorlogsvoorbereiding ofwel bedrieglijke vrede. Zelfs toen Rome de wereld had veroverd kon zij geen hoop koesteren veilig te zijn zolang ergens nog een stad 'Carthago' bestond. Haat die ontstaan is uit conflicten duurt voort, al is er niets meer te vrezen, en luwt zelfs na een zege niet. Wat object van haat is houdt pas op dat te zijn zodra zijn bestaan ophoudt.

13 Drie jaar voordat Carthago werd vernietigd overleed Marcus Cato, de aanhoudende bepleiter van die verwoesting, tijdens het consulaat van Lucius Censorinus en Manlius Manilius [149].

In hetzelfde jaar als de val van Carthago heeft Lucius Mummius Korinthe tot de grond toe afgebroken, 952 jaar na haar stichting door Aletes, de zoon van Hippotes.

Beide generaals kregen een erenaam naar de door hen overwonnen volkeren: de een werd 'de Africaan' genoemd, de ander 'de Achaeër';

Mummius was daarbij de eerste *selfmade man*¹⁹ die een erenaam wist te verkrijgen dankzij militaire kwaliteiten.

De generaals waren heel verschillend van karakter en belangstelling. Scipio was namelijk een ontwikkeld man, een patroon en bevoorwaarder van kunst en wetenschap, wat zelfs zo ver ging dat hij twee topgeleerden, Polybius en Panaetius, zowel thuis als op campagne in zijn gevolg had. Niemand kon zo fijnzinnig als deze Scipio drukke werkzaamheden afwisselen met momenten van rust, en altijd wijdde hij zich aan de taken van oorlog dan wel vrede. Zo zat hij dus altijd tussen de wapens of de boeken, en trainde hij ofwel zijn lichaam door gevechten, ofwel zijn geest door studie.

Mummius bezat echter heel weinig algemene ontwikkeling. Toen hij na de inname van Korinthe regelingen trof voor het transport naar Italië van schilderijen en standbeelden van de hand van de allerbeste kunstenaars, kregen gegadigde ondernemers op zijn bevel de volgende clausule te horen: bij verlies van de kunstwerken moesten zij die nieuw leveren.

Niettemin zult u er wel niet aan twijfelen, Vinicius, dat het staatsbelang ermee gediend was als die kennis van Korinthische kunst zo onontwikkeld zou zijn gebleven; dat was beter dan speciale kennis ervan. De onwetendheid van toen paste beter bij het aanzien van onze staat dan de expertise van nu.

Excurs: overzicht van koloniesteden

Historische feiten worden aanschouwelijker en zijn beter te onthouden in een samenhangend geheel dan wanneer ze chronologisch staan uitgesplitst. Daarom heb ik besloten dit eerste deel van mijn werk te scheiden van het tweede met een nuttig, kort historisch overzicht, waarin ik aangeef welke koloniestad wanneer precies op senaatsbesluit is gesticht, vanaf de inname van Rome door de Galliërs [387/386]; want wat de militaire koloniesteden betreft, daar blijken oorsprong en stichter al zonneklaar in de naam.²⁰ Als we dit dan ook verbinden met de verschillende verruiming van het burgerrecht in diezelfde periode en de uitbreiding van de Romeinse cultuur, levert dat een goed algemeen beeld op.

Zeven jaar nadat de Galliërs Rome hadden ingenomen stichtte

men een kolonie in *Sutri*, een jaar later in *Sezze* en na nog eens negen jaar in *Nepi*. 32 jaar nadien verkregen de inwoners van *Ariccia* het burgerrecht.

Nu 350 jaar geleden, tijdens het consulaat van Spurius Postumius en Veturius Calvinus [334],²¹ is aan de Campaniërs en een deel van de Samnieten burgerrecht zonder stemrecht verleend, en in datzelfde jaar werd de kolonie *Cales* gesticht. Drie jaar later verkregen de inwoners van *Fondi* en *Formia* het burgerrecht, in hetzelfde jaar als de stichting van *Alexandrië*. Het jaar daarop hebben de censoren Spurius Postumius en Philo Publilius het burgerrecht verleend aan de inwoners van *Acerra* [332]. Drie jaar nadien werd de kolonie *Tarracina* gesticht, na vier jaar gevolgd door *Lucera*, en na nog drie jaar door *Suessa Aurunca* en *Saticula*, en door *Terni* twee jaar later. Vervolgens was er tien jaar geen verdere kolonisatie. Daarna werden de kolonies *Sora* en *Alba* gesticht, en *Carsoli* twee jaar later.

Tijdens het vijfde consulaat van Quintus Fabius en het vierde van Decius Mus, het jaar waarin de heerschappij van Pyrrhus begon [295], werden kolonisten uitgezonden naar *Sinuessa* en *Minturnae* en vier jaar later naar *Venosa*. Na twee jaar tussentijd, tijdens het consulaat van Manius Curius en Rufinus Cornelius [290] werd aan de Sabijnen burgerrecht zonder stemrecht verleend. Dat is nu ongeveer 320 jaar geleden.

Naar *Cosa* en *Paestum* werden thans zo'n 300 jaar terug, onder het consulaat van Fabius Dorso en Claudius Canina [273] kolonisten uitgezonden, en met vijf jaar tussentijd, onder het consulaat van Sepronius Sophus en Appius de zoon van Appius Caecus, naar *Rimini* en *Benevento*; tevens kregen de Sabijnen stemrecht [268].

Aan het begin van de Eerste Punische oorlog [264] werden *Fermo* en *Castro* door kolonisten bezet, een jaar later *Isernia*, en na zeventien jaar *Efula* en *Alsio*, en *Fregene* twee jaar daarna. In het jaar daarop, tijdens het consulaat van Torquatus en Sempronius [244] gebeurde dat met *Brindisi*, en drie jaar later met *Spoletto*, in het jaar waarin begonnen werd met het Flora-feest. Twee jaar nadien werd de koloniestad *Valenza* gesticht, en kort voor de komst van Hannibal in Italië [218] *Cremona* en *Piacenza*.

- 15 In de volgende periode, toen Hannibal zich in Italië ophield, en ook de eerste jaren na zijn dood hadden de Romeinen geen tijd om kolonies te stichten. In oorlogstijd moesten ze soldaten eerder bijeenzoe-

ken dan uitzenden, en na de oorlog moest men meer op krachten komen dan de krachten versnipperen. Maar tijdens het consulaat van Gnaeus Manlius Volso is dan weer een kolonie gesticht, in *Bologna*, vanaf nu gerekend zo'n 217 jaar geleden [189], en vier jaar later in *Pesaro* en *Potenza Picena*, na drie jaar tussentijd in *Aquileia* en *Gravisca*, en na weer vier jaar in *Lucca*.

In dezelfde tijdspanne (hoewel sommigen dit betwisten) werden kolonisten uitgezonden naar *Pozzuoli*, *Salerno* en *Busento*, verder naar *Osimio* in Picenum. Dat is vanaf nu gerekend zo'n 187 jaar geleden, drie jaar voordat Cassius als censor tussen het Lupercal en de Palatijn een theater begon te bouwen, een onderneming die stuitte op verzet van de burgerij, die daar streng op tegen was, en van de consul, Scipio [155] – ik wil dat tellen als een van de roemrijkste blijken van de 'wil van het volk'.

En tijdens het consulaat van Cassius Longinus en Sextius Calvinus, de man die de Salluviërs versloeg bij het naar hem genoemde *Aquae Sextiae* (Aix-en-Provence) [123] is de kolonie *Fabrateria* gesticht, vanaf nu gerekend zo'n 157 jaar geleden. Een jaar later volgden *Squillace*, *Taranto Nettunia* en *Carthago* in Africa, de eerste kolonie gesticht buiten Italië, zoals ik al gezegd heb.²² Over *Tortona* zijn de meningen verdeeld, maar in *Narbonne* in Gallië werd een kolonie gesticht tijdens het consulaat van Porcius en Marcus, vanaf nu gerekend ongeveer 133 jaar geleden [118].

23 jaar later, tijdens het consulaat van Marius (zijn zesde) en Valerius Flaccus [100], volgde nog *Ivrea* in het gebied van de Bagienni.

Het is niet gemakkelijk koloniestichtingen te boekstaven uit de tijd daarna, afgezien van militaire kolonies.

Excurs: cultuurhistorische overweging

Dit kleine onderdeel van mijn werk gaat het voorgenomen kader in zekere zin te buiten en ik besef dat ik in deze vliegende vaart, die mij als een wiel of waterval of werveling nergens even stil laat staan, haast eerder gedwongen ben essentiële informatie weg te laten dan dat ik overbodige beschouwingen in mag lassen. Desondanks kan ik het niet laten hier een kwestie aan te snijden waarover ik mij vaak het hoofd gebroken heb zonder tot een eenduidige oplossing te komen.

Er is namelijk iets waarover je je niet genoeg kunt verbazen: de top-talenten in de afzonderlijke disciplines hebben zich voorgedaan binnen dezelfde genres en binnen hetzelfde, korte tijdsbestek. Zoals verschillende soorten dieren in een kooi of een andere beperkte ruimte zich toch weer van elkaar scheiden (soort zoekt soort), zo hebben de verschillende creatieve talenten wel dezelfde perioden van succes gekend maar zich ook onderling van elkaar onderscheiden.

Eén tijdvak, en dan van slechts een klein aantal jaren, zorgde voor het stralende hoogtepunt van de tragedie via drie goddelijk geïnspireerde mannen: *Aeschylus*, *Sophocles* en *Euripides*. En één tijdvak deed dat bij de Oude Komedie met *Cratinus*, *Aristophanes* en *Eupolis*. De Nieuwe Komedie is het werk van *Menander* en van *Philemon* en *Diphilus*, die meer diens gelijken in tijd zijn dan als kunstenaars: binnen luttele jaren hebben zij dat genre gecreëerd en tot op eenzame hoogte gebracht.

Het geldt ook voor al die grote filosofen uit de mondelinge traditie van *Socrates*, de namen die ik even terug heb opgesomd:²³ hoe lang duurde hun bloeiperiode nog na de dood van *Plato* en *Aristoteles*? Of neem de redenaars. Wie waren er roemrijk vóór *Isocrates* of na zijn volgelingen en hun leerlingen? Het zit allemaal samengedrongen in een beperkte tijd, ja, alle redenaars die het vermelden waard zijn hebben elkaar persoonlijk nog kunnen kennen.

17 En dit heeft zich niet minder voorgedaan bij de Romeinen dan bij de Grieken. Want als je niet wilt teruggrijpen op ruwe, primitieve vormen, die alleen lof verdienen omdat ze iets nieuws vormden, kom je voor de Romeinse tragedie uit bij *Accius* en de dichters rondom hem. En de heerlijke grollen en grappen van de Latijnse humor bereikten in zowat dezelfde tijd hun toppunt bij *Caecilius*, *Terentius* en *Afranius*.

Ook bij de geschiedschrijvers doet zich zoiets voor. Wanneer je *Livius* nog rekent tot de periode van zijn voorgangers en dan even afziet van *Cato* en een handvol oude, obscure schrijvers, vallen ze binnen een periode van nog geen 80 jaar,²⁴ en ook de bloeitijd van de poëzie loopt niet verder terug of langer door.

En dan de retorica, het spreken in het openbaar, de volmaakte pracht van welsprekendheid in proza! Ook hier blijft *Cato* terzijde, en ik zeg dit ook met alle respect voor *Publius Crassus*, *Scipio*, *Laelius*, de *Gracchen*, *Fannius* en *Servius Galba*, maar de retorica kwam meteen compleet tot ontwikkeling onder de eerste man in het genre, *Cicero*.

Uit de tijd voor hem zijn er maar heel weinig die je leest met plezier, en de enigen die je kunt bewonderen zijn de redenaars die Cicero nog heeft gekend dan wel die hem nog hebben gekend.

Dat precies hetzelfde is gebeurd bij taalkundigen, boetseerders, schilders en beeldhouwers kan iedereen constateren die stilstaat bij de historische gegevens: in elke kunst vallen de topprestaties binnen een zeer beperkt tijdsbestek.

Waar komt die concentratie van vergelijkbare talenten in bepaalde perioden vandaan, die gerichtheid op dezelfde kunstvorm, en datzelfde succes? Dikwijls vraag ik mij dat af, maar nooit kom ik uit bij oorzaken die onmiskenbaar waar zijn. Maar misschien wel bij een paar waarschijnlijke oorzaken, waaronder vooral de volgende.

Talent wordt gevoed door wedijver, en nu eens is het afgunst, dan weer bewondering die aanzet tot navelgong. Wat je uit alle macht nastreeft stijgt van nature tot een hoogtepunt, maar perfectie is lastig aan te houden, en waar geen ontwikkeling meer mogelijk is treedt op natuurlijke wijze een teruggang in. En zo voelen wij ons aanvankelijk gestimuleerd om het niveau te bereiken van mensen die wij zien als de topfiguren, maar als wij dan de hoop verliezen hen te kunnen inhalen of evenaren, verdwijnt met de hoop ook de inzet. We kunnen het ideaal niet bereiken, en dus geven we het maar op. We laten het zitten, er is daar voor ons 'geen eer te behalen', we zoeken een nieuw gebied. Terreinen waarop wij niet kunnen uitblinken laten we links liggen en we gaan op zoek naar iets anders waar we ons op kunnen richten.

Hieruit volgt²⁵ dat veelvuldig en vlug op iets anders overgaan het grootste beletsel vormt voor perfectie in de kunst.

Onze verbazing gaat vervolgens over van de rol van perioden die van steden. In één Attische stad heeft de welsprekendheid meer jaren en met talrijker meesterwerken gebloeid dan in heel Griekenland. Ja, dit volk is fysiek weliswaar verspreid over de verschillende steden, maar je zou denken dat alle talenten alleen binnen de muren van Athene zaten.

Minstens zo verbazend vind ik dat geen enkele redenaar uit Argos of Thebe of Sparta bij leven gold als een belangrijk figuur of na overlijden als iemand om in herinnering te houden. Die steden zijn ook in andere opzichten onvruchtbaar geweest voor zulke kunsten, behalve Thebe, dat zijn glans ontleent aan de ene stem van *Pindarus*. (De Sparaanse claim op *Alcman* is onterecht.)

II NA DE VAL VAN CARTHAGO

De eerste ontwikkelingen na 146

Scipio de Oude baande de Romeinen de weg naar de macht [202], de Jonge deed dat naar de weeldezucht [146]. Want toen de angst voor Carthago was weggenomen en de concurrent om de macht was verdwenen, verliet men het pad van de deugd en ging men over tot het tegendeel, en dat niet stap voor stap maar halsoverkop. De oude levensstijl werd opgegeven en verruild voor een nieuwe. Langdurig slapen kreeg nu meer aandacht van de burgers dan wacht houden, van wapens ging men naar pleziertjes, van activiteiten naar nietsdoen.

In deze tijd heeft Scipio Nasica de zuilengangen gebouwd op het Capitool [159], Metellus die andere waarover ik al sprak²⁶ en Gnaeus Octavius de zuilengang bij de Circus, verreweg de mooiste van allemaal, en op dit publiekelijk vertoon van luxe volgde weeldezucht in de privésfeer.

Daarop volgde een vreselijke, beschamende oorlog in Spanje tegen de bendeleider Viriathus. De strijd verliep met sterk wisselende kansen, ja, de Romeinen leken vaak aan de verliezende hand. Maar na de moord op Viriathus door Servilius Caepio, meer een daad van bedrog dan van moed [139], ontbrandde een nog ernstiger oorlog in Numantia.

Die stad had nooit meer dan 10.000 man eigen troepen op de been gebracht, maar dankzij hun aangeboren woestheid ofwel de incompetentie van onze generaals ofwel een gunst van het lot had men de meest smadelijke verdragen afgedwongen bij verschillende generaals, onder wie Pompeius (een man met een grote naam, de eerste Pompeius die consul werd [141]). Al even gênant en verfoeilijk was het verdrag met consul Mancinus Hostilius [137].

Pompeius bleef evenwel straffeloos door zijn grote invloed, terwijl Mancinus zich liet leiden door schaamtegevoel: hij liep niet weg voor zijn verantwoordelijkheid. Het ging zo ver dat hij zich naakt, de handen op de rug gebonden, door de Fetiales liet uitleveren aan de vijanden. Die weigerden zijn overgave, zoals ooit de winnaars bij Caudium,²⁷ waarbij ze zeiden dat het publiekelijk breken van het erewoord niet verzoend mocht worden met het bloed van één man.

De uitlevering van Mancinus bracht enorme politieke onenigheid teweeg.

Tiberius Gracchus, zoon van de beroemde en vooraanstaande Tiberius Gracchus en kleinzoon van Publius 'de Africaan' via moeders-

zijde, de man die als quaestor het initiatief had genomen tot het verdrag <met Numantia>, kon het niet verkroppen dat iets wat hij had afgesproken nu ongedaan werd gemaakt en vreesde daarnaast het gevaar van een soortgelijke procedure of bestraffing, en zo liet hij zich verkiezen tot volkstribuun.²⁸

Voor het overige was hij een man van onbesproken gedrag, stralende intelligentie en de beste bedoelingen, kortom iemand die gesierd werd door alle deugden waarover een mens van nature en door eigen inzet maar kan beschikken. Maar tijdens het consulaat van Publius Mucius Scaevola en Lucius Calpurnius, nu 162 jaar geleden [133], brak hij met de gegoeden,²⁹ stelde heel Italië burgerrecht in het vooruitzicht en kwam tegelijk ook met voorstellen voor akkerwetten.³⁰ Terwijl iedereen verlangde naar politieke stabiliteit liet hij alles in het honderd lopen en bracht hij de staat aan de rand van de afgrond. Zijn collega Octavius, die opkwam voor het algemeen belang,³¹ liet hij uit het ambt zetten en hij stelde een Commissie van Drie in ten behoeve van landverdeling en stichting van kolonies: zichzelf, zijn schoonvader (voormalig consul Appius) en zijn nog heel jonge broer Gaius.

- 3 In die situatie trad Publius Scipio Nasica naar voren, kleinzoon van de Scipio die door de senaat was uitgeroepen tot 'beste burger', en zoon van de Scipio die als censor de zuilengangen op het Capitool had gebouwd, tevens achterkleinzoon van Gnaeus Scipio (de oom via vaderszijde van die zeer beroemde Publius Scipio 'de Africaan'). Hij vervulde toen geen publiek ambt en ging gekleed in toga, en hoewel hij een neef van Tiberius Gracchus was, gaf hij zijn vaderland voorrang boven zijn familieband. Alles wat het algemeen belang niet diende beschouwde hij als strijdig met zijn persoonlijk belang, een kwaliteit waardoor hij de eerste is geweest die in afwezigheid is aangesteld als *pontifex maximus*.

Met de zoom van zijn toga om de linkerarm gewikkeld deed hij van hoog op het Capitool, waar hij op de bovenste treden stond, een dringende oproep: al wie de staat behouden wilde zien moest hem volgen! Daarop zijn de optimaten, de senaat, het beste en grootste deel van de ridders, en het volk, voor zover nog niet aangestoken door die heilloze plannen, losgestormd op Gracchus, die op het plateau stond te midden van scharen aanhangers en daar een uit zowat heel Italië samengestroomde massa aan het opjutten was. Gracchus vluchtte weg, naar beneden, de Capitoolweg af, en werd getroffen door een stuk hout van

een zitbank. Zo kwam zijn leven, dat hij had kunnen leiden in alle eer en roem, door een ontijdige dood ten einde.

Dit was in Rome het begin van bloedvergieten onder burgers en straffeloos wapengeweld. Sindsdien delfde recht het onderspit tegen geweld en golden mensen met macht als de besten. Voordien werden conflicten tussen burgers altijd opgelost in goed overleg maar vanaf nu werden ze beslecht met het zwaard. Oorlog begon men niet meer op juiste gronden, maar al naar gelang de te verwachten winst. Geen wonder ook: precedenten blijven nooit bij hun begin, nee, hoe smal de ruimte ook is waarlangs ze ingang vinden, ze maken ruim baan om over de volle breedte uit te waaieren; is men eenmaal afgedwaald van het rechte pad, dan gaat het razendsnel bergafwaarts, en niemand vindt iets schandelijk voor zichzelf wanneer het een ander voordeel heeft gebracht.

Tijdens deze gebeurtenissen in Italië was er ook het een en ander 4
gebeurd in Asia. Na de dood van koning Attalus, die Asia als erfdeel aan de Romeinen had nagelaten [133] (zoals Nicomedes dat nadien zou doen met Bithynië), had Aristonicus het land gewapenderhand bezet met de valse claim dat hij afkomstig was uit een koninklijk geslacht. Hij werd overwonnen door Marcus Perpenna [130] en meegevoerd in een triomftocht, maar dan door Manius Aquilius, en vervolgens boette hij met zijn leven voor zijn moord, aan het begin van de oorlog, op proconsul Crassus Mucianus, de eminente rechtsgeleerde, toen die <zijn ambtsgebied> Asia verliet.

En Publius Scipio 'de Africaan' Aemilianus, de man die Carthago had verwoest, was na de lange reeks nederlagen bij Numantia voor de tweede maal tot consul benoemd [134] en naar Spanje gezonden, waar zijn in Africa bewezen krijgsgeluk en dapperheid opnieuw aan de dag traden. Binnen een jaar en drie maanden na aankomst had hij Numantia met belegeringswerken omgeven, vernietigd en met de grond gelijk gemaakt [133]. Geen man ter wereld vóór hem heeft zo'n eeuwige gedachtenis voor zijn naam verworven; dit was de meest roemrijke destructie van steden. Want door Carthago en Numantia te vernietigen heeft hij ons bevrijd van angst voor de eerste stad en van krenkingen en smaad door de andere.

Op de vraag van tribuun Carbo wat hij dacht over de dood van Tiberius Gracchus antwoordde Scipio het volgende: had de man een staatsgreep in de zin gehad, dan was hij met recht ter dood gebracht.

Dat leidde tot luide protesten in heel de volksvergadering, waarop Scipio zei: ‘Gebrul van gewapende vijanden heeft mij zo vaak onberoerd gelaten, dus wat kan mij jullie herrie deren? Voor jullie is Italië niet meer dan een stiefmoeder!’

Korte tijd na zijn terugkeer in Rome, tijdens het consulaat van Manius Aquilius en Gaius Sempronius, nu 160 jaar geleden [129], na twee consulaten, twee triomftochten en een tweevoudige vernietiging van schrikbeelden voor de staat, is Scipio op een ochtend dood in zijn bed aangetroffen, met op zijn hals duidelijke sporen van wurging. Op de dood van deze grote man volgde geen enkel onderzoek en zijn lichaam werd met bedekt hoofd ten grave gedragen, terwijl Rome door zijn toedoen wereldwijd haar hoofd verheven had.

Of hij nu een natuurlijke dood stierf, zoals de meeste mensen denken, of ten gevolge van een gerichte aanslag, zoals sommige bronnen vermelden, in elk geval was het leven dat hij leidde in de hoogste mate waardig en zo glansrijk als van geen ander tot aan die dagen, behalve zijn grootvader. Hij stierf op ongeveer 56-jarige leeftijd. Mocht iemand dat betwisten, laat hem dan teruggaan tot Scipio's eerste consulaat, dat hij verkreeg op zijn 36e [147], dan verdwijnen de twijfels.

- 5 Nog voor de vernietiging van Numantia voerde Decius Brutus in Spanje een schitterende militaire campagne. Hij drong door tot bij alle Spaanse stammen en maakte zich meester van een geweldig aantal mensen en steden, ja, hij bereikte gebieden waarvan men maar amper had gehoord, en zo verdiende hij de erenaam ‘de Galiciër’ [136].

Een paar jaar eerder had Quintus ‘de Macedoniër’ in die contreien met straffe hand het commando gevoerd: tijdens zijn belegering van de stad Contrebia liet hij vijf Romeinse legioenscohorten, die vanaf een steile hoogte waren teruggeslagen, direct weer omhoog stormen. En terwijl iedereen in volle bewapening zijn testament opstelde alsof men een wisse dood tegemoet ging, liet ‘de Macedoniër’ zich niet van de wijs brengen: de volharding van een echte generaal. En de soldaten die hij op een dodelijke missie had gestuurd zag hij als overwinnaars terugkeren! Zo krachtig werkte de combinatie van angst en eergevoel, alsook de moed der wanhoop.

Waar ‘de Macedoniër’ in Spanje grote roem verwierf door zijn heldhaftige en onverbiddelijke acties, deed Fabius Aemilianus dat naar het voorbeeld van Paulus³² door zijn onverbiddelijke krijgstucht.

- 6 Na een tussentijd van tien jaar kwam Gaius Gracchus in de greep

van dezelfde waanzin als zijn broer Tiberius. In al zijn kwaliteiten én die dwaling was hij diens gelijke, qua talent en welsprekendheid liet hij hem nog verre achter zich. Hij had in alle rust en vrede de belangrijkste man van de staat kunnen zijn, maar hij wilde zich ofwel wreken voor de dood van zijn broer ofwel een weg banen naar de absolute macht, en verschaftte zich zo, naar diens voorbeeld, toegang tot het tribunaat.

Zijn maatregelen waren echter veel ambitieuzer en verstrekkender: burgerrecht voor alle inwoners van Italië (dat recht breidde hij uit tot bijna bij de Alpen!), akkerverdeling en een verbod op bezit van meer dan 125 hectare land per burger (iets wat al eerder was bepaald bij de wet van Licinius), nieuwe belastingen, nieuwe kolonies overal in de provincies en overdracht van juridische bevoegdheden van senaat naar ridderstand en hij had ook graanverstrekking aan het volk ingesteld. Niets liet hij ongemoeid, alles haalde hij overhoop en bracht hij in beroering, kortom niets liet hij bij het oude. Ja, hij bekleedde zelfs aansluitend nog een tribunaat.

Gaius Gracchus werd vervolgd en bestreden door consul Lucius Opimius (de man die als pretor Fregelle had vernietigd), tegelijk met Fulvius Flaccus, een voormalig consul met een triomftocht op zijn naam en met evenzeer verkeerde intenties; hij was door Gaius Gracchus benoemd in de Commissie van Drie ter vervanging van zijn broer Tiberius, als bondgenoot om de absolute macht te veroveren. Beide heren bracht Lucius Opimius ter dood [121]. Daarbij is hij op één punt wel ernstig over de schreef gegaan. Hij stelde namelijk een prijs op het hoofd van, nu ja, niet zozeer Gracchus, maar een Romeins burger, en beloofde het gewicht daarvan in goud.

Flaccus werd gekeeld samen met zijn oudste zoon toen hij op de Aventijn bewapend en al opriep tot strijd. Gracchus sloeg op de vlucht, en toen hij bijna in handen viel van de mannen die Opimius had gestuurd hield hij zijn hals voor aan zijn slaaf Euporus, die al even vastberaden als hij zijn meester van dienst was ook zichzelf om het leven bracht.

Die dag gaf Pomponius, een Romeins ridder, blijk van zijn bijzondere trouw aan Gracchus. Op de wijze van Horatius Cocles hield hij op de brug de vijanden tegen, waarna hij zichzelf met het zwaard doorstak.

Zoals het was afgelopen met het lijk van Tiberius Gracchus ging

het ook met dat van Gaius: de winnaars dumpten het in de Tiber, een daad van ongehoorde wreedheid.

- 7 Zo eindigden leven en dood van de zoons van Tiberius Gracchus, de kleinzoons van Publius Scipio ‘de Africaan’, nog bij leven van hun moeder Cornelia, een dochter van ‘de Africaan’. Het waren mannen die hun grote begaafdheid verkeerd hebben gebruikt; als zij in hun streven naar hoge posities de maat hadden betracht die bij burgers past, had de staat hun in rust en vrede alles gegeven wat ze nu door onrust stoken zo dolgraag wilden bemachtigen.

Bij deze gruwelen kwam nog een wandaad zonder precedent. De zoon van Fulvius Flaccus, een bijzonder knappe jongeman van nog geen achttien, die niets met zijn vaders delicten te maken had en die door zijn vader was afgevaardigd voor onderhandelingen, werd door Opimius ter dood gebracht. Toen een Etruskische ingewandenschouwer, vriend van de jongen, zag dat hij geboeid werd afgevoerd, zei hij: ‘Waarom doe je niet liever zoals ik?’ en sloeg dadelijk met zijn hoofd op de stenen post van de kerkerdeur en blies met verpletterde hersens zijn laatste adem uit.

Al snel volgden harde maatregelen tegen de vrienden en beschermelingen van de Gracchen. Maar toen Opimius, verder toch een man van karakter en gezag, nadien werd veroordeeld in een openbaar tribunaal, ervoer hij geen medelijden van zijn medeburgers doordat men terugdacht aan zijn wrede optreden. Evenzo verging het Rupilius en Popilius, die tijdens hun consulaat [132] gruwelijk tekeer waren gegaan tegen de vrienden van Tiberius Gracchus: nadien kwamen ze voor openbare tribunalen, waar ze met recht tot mikpunten van haat werden.

Even een intermezzo van beperkt belang bij zo’n belangrijk thema. Dit is de Opimius aan wiens consulaat de beroemde ‘Opimianer’-wijn zijn naam dankt.³³ Dat van die jaargang niets meer over is valt op te maken uit de verstreken tijd: tussen zijn consulaat en dat van u, Marcus Vicinius, liggen 151 jaar.

Het optreden van Opimius vond maar weinig instemming, aangezien hij doelgericht wraak had genomen op zijn vijanden en met die wraak meer tegemoet was gekomen aan zijn persoonlijke haat dan aan het staatsbelang.

Als meest rampzalige van de wetten van Gracchus zou ik willen noemen dat hij kolonies buiten Italië heeft gesticht. Onze voorvaders

hadden dat juist zorgvuldig vermeden, omdat ze constateerden dat Carthago zoveel machtiger werd dan Tyrus, Marseille dan Phocaea, Syracuse dan Korinthe, Cyzicum en Byzantium dan Milete (telkens ten koste van de moederstad). Bovendien hadden zij de Romeinse burgers vanuit de provincies steeds naar Italië teruggeroepen ten behoeve van de volkstelling.

De eerste kolonie buiten Italië was Carthago.³⁴ Kort daarna, onder het consulaat van Porcius en Marcius [118], Narbonne.

Nu wil ik iets te boek stellen over de strengheid van processen <in die tijden>. 8

Voormalig consul Gaius Cato, kleinzoon van Marcus Cato en zoon van de zuster van 'de Africaan', werd veroordeeld wegens afpersing in Macedonië, terwijl er toen maar 4000 sestertiën in het geding was. Zo keken de rechters toen niet zozeer naar de omvang van een fout als naar de wil daartoe; feiten betrokken zij op de intentie erachter, en hun inschatting betrof niet hoeveel er was misdaan maar wat.

Rond diezelfde tijd hebben twee gebroeders Metellus op één dag een triomftocht gehouden [111]. Niet minder roemrijk en nog altijd ongeëvenaard is het geval van de twee zoons van Fulvius Flaccus (de man die Capua had ingenomen), die als consuls collega's waren [179], zij het dat de tweede een adoptiefzoon was: via adoptie was hij in de familie van Manlius Acidinus gekomen. Want het censorschap van de beide Metelli was er een van neven, niet van broers, iets wat alleen twee Scipio's te beurt was gevallen.³⁵

Daarna staken de Kimbren en Teutonen de Rijn over. Weldra zouden ze bekend raken door tal van nederlagen aan onze kant en hun kant.³⁶

In diezelfde tijd vond ook de beroemde triomftocht plaats van Minucius na zijn zege over de Scordisci [106]; hij is de man die de vandaag de dag zo vermaarde zuilengangen heeft gebouwd.

Excurs: beroemde kunstenaars

In dezelfde tijdspanne viel de glansperiode van de redenaars Scipio 9
Aemilianus en *Laelius*, van *Servius Galba*, de twee *Gracchen*, *Gaius Fannius* en *Carbo Papirius*; niet onvermeld mogen hier blijven *Metellus 'de Numidiër'*, *Scaurus* en bovenal *Lucius Crassus* en *Marcus Antonius*. In tijd

en talent werden zij opgevolgd door *Gaius Caesar Strabo* en *Publius Sulpicius*; want wat *Quintus Mucius* betreft, die was beroemder om zijn juridische vakkennis dan om welsprekendheid in de eigenlijke zin des woords.

Andere bekende kunstenaars uit hetzelfde tijdvak: *Afranius* (Ro-meinse komedie), en *Pacuvius* en *Accius* (tragedie). De laatste reikte zo hoog dat hij de vergelijking met de Griekse tragici aankon en in hun midden een aanzienlijke plaats wist te verkrijgen voor zijn werk: waar de Grieken uitblonken door zorgvuldige afwerking leek zijn stijl welhaast levendiger en energieker. Een vermaarde naam was ook *Lucilius*, die onder Publius 'de Africaan' als ridder had gediend in de oorlog om Numantia.

Dat was ook de tijd dat de nog jonge Jugurtha en Marius onder dezelfde 'Africaan' diensdeden in een en hetzelfde kamp en daar leerden wat zij later in praktijk zouden brengen vanuit tegengestelde kampen.

De geschiedschrijver *Sisenna* was toen ook nog een jongeman; zijn werk over de burgeroorlog en de oorlog van Sulla heeft hij een aantal jaren later gepubliceerd, toen hij ouder was. Eerder in tijd dan *Sisenna* kwam *Caelius*; tijdgenoten van *Sisenna* waren *Rutilius*, *Claudius Quadrigrarius* en *Valerius Antias*. En we mogen natuurlijk niet vergeten dat in diezelfde periode *Pomponius* beroemd is geweest om zijn gedachtegoed; zijn stijl was onontwikkeld maar hij verdient de aandacht vanwege het nieuwe van het door hem bedachte genre.

- 10 Laten we vervolgens de strengheid opmerken van de censoren Cassius Longinus en Caepio, die, nu 157 jaar geleden, augur Lepidus Aemilius bij zich hebben laten komen omdat hij een huis had gehuurd voor 6000 sestertiën. Maar als iemand vandaag de dag voor zo'n bedrag huurt wordt hij amper als senator erkend! Zo vervalt men steeds vanzelf van correct gedrag tot fouten, van fouten tot misstanden, en van misstanden gaat het dan totaal bergafwaarts.

In dezelfde tijdspanne behaalden Domitius een zege over de Arverniërs en Fabius op de Allobrogen [122-121]. Fabius, kleinzoon van Paulus, kreeg op grond van die zege als erenaam 'de Allobroog'. Opmerkelijk in dit verband is het succes van de Domitii-familie, dat al even bijzonder en roemrijk was als getalsmatig beperkt. In de tijd voor deze Domitius, een jongeman met een uiterst respectabele, ingetogen le-

vensstijl, zijn er zeven Domitii geweest, stuk voor stuk enig kind, maar allemaal bereikten ze het consulaat en priesterambten en bijna allemaal ook de ereblijken van een triomftocht.

Opkomst en ondergang van Marius

De volgende oorlog was die tegen Jugurtha, onder aanvoering van Quintus Metellus, een man die voor niemand uit zijn tijd onderdeed. Zijn onderbevelhebber was Gaius Marius, van wie ik eerder al sprak, een man uit de ridderstand en een ongelikte beer, maar op zijn levenswijze was niets aan te merken. Zo voortreffelijk als hij was in oorlog, zo vreselijk was hij bij vrede, mateloos in zijn zucht naar roem, onverzadigbaar en onbeheerst, steeds ongedurig.

II

Via belastingpachters en andere zakenlieden in Africa leverde Marius kritiek op Metellus' traagheid (die liet de oorlog maar voortslepen, 'nu al meer dan twee jaar'), op zijn arrogantie, zo typisch voor de adel, en op zijn verlangen om op hoge militaire posten te blijven zitten. Zelf vroeg hij om verlof en ging naar Rome, alwaar hij bereikte dat hij tot consul werd benoemd [107] en het oppercommando kreeg in een oorlog die Metellus al zowat had afgerond: die had Jugurtha al tweemaal op het slagveld verslagen. Desondanks kon Metellus een schitterende triomftocht houden en werd hem ter beloning van zijn dapperheid de erenaam 'de Numidiër' verleend.

Zoals zo-even met de Domitii-familie is ook de roem van de Caecilii³⁷ opmerkelijk. Binnen zo'n twaalf jaar in die periode zijn de Metelli meer dan twaalf maal consul of censor geweest of hebben zij triomftochten gevierd. Daaruit blijkt dat families evenals steden en rijken kunnen bloeien, verwelken en vergaan.

Gaius Marius was toen met Lucius Sulla nauw verbonden, alsof het lot wilde afwenden wat te gebeuren stond. Sulla was zijn quaestor [107], en hij had hem naar koning Bocchus gezonden en zich zo meester gemaakt van koning Jugurtha, vanaf nu gerekend zo'n 134 jaar geleden [105]. Als aanstaand consul voor de komende periode keerde Marius terug naar Rome, waar hij aan het begin van zijn tweede consulaat, op 1 januari, Jugurtha in zijn triomftocht meevoerde.

12

Toen die gigantische hordes van Germaanse volkeren, de Kimbren en Teutonen, waren binnengestroomd en in Gallië de consuls Caepio

en Manlius verpletterend hadden verslagen [105], en al eerder Carbo [113] en Silanus [109], en hen van hun legers hadden beroofd, en voormalig consul Aurelius Scaurus en andere mannen van naam en faam hadden uitgemoord, keek het Romeinse volk naar Marius. Geen generaal was geschikter, vond men, om zulke geduchte vijanden terug te slaan. Hij kreeg daarop een hele serie consulaten.

Het derde ervan [103] ging op aan voorbereidingen voor de oorlog. In dat jaar heeft volkstribuun Gnaeus Domitius een wet laten aannemen dat priesters, die tot dan toe werden benoemd door coöptatie, nu door het volk zouden worden gekozen.

Tijdens zijn vierde consulaat [102] raakte hij achter de Alpen, bij Aix-en-Provence, slaags met de Teutonen, moordde in twee dagen meer dan 150.000 vijanden uit en vernietigde het volk van de Teutonen.

Tijdens zijn vijfde consulaat [101] heeft hij als consul achter de Alpen, op de zogeheten Raudische Vlake, een buitengewoon succesvolle slag geleverd, te samen met proconsul Quintus Lutatius Catulus: ruim 100.000 man gedood of gevangen. Met deze overwinning heeft Marius het verdiend, lijkt het, dat de staat geen spijt hoeft te voelen dat hij is geboren en heeft hij zijn kwade daden gecompenseerd met goede.

Zijn zesde consulaat [100] is hem verleend bij wijze van bonus op grond van zijn verdiensten. Toch mag hem de roem voor dat consulaat niet worden onthouden. Want toen Servilius Glaucia en Apuleius Saturninus in hun razernij doorlopend ereambten³⁸ wilden bekleden en daarmee het staatsbestel ondermijnden, ja, met grof geweld en bloedvergieten verkiezingsbijeenkomsten uiteensloegen, wist consul Marius de zaak gewapenderwijs te bedwingen en hij bestrafte die staatsgevaarlijke figuren in de Curia Hostilia met de dood.

- 13 Na een paar jaar tussentijd trad Marcus Livius Drusus [91], een man van de hoogste adel, welsprekendheid en integriteit, die in alle dingen meer talent en enthousiasme bezat dan geluk, in het ambt van volkstribuun.

Toen hij de aloude eer van de senaat wilde herstellen en de juridische bevoegdheden van de ridders wilde overdragen aan de senatoren (de ridders hadden die verkregen krachtens de wetten van de Gracchen en waren vervolgens woest tekeergegaan tegen tal van vooraanstaande en geheel onschuldige mannen; zo hadden zij ook Publius Ru-

tilius, een van de beste mannen niet slechts uit zijn eigen tijd maar uit heel de geschiedenis,³⁹ gedagvaard wegens corruptie en onder zuchten en steunen van de burgers veroordeeld) kreeg hij de senaat tegen zich, juist op de punten waar hij zich inzette ten gunste van de senaat. Hij deed namelijk bepaalde voorstellen in het belang van het volk, maar de senatoren beseften niet dat dit diende om de massa zogezegd een lokaas en zoethoudertje voor te houden, zodat men na kleine concessies grote maatregelen zou laten passeren.

Al met al verging het Drusus zo dat het wanbeleid van zijn collega's meer instemming oogstte van de senaat dan zijn eigen voortreffelijke plannen. Ja, de senaat sloeg de door hem gebrachte eer af maar aanvaardde gelaten de beledigingen van de anderen. Met scheve ogen bezag men zijn hoogste eerbetoon, het heel bescheiden⁴⁰ betoon van de anderen liet men zich welgevalen.

Daarop verschoof Drusus' aandacht, nu zijn goede ideeën verkeerd uitpakten, naar het verlenen van burgerrecht aan de Italiërs. Toen hij daarmee druk doende op een dag terugkwam van het forum, omringd door de enorme, bonte mensenmassa die hij altijd in zijn buurt had, werd hij op de binnenplaats van zijn eigen huis getroffen met een mes, dat in zijn zijde bleef steken, en overleed hij binnen enkele uren.

Maar toen hij zijn laatste adem uitblies, liet hij zijn blik gaan langs de talrijke en treurende omstanders en sprak de volgende woorden, die volmaakt pasten bij hoe hij over zichzelf dacht: 'Familie en vrienden,' zei hij, 'zal de staat ooit nog een burger kennen zoals ik?' Dat was het levenseinde van een man van bijzondere klasse.

Een mooi blijk van zijn karakter mag hier niet onvermeld blijven. Toen hij op de Palatijn zijn huis liet bouwen (op de plek van het huis dat eerst van Cicero is geweest, later van Censorinus, en thans van Statilius Sisenna) en de aannemer hem beloofde dat hij het zo zou bouwen dat hij geen inkiijk zou hebben en helemaal vrij zou zijn van pottenkijkers en dat ook niemand van bovenaf naar binnen kon turen, reageerde Drusus adequaat. 'Niets daarvan!' zei hij. 'Als u uw vak een beetje verstaat, bouw mijn huis dan zo, dat wat ik ook doe door iedereen kan worden bekeken.'

Drusus' dood bracht de allang gistende Italische oorlog tot uitbarsting. Want tijdens het consulaat van Lucius Caesar en Publius Rutilius, nu 120 jaar geleden [90], heeft geheel Italië de wapenen opgevat tegen Rome. Het kwaad was begonnen bij de bewoners van Ascoli

14

15

Piceno, waar men pretor Servilius en zijn rechterhand Fonteius ter dood had gebracht; daarna namen de Marsi het over en drong het in alle streken door.

Zo grimmig als het lot van de Italiërs zou worden, zo gerechtvaardigd was hun zaak. Ze vroegen namelijk om burgerrecht in een staat die zij met hun wapens verdedigden. Tja, leverden zij niet alle jaren en in alle oorlogen het dubbele aantal troepen voor infanterie en cavalerie? Maar burgerrecht, dat kregen ze daar niet, terwijl die staat dankzij hen op het hoogtepunt van zijn macht was gekomen en daardoor hooghartig kon neerzien op mensen van hetzelfde ras en bloed alsof ze buitenlanders, vreemdelingen waren!

Deze oorlog kostte Italië meer dan 300.000 weerbare mannen. Be-roemdste generaals aan Romeinse zijde waren Gnaeus Pompeius (de vader van Gnaeus Pompeius de Grote), Gaius Marius, over wie we eerder spraken, Lucius Sulla, die het jaar voordien pretor was geweest, en Quintus Metellus, de zoon van 'de Numidiër'.

Metellus droeg met recht de erenaam 'de Respectvolle'. Toen zijn vader namelijk door volkstribuun Lucius Saturninus was verbannen omdat hij als enige had geweigerd op diens wetten te zweren [100], wist Metellus hem door zijn eigen respectvolle houding, krachtens gezag van de senaat en met instemming van het Romeinse volk in ere te herstellen [99]. Zo dankte 'de Numidiër' zijn roem niet enkel aan triomftochten en eerbewijzen, maar zeker ook aan de oorzaak van zijn ballingschap, die ballingschap zelf en zijn terugkeer daaruit.

16 Aan Italische zijde waren de meest befaamde generaals Silo Popae-dius, Herius Asinius, Insteius Cato, Gaius Pontidius, Telesinus Pontius, Marius Egnatius en Papius Mutilus.

En ik hoef ook niet uit bescheidenheid tekort te doen aan de glorie van mijn eigen familie, want wat ik hier geef zijn historische feiten: hoge achting verdient de nagedachtenis van Minatius Magius uit Mirabella Eclano, mijn overgrootvader, de kleinzoon van Decius Magius. Hij was de leider van de Campaniërs en een zeer aanzienlijk en loyaal man. In die oorlog bewees hij de Romeinen grote trouw: met een legioen dat hij zelf op de been gebracht had bij de Hirpini nam hij samen met Titus Didius Herculaneum in, samen met Lucius Sulla belegerde hij Pompeii en hij bezette Conza. Zijn verdiensten zijn door velen geboekstaafd, onder wie ook Quintus Hortensius, die er in zijn *Annalen* het duidelijkste beeld van geeft.

Voor zijn plichtsgetrouw optreden bracht het Romeinse volk hem ten volle dank door aan hem persoonlijk het burgerrecht toe te kennen en zijn twee zoons pretor te maken, in een periode toen er maar zes per jaar waren.⁴¹

In de Italische oorlog ging het er zo grillig en grimmig aan toe, dat in twee opeenvolgende jaren twee Romeinse consuls door de vijanden werden gedood: Rutilius [90] en daarna Porcius Cato [89]. Ook leed het Romeinse leger op tal van plaatsen nederlagen, ja, men riep de staat van beleg uit en die bleef langdurig van kracht. Als hoofdstad hadden de Italiërs gekozen voor Corfinio, een stad die zij 'Italica' noemden.

Door geleidelijk burgerrecht te verlenen aan allen die de wapens niet hadden opgepakt of spoedig weer hadden neergelegd wisten de Romeinen weer op krachten te komen, terwijl Pompeius, Sulla en Marius de onbestendige en wankel Romeinse staat herstelden.

De Italische oorlog was nu grotendeels, op enkele resten strijd bij Nola na, ten einde. In die oorlog hadden de Romeinen er de voorkeur aan gegeven het burgerrecht te verlenen aan overwonnenen en verslagenen na zelf grote schade te hebben geleden, liever dan zelf geheel op krachten te blijven en het te geven aan allen. 17

Daarna betraden Quintus Pompeius en Lucius Cornelius Sulla het ambt van consul [88]. Laatstgenoemde was een man die men tot aan zijn zege niet luid genoeg kan prijzen en na die zege niet hard genoeg kan veroordelen.

Hij was geboren uit een adellijke familie, nakomeling in de zesde generatie van Cornelius Rufinus (een van de beroemdste generaals in de oorlog tegen Pyrrhus), maar de roem van zijn familie was intussen verbleekt en Sulla wekte lange tijd de indruk dat het niet in hem opkwam zich kandidaat te stellen voor het consulaat. Na zijn pretuur had hij evenwel een glansrol gespeeld in de Italische oorlog en daarvoor al in Gallië als Marius' rechterhand, toen hij de meest vooraanstaande vijandelijke aanvoerders had verslagen, en die successen gaven hem moed. Hij stelde zich kandidaat voor het consulaat en werd vrijwel unaniem door de burgers verkozen. Maar dit ereambt verkreeg hij pas op zijn 49e.

In die tijden [89] had Mithridates, koning van Pontus, veel invloed, een man over wie we niet kunnen zwijgen en niet kunnen spreken zonder zorg. In de oorlog was hij een en al vuur, zijn dapperheid was 18

buitengewoon en hij verkreeg soms door geluk en steeds door zijn vechtlust de overhand; in zijn strategisch inzicht betoonde hij zich een ware veldheer, een soldaat in zijn fysieke kracht, en door zijn haat jegens de Romeinen een Hannibal. Hij had Asia bezet en daar alle Romeinse burgers uitgemoord, ja, hij had brieven doen uitgaan naar de diverse steden waarin hij enorme premies voorspiegelde en bevel gaf de Romeinen op dezelfde dag en hetzelfde uur uit de weg te ruimen.

In die tijd kon niemand de inwoners van Rhodos evenaren in dapper optreden tegen Mithridates of loyaliteit jegens Rome. Hun loyaliteit stak des te scherper af tegen de trouweloosheid van Mytilene, waar men Manius Aquilius en anderen geboeid en al uitleverde aan Mithridates (de stad kreeg later van Pompeius haar vrijheid terug, puur en alleen als gunst voor Theophanes).

Toen die geduchte vijand ook Italië leek te bedreigen, werd de provincie Asia bij loting toegewezen aan Sulla, die Rome verliet, maar vertraging opliep bij Nola, een stad die uiterst hardnekkig strijd bleef leveren en belegerd werd door een Romeins leger; het was of men daar spijt had van de allerzuiverste loyaliteit die men er betoond had ten tijde van de Tweede Punische oorlog!

Op dat moment volgde een actie van volkstribuun Publius Sulpicius, een welbespraakt en vurig man, die grote bekendheid genoot door zijn rijkdom, invloed, vriendschappen, grote intelligentie en karakter, en die voordien groot aanzien had verkregen bij het volk door steeds de juiste koers te varen, maar nu genoeg scheen te hebben van zijn kwaliteiten en dacht dat zijn goede ideeën verkeerd voor hem uitpakten. Op slag koos hij de verkeerde kant en overhaast sloot hij zich aan bij Gaius Marius, die weliswaar over de 70 was maar nog alle topfuncties en alle provincies in handen wilde krijgen, en hij bracht een wetsvoorstel in stemming bij het volk, behelzende dat Sulla zijn commando kwijtraakte en de Mithridatische oorlog werd opgedragen aan Gaius Marius, en nog andere desastreuze, rampzalige wetsvoorstellen die onacceptabel zijn in een vrije staat. Sulpicius ging zelfs zo ver dat hij de zoon van consul Quintus Pompeius, tevens schoonzoon van Sulla, door een knokploeg van zijn partij liet vermoorden.

19 Daarop trok Sulla zijn leger samen, keerde terug naar Rome en bezette de stad gewapenderhand [88]. De twaalf verantwoordelijken voor de kwalijke, subversieve maatregelen, onder wie Marius, diens

zoon en Publius Sulpicius, verdreef hij uit de stad, waarna hij een wet liet aannemen die hen tot ballingen maakte. Sulpicius werd door ruiters ingehaald in de moerassen van Laurentum en gekeeld; zijn hoofd werd op een staak duidelijk zichtbaar opgesteld voor de rostra bij wijze van voorteken van de aanstaande proscripties.

Marius, zesvoudig consul en over de 70, werd ontkleed en geheel onder de modder (slechts zijn ogen en neus staken eruit) tevoorschijn getrokken uit het riet rond het moeras van Marica, waar hij zich had verscholen op de vlucht voor Sulla's ruiters die hem achternazaten. Men bond een riem om zijn hals en voerde hem af naar de gevangenis van Minturno op bevel van de lokale magistraat.

Een gemeenteslaaf moest hem met een zwaard ter dood gaan brengen, maar die was een geboren Germaan, die toevallig door Marius was gevangengenomen tijdens zijn commando in de Kimbrische oorlog. Zodra de slaaf Marius herkende liet hij een luide jammerkreet horen, waarmee hij uitdrukking gaf aan zijn ontzetting over het lot van zo'n groot man, wierp zijn zwaard weg en vluchtte weg uit de gevangenis. Zo leerden de burgers van een vijand medelijden te hebben met iemand die kort voordien de voornaamste man was geweest, en ze voorzagen hem van reisgeld en kleren van her en der en zetten hem op een schip.

In de buurt van Ischia bereikte hij zijn zoon en vervolgens zette hij koers naar Africa, waar hij een armetierig leven leidde in een hutje op de ruïnes van Carthago. Zo bezag Marius Carthago en Carthago Marius en konden ze elkaar tot troost zijn.

Dat was het eerste jaar dat de handen van Romeinse soldaten bevlekt raakten met het bloed van een consul [88]. Quintus Pompeius, Sulla's collega, werd door het leger van Gnaeus Pompeius gedood tijdens een munitie, waarvan hij echter zelf de aanstichter was geweest.

Al even weinig gematigd als Marius en Sulpicius was Cinna. Toen aan de Italiërs het burgerrecht was verleend, had men de nieuwe burgers ingedeeld bij slechts acht kiesdistricten, om te voorkomen dat zij met hun macht en aantallen afbreuk zouden doen aan het prestige van de oude burgers en dat de begunstigden meer macht zouden krijgen dan de verleners van de gunst. Cinna kwam met de belofte dat hij de Italiërs over alle kiesdistricten zou verdelen [87].

Onder die noemer had hij een enorme mensenmassa uit heel Italië naar Rome laten komen. Zelf werd hij uit de stad gedreven door de

vereende krachten van zijn collega en de optimaten, en toen hij vervolgens richting Campanië trok werd hem krachtens senaatsbesluit het consulaat afgenomen; in zijn plaats werd Jupiterpriester Lucius Cornelius Merula verkozen [87]. Dat krenkende besluit paste meer bij de persoon Cinna dan dat het navolging verdiende.

Daarna is Cinna opgenomen door het leger bij Nola, nadat hij eerst de centurio's en tribunen had omgekocht en vervolgens ook de soldaten hoop had gegeven op een gratificatie. Heel dat leger zwoer trouw aan Cinna, en met de eretekenen van het consulaat nog steeds op verklaarde hij zijn eigen vaderland de oorlog. Daarbij vertrouwde hij op een gigantisch aantal nieuwe burgers, van wie hij meer dan 300 cohorten had gelicht, het equivalent van 30 legioenen. Zijn blok had nog wel gezaghebbende figuren nodig, en ter bevordering daarvan riep hij Gaius Marius en zijn zoon terug uit ballingschap, samen met de anderen die met hen waren verdreven.

21 Terwijl Cinna zijn vaderland de oorlog aandeed was de houding van Gnaeus Pompeius, de vader van Pompeius de Grote, onduidelijk. In de Marsische oorlog⁴² had hij de staat voortreffelijke diensten bewezen, vooral in Picenum, zoals we eerder beschreven, en hij had Ascoli ingenomen, een stad waar 75.000 Romeinse burgers op één dag tegen ruim 60.000 Italiërs slag hadden geleverd, hoewel de Romeinse legers verspreid waren geweest over tal van andere streken. Nu was Pompeius bedrogen uitgekomen in zijn hoop op een aansluitend consulaat, en zo koos hij een onbestemde, halfslachtige positie tussen beide kampen: in alles handelde hij opportunistisch en hij leek te loeren op zijn kansen, telkens wisselend met zijn leger van de ene kant naar de andere, al naar gelang zich daar groter hoop aftekende op invloed en macht.

Maar ten slotte streed hij tegen Cinna in een grote, grimmige slag. Die werd geleverd en afgerond pal voor de muren van Rome, ja voor de ogen van de stad, en het valt nauwelijks in woorden uit te drukken hoe verschrikkelijk de afloop was voor zowel vechtenden als toeschouwers.

Toen in beide legers daarna de pest huishield, alsof ze door de oorlog nog niet voldoende waren uitgeput, overleed Gnaeus Pompeius. Het genoegen over zijn dood woog bijna op tegen het verlies van al die burgers die men had verloren door zwaard of ziekte, en de woede

van de Romeinen die hij bij leven had verdiend leefden zij uit op zijn lijk.

Of er nu twee dan wel drie families Pompeius geweest zijn, de eerste consul met die naam was Quintus Pompeius, nu zo'n 172 jaar geleden, samen met Gnaeus Servilius [141].

Nadat aan beide kanten veel bloed in de strijd was gevloeid, namen Cinna en Marius de stad in. Cinna betrad de stad evenwel als eerste en deed een wetsvoorstel over het terughalen van Marius.

Weldra ging Gaius Marius de stadsmuren binnen – een terugkeer die de burgers groot onheil bracht. Niets kon die zege in wreedheid overtreffen als niet weldra die van Sulla was gevolgd.

22

Men ging niet zozeer gewapend tekeer tegen kleine luiden, maar ook de hoogste en meest vooraanstaande mannen uit de burgerij werden op allerlei manieren ter dood gebracht, onder wie consul Octavius [87], een uitermate zachtmoedig man, die op bevel van Cinna werd vermoord.

En wat Merula betreft, kort voor Cinna's aankomst had hij afstand gedaan van het consulaat, en nu sneed hij zich de aderen open en liet zijn bloed over de altaren vloeien, waarbij hij de goden tot wie hij als Jupiterpriester zo vaak had gebeden voor het heil van de staat nu bad om Cinna en zijn blok te vervloeken; zo gaf hij na zijn uitstekende verdiensten voor de staat de geest.

Marcus Antonius, de belangrijkste politicus en redenaar, viel ten prooi aan het zwaard van soldaten. Met zijn welsprekendheid had hij hen nog een tijdje weerhouden, maar op bevel van Marius en Cinna werd hij bruut doorstoken.

Quintus Catulus dankte zijn grote bekendheid aan verschillende prestaties en vooral aan zijn roem in de Kimbrische oorlog, iets wat hij deelde met Marius. Toen men hem opspoorde voor executie sloot hij zich op in een ruimte die recentelijk was bepleisterd met kalk en zand, ontstak een vuur om een krachtige damp te laten opkomen, ademde de dodelijke lucht in en hield zijn adem in. Zo stierf hij weliswaar naar wens van zijn vijanden maar niet zoals zij het wilden.

Met heel het staatsbestel ging het nu snel bergafwaarts maar er was niemand te vinden, nog niet, die het waagde de bezittingen van een Romeins burger weg te geven of voor zichzelf meende te mogen claimen. Later kwam het wel zo ver: hebzucht leverde toen het motief

voor wreedheid, en de mate van schuld werd bepaald door de maat van iemands kapitaal. Wie vermogend was werd schuldig en vormde zelf de premie voor zijn ondergang, en niets leek schandelijk zolang het winst opleverde.

- 23 Vervolgens betraden Cinna voor de tweede maal en Marius voor de zevende maal het ambt van consul [86], een blamage voor zijn vorige zes maal. Maar bij het begin ervan werd hij ernstig ziek en zo kwam een eind aan het leven van een man die in oorlog de grootste tegenstander was van de vijanden en in vrede van zijn medeburgers, een man die absoluut niet tegen pais en vree kon.

Sulla aan de macht

In Marius' plaats werd Valerius Flaccus verkozen. Hij had het initiatief genomen tot een bijzonder schandelijke wet die bepaalde dat schulden slechts voor een kwart hoefden te worden afbetaald, een actie die hem binnen twee jaar zijn terechte straf opleverde.

Terwijl Cinna heer en meester was in Italië, zocht een groot deel van de adel zijn toevlucht bij Sulla in Achaïa en daarna in Asia.

Sulla leverde intussen strijd met de generaals van Mithridates in de buurt van Athene, Boeotië en Macedonië, met als resultaat dat hij Athene terugveroverde en na een geweldige krachtsinspanning tegen de talrijke versterkingen rond de haven van Piraeus ruim 200.000 vijanden doodde en er minstens evenveel gevangennam.

Als iemand de Atheners die periode van oproer waarin de stad door Sulla werd belegerd aanrekent, is hij werkelijk niet op de hoogte van de historische feiten. Athene's trouw aan Rome was zo onwankelbaar dat de Romeinen daden van zuivere loyaliteit altijd en overal bestempelden als 'Attische trouw'. Maar op dat moment hadden de Atheners het zwaar te verduren door de wapens van Mithridates en zaten ze in een benarde situatie: bezet door de vijanden en belegerd door vrienden, en zo hadden zij hun hart wel buiten de muren, maar hun lichaam noodgedwongen daarbinnen.

Vervolgens stak Sulla over naar Asia, waar hij een onderdanige Mithridates aantrof die zich volledig naar zijn wensen plooidde. Hij legde de vorst een geldboete op, vorderde een deel van zijn vloot en dwong hem Asia en alle andere provincies die hij gewapenderhand

had bezet te verlaten. Ook kreeg hij krijgsgevangenen terug, bestrafte hij deserteurs en andere schuldigen, en gelastte dat Mithridates zich diende te beperken tot zijn traditionele gebied, dat wil zeggen: Pontus.

Voordat Sulla arriveerde had Gaius Flavius Fimbria als commandant van de cavalerie voormalig consul Valerius Flaccus gedood [86], diens leger overgenomen en zich de titel 'imperator' aangemeten, waarna hij Mithridates in een heftige strijd had verslagen. Kort voor Sulla's aankomst benam hij zich het leven, een jongeman die zich aan kwalijke plannen waagde maar ze wel dapper in praktijk bracht.

24

In hetzelfde jaar [86] liet tribuun Publius Laenas de volkstribuun van het jaar daarvoor, Sextus Lucilius, van de Tarpeïsche rots werpen. En toen zijn collega's, die hij voor het gerecht had gedaagd, uit angst naar Sulla vluchtten, liet hij hen formeel verbannen.

Sulla had intussen de zaken overzee op orde gebracht. Hij was de allereerste Romein die bezoek had gekregen van Parthische gezanten, onder wie enkele magiërs, die hem op grond van bepaalde lichamelijke kenmerken verkondigden dat zijn leven en nagedachtenis 'hemels' zouden zijn. Hij voer terug naar Italië en zette in Brindisi een kleine 30.000 man troepen aan land tegenover 200.000 vijanden.

Van alle acties van Sulla vind ik dit wel het opmerkelijkste: in de drie jaar dat Italië in handen was van het blok van Cinna en Marius liet hij er geen misverstand over bestaan dat hij tegen hen oorlog zou voeren, zonder de oorlog op te geven waarvoor hij feitelijk stond. Eerst de vijand breken, vond hij, dan pas wraak op burgers; afslaan van externe dreiging en winnen van buitenlandse vijanden kreeg voorrang, daarna zou hij zijn binnenlandse tegenstanders wel de baas worden.

Nog voor de aankomst van Lucius Sulla is Cinna bij een plotseling oproer door het leger gedood [84]. De man had het eigenlijk meer verdiend te sterven volgens het oordeel van de overwinnaars dan in een woedeaanval van zijn soldaten. Men kan over hem met recht en reden zeggen dat hij zich heeft gewaagd aan wat geen fatsoenlijk mens zou durven, maar ook dat hij heeft volbracht wat slechts de allermoedigste tot stand kan brengen; in zijn plannen was hij een ongeleid projectiel, in de uitvoering ervan een kerel.

Niemand werd in zijn plaats verkozen en zo bleef Carbo het hele jaar de enige consul.

Je zou denken dat Sulla niet naar Italië kwam als oorlogswreker maar als vredestitcher. Zo kalm en vredig leidde hij zijn leger via Cala-

25

brië en Apulië, met het hoogste respect voor akkers en alles wat daarop stond, voor mensen en steden, naar Campanië, en hij probeerde de oorlog te beëindigen middels rechtvaardige bevelschriften en billijke regelingen. Maar voor mensen die diep waren gezonken en evengoed grenzeloze begeerten hadden kon de vrede niets wenselijks zijn.

Intussen groeide Sulla's leger elke dag nog aan, want de beste en verstandigste burgers stroomden toe. Vervolgens weet hij bij Capua de consuls Scipio en Norbanus [83] de baas te worden dankzij een gelukkig verloop van zaken. Norbanus overwon hij in een veldslag, Scipio werd door zijn leger in de steek gelaten, waarna Sulla hem geen haar krenkte en liet heengaan.

Als oorlogvoerder gedroeg Sulla zich namelijk volkomen anders dan als overwinnaar. Tijdens een zege was hij milder dan zelfs de meest rechtvaardige mens, na afloop daarvan juist ongehoord hardvochtig. Want die legerloze consul, we zeiden het zo-even, en Quintus Sertorius (wat een aanstoker van oorlog zou die weldra worden!) en tal van anderen die hij in zijn macht kreeg liet hij ongedeerd heengaan, mischien om zo een voorbeeld voor ons te worden hoe één mens een tweeledig, volkomen tegenstrijdig karakter kan hebben.

Na zijn overwinning op Gaius Norbanus betoonde Sulla zijn dank aan Diana (het was namelijk bij het afdalen van de Tifata dat hij met de consul slaags was geraakt, en de streek is heilig gebied van haar). Hij wijdde er bronnen die bekendstaan om hun heilzame effect en genezende krachten alsmede de omliggende akkers aan de godin. Aan dit heuglijke blijk van religieuze eerbied herinnert thans nog een inscriptie op de tempeldeur en een bronzen plaquette binnenin de tempel.

26 De volgende consuls [82] waren Carbo, voor de derde maal, en Gaius Marius, zoon van de zevenvoudige consul, 26 jaar oud. Hij was een man met veeleer het karakter van zijn vader dan diens jaren, en hij verrichtte vele dappere daden zonder in enig opzicht in de schaduw te blijven van zijn roemvolle naam. Deze Marius verloor in een veldslag bij Sacriporto van Sulla, waarna hij zich met zijn leger begaf naar Preneste, een door haar ligging beschermde stad, die hij met een garnizoen nog had versterkt.

Aan de publieke ellende mocht kennelijk niets ontbreken: de staat waarin men altijd in deugden had gewedijverd kende nu wedijver in misdaden, en wie zich het slechtst gedroeg vond zichzelf de beste. Want tijdens de slag bij Sacriporto heeft pretor Damasippus <voor-

malig consul> Domitius en tevens Scaevola, hogepriester en gevierd auteur op het gebied van goddelijk en menselijk recht, alsook voormalig pretor Gaius Carbo, broer van de consul, en voormalig ediel Antistius, bruut laten vermoorden in de Curia Hostilia, want 'dat waren allemaal aanhangers van Sulla's blok.'

Blijvende roem komt toe aan Calpurnia, de dochter van Bestia en vrouw van Antistius, voor een schitterend wapenfeit. Na de brute moord op haar man, waarvan we zojuist spraken, greep zij een zwaard en doorstak zichzelf. Hoeveel extra glorie en roem verkreeg hij nog door de dappere daad van zijn vrouw! En ook zijn eigen dapperheid is niet onopgemerkt.⁴³

Maar Pontius Telesinus, aanvoerder van de Samnieten, een door- 27
tastend figuur in oorlogs- en vreedstijd en een verklaarde vijand van alles wat Romeins was, bracht zo'n 40.000 man troepen bijeen, zeer dappere weerbare mannen die onverzettelijk vasthielden aan gewapende strijd, en leverde op 1 november tijdens het consulaat van Carbo en Marius [82], vanaf nu gerekend 111 jaar geleden, een slag met Sulla bij de Porta Collina. Daarbij bracht hij zowel Sulla als de hele staat in uiterste nood.

Die staat was destijds, toen Rome het kamp van Hannibal op minder dan drie mijl van de stad zag [211], niet in groter gevaar geweest dan nu, op de dag waarop Telesinus de gelederen van zijn leger langsging en overal zei dat dit 'de laatste dag voor de Romeinen was' en luid riep dat de stad tot de grond toe vernietigd moest worden. Die wolven, die rovers van Italië's vrijheid raakten ze nooit kwijt, zo riep hij erbij, tenzij ze het bos waarin die beesten altijd scholen volledig kapten.

Pas een uur na het donker kreeg de Romeinse linie weer lucht en trok die van de vijand zich terug.

Daags daarna werd Telesinus halfdood aangetroffen, meer met het gezicht van een overwinnaar dan van een stervende. Sulla gaf bevel zijn hoofd af te hakken, op een speer te steken en rondom Preneste te dragen. Pas toen vond Gaius Marius zijn situatie hopeloos en via ondergrondse gangen die in diverse richtingen stad uit waarts voerden, een wonder van bouwkunst, probeerde hij uit te breken. Maar zodra hij via een opening boven de grond verscheen werd hij door speciaal daarvoor opgestelde mannen gedood.

Volgens sommige bronnen stierf hij door eigen hand, andere vertellen hoe hij is gevallen met de jongste broer van Telesinus, die samen

met hem het beleg doorstond en ook wilde uitbreken: beiden zouden op elkaars zwaard zijn ingelopen. Hoe hij ook aan zijn eind kwam, ook vandaag de dag wordt de herinnering aan Marius junior niet overschaduwd door de imposante figuur van Marius senior.

Hoe Sulla over die jongeman dacht is wel duidelijk. Want pas na diens dood nam hij de naam 'de Gelukkige' aan, een naam die hij met het volste recht zou hebben gedragen als zijn leven tegelijk met zijn zege was geëindigd.

Het beleg van Preneste en Marius was geleid door Lucretius Ofella, aanvankelijk een aanhanger van het Marius-blok, maar later was hij overgegaan naar Sulla.

Ter ere van de gelukkige dag waarop het leger van de Samnieten met Telesinus was verslagen en ter eeuwige herinnering daaraan stelde Sulla renbaan-spelen in, die naar hem de 'Sullaanse Zegespenen' heten en nog altijd worden gevierd.

28 Kort voor Sulla's strijd bij Sacriporto hadden ook andere mannen uit zijn blok het vijandelijke leger in schitterende gevechten verslagen: de twee Servilii bij Chiusi, Metellus 'de Respectvolle' bij Faenza en Lucullus in de buurt van Fidenza.

Toen de ellende van de burgeroorlog voorbij leek nam die juist toe door Sulla's wreedheid. Hij liet zich namelijk uitroepen tot dictator, een ambt dat in geen 120 jaar meer was vervuld (het laatste geval voor Sulla dateerde uit het jaar na het vertrek van Hannibal uit Italië [202], waaruit blijkt dat de Romeinen het dictatorschap wel in noodsituaties verkiezen maar in vreedstijd evenzeer beducht zijn voor zo'n machtspositie). En de bevoegdheden die eerdere dictators hadden aangewend om de staat te redden uit de grootste gevaren wendde hij aan om zijn grenzeloze wreedheid uit te leven.

Als eerste (en was hij ook maar de laatste!) kwam hij op het idee van proscripties, een precedent met kwalijke gevolgen: ja, de staat waarin een acteur formeel zijn recht kan halen wegens beledigende bejegening, in die staat werden nu in alle openheid premies uitgelooft voor vermoordding van Romeinse burgers. Wie de meeste mensen om het leven bracht bezat ook het meeste, en de bonus voor een gedode vijand was niet rijker dan die voor een gedode burger, ieder werd zelf de prijs van zijn eigen dood. En men ging niet alleen tekeer tegen mensen die de wapens hadden opgepakt <tegen Sulla>, maar ook tegen tal van onschuldigen.

Als aanvullende maatregel werden de bezittingen van proscriptie-slachtoffers verkocht, waardoor kinderen alle aanspraak verloren op hun vaders kapitaal, en werd die kinderen tevens het recht ontzegd te dingen naar ereambten. En het toppunt van onrecht was dat zoons van senatoren wel de lasten van hun stand moesten dragen maar de bijbehorende rechten verloren.

III NAAR HET EINDE VAN DE REPUBLIEK

Opkomst van Pompeius

29

Kort voor aankomst van Lucius Sulla in Italië trad Gnaeus Pompeius naar voren, zoon van de Gnaeus Pompeius die tijdens zijn consulaat fantastische prestaties had bereikt in de Marsische oorlog, zoals we eerder zeiden. Op 23-jarige leeftijd, nu 113 jaar geleden [83], heeft hij zich met eigen middelen en op eigen initiatief gewaagd aan iets groots en zijn plan ook op grootse wijze ten uitvoer gebracht. Om zijn vaderland te wreken en in ere te herstellen bracht hij in Fermo een leger bijeen uit Picenum, een streek die helemaal vol zat met beschermelingen van zijn vader.

De grootheid van deze man vraagt om het equivalent van vele boekdelen, maar gezien de maat van dit werk moet het blijven bij een kort portret.⁴⁴

Via de kant van zijn moeder Lucilia was hij van senatoriale komaf en hij had een bijzondere uitstraling, niet de schoonheid van de bloei der jeugd, maar een combinatie van waardigheid en karaktervastheid die hem maakte tot zo'n voorname verschijning en die hem in zijn levenslot vergezelde tot op de laatste dag. Zijn morele zuiverheid was uitzonderlijk, zijn integriteit van de hoogste orde, zijn welsprekendheid middelmatig; naar macht was hij zeer begerig, maar hij wilde die niet veroveren met geweld maar aangeboden krijgen als ereblijk. In oorlogstijd was hij een zeer bekwaam generaal, in vreedstijd een alleszins bescheiden burger, tenzij hij vreesde voor een rivaal; vasthoudend in vriendschappen, snel verzoend na beledigingen, zeer loyaal in het herstellen van goede verhoudingen en altijd graag bereid excuses te aanvaarden. Van zijn macht maakte hij zelden of nooit misbruik, ja, hij was nagenoeg geheel vrij van fouten, tenzij men hem het volgende als een ernstige fout aanrekent: hij leefde in een vrije staat die de dominante factor in de wereld was en alle burgers waren rechtens zijn gelijken, maar hij kon het niet verdragen als hij zag dat iemand in even hoog aanzien stond als hij.

Vanaf de dag dat hij de mannentoga aannam trainde hij zich in het soldatenleven bij een deskundig generaal, zijn eigen vader, en hij had zijn goede, voor juiste leerstof ontvankelijke talent ontwikkeld door zijn unieke militaire inzicht. Sertorius voelde meer bewondering voor Metellus maar heviger vrees voor Pompeius. <...>⁴⁵

De gloriédagen van Pompeius

- 30 Toen heeft voormalig pretor Marcus Perpenna, een van de proscriptie-slachtoffers, nobeler van afkomst dan van aard, Sertorius tijdens een diner in Huesca om het leven gebracht [73], een gruwelijke misdaad waarmee hij de Romeinen een besliste zege bezorgde, zijn eigen blok de doodsteek gaf en zichzelf een uiterst schandelijke dood bereidde.⁴⁶

Metellus en Pompeius vierden een triomftocht wegens hun overwinningen in Spanje. Pompeius was ook ten tijde van deze triomf nog enkel maar Romeins ridder: op een zegewagen kwam hij de stad binnen, daags voor zijn consulaat zou ingaan.

Wie zou zich niet verbazen over deze man? Via tal van buitengewone commando's heeft hij de absolute top bereikt, maar hij kon het niet verkroppen dat de senaat en het Romeinse volk de kandidatuur van Julius Caesar voor een tweede consulaat wilden aanvaarden ondanks diens afwezigheid [50]. Zo vanzelfsprekend vinden mensen dat zij zelf alles mogen terwijl ze een ander niets gunnen, en persoonlijke onvrede over hoe zaken lopen richten ze niet op de inhoud, maar ze spelen alles op de man.

Tijdens zijn consulaat [70] herstelde Pompeius de macht van het tribunaat, een ambt dat door Sulla was uitgehold, al had hij de uiterlijke schijn ervan laten bestaan.

Gedurende de oorlog met Sertorius in Spanje zijn in Capua onder leiding van Spartacus 64 slaven uit de gladiatorenschool uitgebroken en weggevlucht [73]. Ze roofden wapens uit de stad en begaven zich daarmee eerst naar de Vesuvius, en later, terwijl hun massa van dag tot dag nog groeide, brachten ze Italië diverse zware slagen toe. Hun aantal groeide zo sterk dat ze in de laatste veldslag die ze uitvochten 90.000 man tegenover de Romeinen konden opstellen.

De roem voor het beëindigen van die oorlog lag bij Marcus Crassus, die al gauw met algemene instemming de belangrijkste man werd in de staat.

- 31 Gnaeus Pompeius had als persoon de aandacht van de gehele wereld getrokken en gold in alle opzichten als meer dan een gewoon burger. Als consul had hij de uiterst loffelijke eed gezworen dat hij direct na dat ambt geen provincie-commando zou aannemen en daaraan hield hij zich ook.

Maar twee jaar later deed volkstribuun Aulus Gabinius een bijzonder wetsvoorstel vanwege de activiteiten van piraten, die in deze tijd de schrik van de wereld waren en niet te werk gingen als rovers maar zoals in oorlog, niet met heimelijke kapingen maar met heuse vloten, ze hadden zelfs een paar steden in Italië geplunderd. Gnaeus Pompeius zou volgens die wet de missie krijgen deze piraten uit de weg te ruimen, met in alle provincies verregaande bevoegdheden (het equivalent van die van proconsuls) tot op 50 mijl landinwaarts.

Door dit besluit werd de macht over nagenoeg de gehele wereld in handen gelegd van één man [67]. (Daartoe was evenwel ook twee jaar tevoren besloten tijdens de pretuur van Marcus Antonius.⁴⁷ Maar het hangt er vanaf om wie het gaat: naarmate iemand meer kwaad kan doen en zo misschien een precedent schept, maakt dat de weerzin sterker of lichter. Bij Antonius hadden de mensen het zonder bezwaar laten gebeuren; zelden voelt men immers weerzin tegen ereposities waarvan de macht geen angst oproept. Daarentegen vreest men buitengewone bevoegdheden voor mensen als de indruk bestaat dat zij die geheel naar eigen inzicht zullen neerleggen of behouden en maar één maat kennen: hun eigen wil.) De optimaten waren tegen, maar hun bedenkingen legden het af tegen het overweldigende 'ja!'.

In dit verband verdienen zowel het prestige van Quintus Catulus als zijn bescheiden houding vermelding. Toen hij zich in de volksvergadering uitsprak tegen het wetsvoorstel en zei dat Gnaeus Pompeius weliswaar een voortreffelijk man was maar nu te groot werd voor een vrije staat, en dat men niet alle macht bij één persoon moest leggen, met daarbij nog de vraag: 'Als hem iets overkomt, wie neemt u dan in zijn plaats?', riep de hele vergadering uit: 'Ú, Catulus!' Bij die algemene instemming en zo'n onmiskenbaar ereblijk van zijn medeburgers gaf hij zich gewonnen en verliet hij de volksvergadering. Hier wil je graag de man bewonderen om zijn bescheiden houding, en het volk om zijn eerlijkheid, de man omdat hij zijn verzet staakte, het volk omdat het hem, de tegenspreker en opponent, niet een oprecht getuigenis wilde onthouden van hoe men hem waardeerde.

In diezelfde tijd heeft Cotta de juridische macht, die door Gaius Gracchus aan de senaat was ontnomen en aan de ridders was verleend en die door Sulla weer was overgeheveld aan de senaat, gelijkelijk over beide standen verdeeld. En Roscius Otho heeft met een wetsvoorstel de ridders hun vaste plaatsen in het theater teruggegeven.

Intussen had Gnaeus Pompeius tal van beroemde mannen agetrokken voor die oorlog en in zowat alle uithoeken van de zee vlootdetachmenten gestationeerd. Zo wist hij de wereld met een onoverwinnelijke strijdmacht in een mum van tijd⁴⁸ te bevrijden en de zeerovers op tal van plaatsen een reeks van nederlagen toe te brengen, om ze ten slotte in een vlootaanval bij Cilicië verpletterend te verslaan. En om die zo breed uitgewaaierde oorlog des te sneller te beëindigen, bracht hij wat er van de piraten nog over was onder in steden, ver van zee, waar hij ze vaste woonplaatsen gaf. Er zijn mensen met kritiek op dat laatste, maar het gegeven dat Pompeius het bedacht maakt het al tot een goed idee; het idee zou op zichzelf trouwens iedereen ‘Groot’ maken.⁴⁹ Want doordat die mensen de gelegenheid kregen om te leven zonder roof, hield hij ze af van piraterij.

- 33 Toen de piratenoorlog op zijn eind liep ging de aandacht naar Lucius Lucullus, die zeven jaar eerder direct na zijn consulaat de provincie Asia had verkregen, waar hij tegenover Mithridates was komen te staan en grote, gedenkwaardige daden had verricht: Mithridates herhaaldelijk en op tal van plaatsen verslagen, Cyzicus in een schitterende zege bevrijd, Tigranes (de grootste van de koningen) in Armenië overwonnen – dat hij de oorlog niet had afgerond was bijna meer een kwestie van niet willen dan niet kunnen. De man verdiende in alle opzichten lof en was in de oorlog nagenoeg onverslaanbaar maar werd wel gedreven door geldzucht. Nog altijd was hij in die oorlog verwikkeld toen volkstribuun Manilius, steeds omkoopbaar en dienaar van andermans ambities, met het wetsvoorstel kwam om de Mithridatische oorlog geheel in handen te geven van Pompeius.

Het voorstel werd aangenomen [66] en leidde tot een conflict tussen de generaals, met heftige aantijgingen over en weer. Pompeius verweet Lucullus zijn beschamende honger naar geld, Lucullus Pompeius zijn grenzeloze begeerte naar macht, en geen van beiden kon de ander die hem betrapte betrappen op leugens. Pompeius kon inderdaad vanaf het moment dat hij de politiek inging niemand verdragen op gelijk niveau en in alles waar hij de eerste behoorde te zijn wilde hij de enige zijn. Nee, geen mens verlangde zoveel naar roem en zo weinig naar alle andere dingen als deze man. In het verkrijgen van ereambten kende hij geen maat, in het uitoefenen ervan geen enkele zelfzucht: hij trad evenzeer gretig aan als hij gelaten weer plaatsmaakte, en wat hij wilde hebben nam hij naar eigen goeddunken op en legde hij naar

goeddenken van anderen weer neer. En Lucullus, voor het overige een zeer groot man, kwam als eerste met die extravagante luxe in gebouwen, banketten en interieurs. Vanwege zijn in zee gebouwde dammen en doorgravingen van bergen om zeewater landinwaarts te voeren noemde Pompeius de Grote hem niet zonder humor altijd 'Xerxes in toga'.

In die tijd is Kreta door Quintus Metellus onder Romeinse zeggenschap gebracht [67]. Onder leiding van Panares en Lasthenes, die 24.000 man hadden verzameld, snelle en beweeglijke troepen die zeer goed bestand waren tegen de inspanningen van gewapende strijd, had het eiland drie jaar lang de Romeinse legers afgemat.

34

Zelfs Metellus' roem benutte Gnaeus Pompeius voor zichzelf, hij kon zich niet inhouden en probeerde een deel van de zege te claimen. De triomftochten van Lucullus en Metellus wonnen evenwel veel sympathie bij de beste burgers, enerzijds door de uitzonderlijke kwaliteiten van die mannen, anderzijds juist door de weerzin tegen Pompeius.

In die tijden trad Marcus Tullius Cicero op de voorgrond, een *self-made man* die niet kon bogen op een politieke traditie in zijn familie maar hier zelf groot aanzien verwierf, en die evengoed vermaard werd om zijn levenswandel als dat hij in talent de grootste was, de man die ervoor zorgde dat het volk dat wij met wapens hadden verslagen ons niet versloeg met zijn cultuur.⁵⁰ Als consul had hij een samenzwering van Sergius Catilina, Lentulus, Cethegus en anderen uit beide standen⁵¹ met uitzonderlijke moed, standvastigheid, waakzaamheid en voorzorg blootgelegd [63].

Angst voor de macht van de consul verdreef Catilina uit de stad. Voormalig consul en tweevoudig pretor Lentulus en Cethegus en andere mannen met beroemde namen werden op gezag van de senaat en op last van de consul in de gevangenis geëxecuteerd.

Op de senaatszitting over deze zaak traden de kwaliteiten van Marcus Cato, waarvan hij al in tal van zaken evident blijkt had gegeven, op de meest stralende wijze voor het voetlicht.

35

Als achterkleinzoon van de bekende Marcus Cato, de eerste grote man van de Porcius-familie, leek hij de deugd in persoon en stond hij moreel en intellectueel dicht bij de goden dan bij de mensen. Nooit handelde hij correct om een goede indruk te maken maar alleen omdat hij niet anders kon, en hij vond dingen pas zinvol en nuttig als ze ook

rechtvaardig waren. Vrij van alle menselijke fouten had hij steeds zijn lot in eigen handen.

Toen anderen bepleitten dat Lentulus en de andere samenzweerders in steden in Italië in verzekerde bewaring werden gesteld, mocht Cato zowat als een van de laatsten zijn mening geven (hij was aanstaand volkstribuun en nog maar een jongeman). Op dat moment is hij met zoveel bevologenheid en kracht van argumenten van leer getrokken tegen de samenzwering, heeft hij met zo'n retorisch spervuur de pleidooien van alle voorstanders van mildheid zwartgemaakt als mogelijk onderdeel van het plan, heeft hij de dreigende gevaren van verwoesting en brand in de stad en algehele revolutie zo breed uitgemeten en de kwaliteiten van de consul dermate uitvergroot, dat de voltallige senaat zich schaarde achter zijn visie en besloot tot bestraffing van de lieden die wij daarnet noemden, waarna het merendeel van de senatoren Cato tot bij zijn huis vergezelde.

Maar Catilina voerde zijn misdadige plannen even energiek uit als hij eraan was begonnen. Dapper slag leverend gaf hij zijn voor de doodstraf bestemde geest in de strijd.

36 Cicero's consulaat dankt een niet gering prestige aan de geboorte in dat jaar, nu 92 jaar geleden, van de goddelijke Augustus, die door zijn grootheid alle mannen uit alle volkeren in de schaduw zou stellen.

Excurs: beroemde kunstenaars

Hier lijkt het wel zowat overbodig aan te geven wanneer de meest opvallende grote figuren hebben geleefd. Want wie weet niet dat dit de bloeiperiode was van *Cicero* en *Hortensius*, met daarvoor *Crassus*, *Cotta* en *Sulpicius*, en daarna *Brutus*, *Calidius*, *Caelius*, *Calvus* en *Caesar* (die het dichtst bij Cicero staat) en om het zo te zeggen, hun leerlingen *Corvinus* en *Asinius Pollio*, en van Thucydides-adept *Sallustius* en de dichters *Varro*, *Lucretius* en *Catullus*, die in zijn specifieke poëtische genre voor niemand onderdeed? Qua tijd komen ze allemaal vlak na elkaar.

Het is bijna idioot grote namen op te sommen die ons helder voor ogen staan, met als meest opvallende uit onze eigen tijd de dichtervorst *Vergilius* en *Rabirius*, en *Sallustius'* opvolger *Livius*, en *Tibullus* en *Ovidius*, die elk in hun genre de absolute top hebben bereikt. Wat de

nog levenden betreft, zo groot als onze bewondering voor hen is, zo moeilijk is ook een kritisch oordeel.

Tijdens deze gebeurtenissen in Rome en Italië voerde Gnaeus Pompeius een gedenkwaardige oorlog tegen Mithridates [66], die na het vertrek van Lucullus weer een groot en krachtig nieuw leger op de been had gebracht maar nu verpletterend werd verslagen. Ontdaan van al zijn troepen ging de koning richting Armenië, naar zijn schoonvader Tigranes, destijds de machtigste koning, afgezien van zijn verliezen in de strijd tegen Lucullus.

37

Zo zette Pompeius tegelijk de achtervolging in op beiden en trok Armenië binnen. Daar kwam als eerste de zoon van Tigranes, die evenwel overhooplage met zijn vader, naar Pompeius toe. Kort daarna was het de vorst zelf, die zich als smekeling in eigen persoon met zijn rijk en al overdroeg aan Pompeius' zeggenschap, waarbij hij zei dat er niemand anders was, Romeins of uit enig ander volk, aan wiens macht hij zich ooit zou toevertrouwen, behalve aan Pompeius. Of zijn lot nu dus ongunstig werd of voorspoedig, alles wat van Pompeius kwam zou hij draaglijk vinden. Het was geen schande overwonnen te worden door de man van wie winnen taboe was, niet ontorend je te schikken naar de man die door Fortuna boven alle mensen was uitgetild.

De koning mocht zijn erepositie behouden maar diende een immense geldboete te betalen; het hele bedrag werd volgens Pompeius' gewoonte in handen gesteld van de pretor en in het openbare register verantwoord. Syrië en de andere door Tigranes bezette provincies werden de vorst ontnomen en gingen ofwel terug naar de Romeinen, ofwel kwamen toen voor het eerst in Romeinse macht, zoals Syrië, dat toen voor het eerst schatplichtig werd. Tigranes' koningsmacht bleef beperkt tot Armenië.

Excurs: Romeinse provincies

Het lijkt alleszins in lijn met de geplande opzet van dit werk om een kort overzicht te geven van de volkeren en naties die tot provincies zijn gemaakt en schatplichtig zijn geworden, en van de daarvoor verantwoordelijke generaals. Zo laat zich wat wij in de afzonderlijke passages hebben aangetekend gemakkelijker als één geheel overzien.

38

De eerste die een leger naar *Sicilië* liet oversteken was consul Claudius [264], maar een provincie werd het eiland pas zo'n 52 jaar later, na de inname van Syracuse door toedoen van Marcellus Claudius [212].

De eerste die in *Africa* <landde> was Regulus, ongeveer in het negende jaar van de Eerste Punische oorlog [256], maar pas 104 jaar later, vanaf nu gerekend 177 jaar geleden, heeft Publius Scipio Aemilianus het gebied na de vernietiging van Carthago [146] tot provincie gemaakt.

Sardinië werd tussen de Eerste en Tweede Punische oorlog onder leiding van consul Titus Manlius definitief ingelijfd bij het rijk [237].

Er is een indringend bewijs dat onze staat voortdurend was gericht op oorlog: slechts drie keer (eenmaal onder de koningen, een tweede maal tijdens het consulaat van die Titus Manlius en een derde maal onder keizer Augustus) is de <tempel van de> tweekoppige Janus gesloten, ten bewijze van onbedreigde vrede.

De allereersten die legers naar *Spanje* voerden waren Gnaeus en Publius Scipio, aan het begin van de Tweede Punische oorlog, vanaf nu gerekend 250 jaar geleden [218]. Sindsdien zijn bepaalde delen afwisselend in Romeins bezit geweest en vaak ook weer verloren gegaan, totdat het gebied als geheel tijdens het bewind van Augustus schatplichtig is gemaakt [19].

Macedonië is onderworpen door Paulus [168], *Achaïa* door Mummius [146], *Aetolië* door Fulvius Nobilior [189]; *Asia* is door Lucius Scipio, broer van Scipio 'de Africaan', veroverd op Antiochus [190], maar vervolgens als gunst van senaat en volk van Rome het bezit geweest van de Attaliden-vorsten, waarna het door Marcus Perpenna na de arrestatie van Aristonicus schatplichtig is gemaakt [130].

Voor de verovering van *Cyprus* komt niemand persoonlijk eer toe. Want het is op senaatsbesluit, uitgevoerd door Cato, dat het eiland een provincie is geworden, na de dood van de lokale koning (een zelfdoding uit schuldbesef) [58].

Kreta is onder leiding van Metellus bestraft met het eind van zijn zeer langdurige vrijheid [67]. *Syrië* en *Pontus* getuigen blijvend van de klasse van Gnaeus Pompeius.

39 De eersten die *Gallië* met een leger binnengingen waren Domitius [122] en Fabius [121], de kleinzoon van Paulus met de bijnaam 'de Allobroog'. Weldra kostte het gebied ons grote verliezen doordat we er dikwijls onze zinnen op zetten en het ook weer verloren. Maar het

werk van Julius Caesar levert hier wel de meest duidelijke en glanzende resultaten op. Want onder zijn commando en aanvoering is Gallië's verzet gebroken en nu draagt het zowat evenveel belasting aan de schatkist bij als de rest van de wereld.

Diezelfde Caesar maakte ook een provincie van *Numidië* [46], waaraan al eerder Metellus zijn erenaam 'de Numidiër' had ontleend.

Cilicië werd onderworpen door de Isauriër [75/74], *Galatië* door Manlius Vulso na de oorlog tegen Antiochus [180]. *Bithynië* is, zoals we eerder zeiden, bij testament door Nicomedes nagelaten aan Rome [74].

De goddelijke Augustus maakte (afgezien van Spanje en andere gebieden waarvan de namen zijn forum sieren) ook *Egypte* schatplichtig [30] en liet zodoende bijna evenveel inkomsten in de schatkist vloeien als zijn vader uit Gallië.

Tiberius Caesar wist evenwel van *Illyrië* en *Dalmatië* een evenzo zekere erkenning van onderdanigheid af te dwingen als zijn vader dat had gedaan van Spanje. *Raetië*, *Vindelicia*, *Noricum*, *Pannonië* en het land van de *Scordisci* voegde hij als nieuwe provincies toe aan ons rijk. En zoals hij die gebieden gewapenderhand de baas werd, maakte hij *Cappadocië* schatplichtig dankzij zijn prestige. Maar laten we terugkeren naar de hoofdlijn.

Er volgde een campagne van Gnaeus Pompeius waarvan onzeker is wat groter was: de roem die zij opleverde of de inspanning die zij kostte. Hij drong zegevierend door in Medië en het land van de Albani en de Hiberi, en liet zijn colonne daarna afbuigen naar stammen in de binnenlanden oostelijk van de Zwarte Zee: de Colchi, Heniochi en Achaei [65-60]. Mithridates, de laatste autonome koning (afgezien van de Parthen), werd slachtoffer van Pompeius' geluk in de oorlog en een complot van zijn zoon Pharnaces.

40

Toen Pompeius daarna terugkeerde naar Italië, was hij overwinnaar van alle volkeren die hij had bereikt, een groter man dan hijzelf en zijn medeburgers ooit hadden gedacht, iemand die in alle opzichten de menselijke maat was ontgroeid.

In de publieke opinie was er sympathie voor zijn terugkeer. De meeste mensen hadden namelijk beweerd dat hij niet zonder leger Rome zou binnengaan en de publieke vrijheid naar eigen goeddunken zou beperken, en hoe meer de mensen dit hadden gevreesd, des te wel-

komer was het dat die grote generaal nu terugkwam als gewoon burger. Ja, heel zijn leger had hij ontbonden in Brindisi en met niets meer dan zijn titel 'imperator' en vergezeld van een privégevolg dat hij altijd om zich heen had, keerde hij terug in Rome [61], waar hij twee dagen lang een grootscheepse triomftocht hield over al die overwonnen vorsten. Uit de oorlogsbuit liet hij een veel groter geldbedrag in de schatkist vloeien dan al zijn voorgangers, uitgezonderd Paulus.

In Pompeius' afwezigheid kwamen volkstribunen Titus Ampius en Titus Labienus met een wetsvoorstel dat hij tijdens renbaanspelen een gouden krans mocht dragen en alle versierselen van een triomfator, en tijdens theatervoorstellingen een toga met purperen zoom en een gouden krans. Van dat voorrecht heeft hij niet meer dan eenmaal gebruik willen maken, en zelfs dat was al te veel.

Fortuna tilde deze man huizenhoog naar een absolute top van maar liefst drie triomftochten: een eerste over Africa [79], een tweede over Europa [71] en een derde over Azië [61]. Zo liet hij evenveel blijvende getuigenissen na van zijn zeges als er werelddelen zijn.

Maar wat uitsteekt boven de rest roept ook altijd afgunst op. Zo ondervond Pompeius tegenwerking van Lucullus, die zijn krenking niet was vergeten, van Metellus Creticus, die zich niet ten onrechte klaagde (Pompeius had hem de krijgsgevangen leiders ontnomen met wie hij zijn triomf had willen opluisteren) en naast hen ook van een deel van de optimaten: men wilde niet dat toezeggingen van Pompeius aan afzonderlijke steden gestand werden gedaan of dat hij naar believen bonussen kon uitkeren aan mannen die hem van dienst waren geweest.

Opkomst van Caesar

- 41 Daarna volgde het consulaat van Julius Caesar [59], een man die mij bij het schrijven de hand oplegt en mij ondanks al mijn haast dwingt bij hem stil te staan.

Terugblik: Caesars vroege carrière

Geboren uit de zeer adellijke Julius-familie en zijn geslacht terugvoerend op Anchises en Venus, een claim waarover bij oudheidkenners geen discussie bestond, stak hij in uiterlijke schoonheid uit boven alle burgers, bezat hij een enorme mentale kracht en was hij buitengewoon vrijgevig, met een energie die de menselijke maat en het menselijk voorstellingsvermogen te boven ging, en een grootsheid van visie, snelheid in oorlogvoering en bestendigheid tegen gevaren die hem geheel de gelijke maakten van Alexander de Grote, maar dan een Alexander zonder de invloeden van drank en driftaanvallen, het soort man dat maaltijden en slaap alleen zag als middelen om in leven te blijven, nooit voor genot. Hij had een nauwe bloedband met Gaius Marius en was schoonzoon van Cinna, wiens dochter hij absoluut niet wilde verstoppen, hoe bang men hem ook maakte, en dat terwijl voormalig consul Marcus Piso zich van zijn Annia, ex-vrouw van Cinna, had laten scheiden teneinde Sulla's gunst te winnen.

Achttien jaar oud was Caesar op het moment dat Sulla aan de macht kwam, en toen er zoekacties naar hem volgden om hem te vermoorden (meer door Sulla's helpers en ondersteuners van zijn blok dan door Sulla zelf) verwisselde hij van kleding, rustte zich compleet anders uit dan paste bij zijn rang en stand en wist zo 's nachts de stad uit te komen. Later in zijn jonge jaren werd hij door piraten gevangengenomen, waarbij hij zich zo gedroeg, heel de tijd dat hij bij hen vastzat, dat hij hun evenzeer schrik inboezemde als respect. 's Nachts noch overdag deed hij zijn schoenen of kleren uit (ja, waarom zo'n wellicht belangrijk detail weglaten, alleen omdat het zich niet in fraaie bewoordingen laat vertellen?).⁵² De reden van zijn gedrag moet wel zijn dat hij niets wilde veranderen aan zijn gewone verschijning om zich niet verdacht te maken bij de oppassers, die hem slechts met hun ogen bewaakten.⁵³

Het zou te ver voeren te vertellen waaraan Caesar zich allemaal heeft gewaagd, en hoe vaak, en hoezeer de Romeinse magistraat in Asia hem uit angst niet ondersteunde in zijn plannen. Wel verdient het volgende verhaal vermelding als iets exemplarisch voor zijn toekomstige grootheid.

De nacht na de dag waarop Caesar met publieke gelden was vrijge-

kocht door de steden <in Asia> (met dien verstande dat hij de piraten eerst had gedwongen gijzelaars aan die steden te geven) trok hij inderhaast een vloot samen, hoewel hij geen politieke functie had, voer naar de plaats waar de betrokken zeerovers zaten, wist hun vloot deels te verjagen, deels tot zinken te brengen en veroverde een aantal schepen en tal van manschappen.

Verheugd over de triomf van die nachtelijke expeditie keerde hij bij zijn mensen terug en gaf zijn krijgsgevangenen in verzekerde bewaring, waarna hij verder trok richting Bithynië naar proconsul Juncus (destijds de verantwoordelijke man voor zowel Bithynië als Asia) met het verzoek of die opdracht wilde geven tot executie van de krijgsgevangenen. Toen de man dat weigerde en sprak van ‘verkoop van de krijgsgevangenen’ (zijn lethargie had intussen plaatsgemaakt voor hebzucht), keerde Caesar onwaarschijnlijk snel terug naar zee, en voordat ook maar iemand over deze kwestie een brief van de proconsul in handen kreeg, sloeg hij al zijn gevangenen aan het kruis.

43

Kort daarna haastte hij zich richting Italië om een priesterambt te betreden; in afwezigheid was hij daar namelijk tot pontifex uitgeroepen ter vervanging van voormalig consul Cotta. (Eerder, toen hij nog bijna een jonge jongen was, hadden Marius en Cinna hem benoemd tot Jupiterpriester, maar Sulla had na zijn overwinning al hun maatregelen weer ongedaan gemaakt, waardoor Caesar dat priesterambt weer was kwijtgeraakt.) Onderweg wilde hij niet worden gezien door de zeerovers, die toen de zeeën geheel beheersten en alle redenden het op hem gemunt te hebben, en zo ging hij met twee vrienden en tien slaven aan boord van een schip met vier roeiriemen en stak daarmee de Adriatische Zee in al zijn uitgestrekte breedte over.

Tijdens de overtocht zag hij, naar hij dacht, piratenschepen, en als reactie trok hij zijn mantel uit en bond een dolk aan zijn heup om op alles voorbereid te zijn. Weldra begreep hij dat het gezichtsbedrog was geweest: een lange rij bomen in de verte had hem doen denken aan scheepsmasten.

Dan komt wat hij verder allemaal heeft gedaan in Rome: zijn fameuze vervolging van Dolabella [77] (een man voor wie de burgers meer sympathie hadden dan normaal voor een aangeklaagde); zijn geruchtmakende politieke conflicten met Quintus Catulus [62] en andere vooraanstaande mannen; de nederlaag die hij nog voor zijn pretuur bij de verkiezing voor *pontifex maximus* toebrecht aan Quintus Catu-

lus, algemeen erkend als de nummer een in de senaat; hoe hij als ediel [65] ondanks het verzet van de adel monumenten van Gaius Marius herstelde en tegelijk de kinderen van proscriptie-slachtoffers de rechten teruggaf die pasten bij hun stand; zijn pretuur [62] en quaestuur [69] in Spanje, waarbij hij grote dapperheid en ijver aan de dag legde (hij was er quaestor onder Antistius Vetus, grootvader van de Vetus uit onze tijd, de voormalig consul en pontifex en vader van twee zoons die ook weer consul en priester werden, een man die zo goed en integer was als menselijkerwijs mogelijk lijkt) – hoe bekender dat alles is, des te minder behoeft het nadere beschrijving.

Goed, terug naar Caesars consulaat [59]. In dat jaar is er tussen hem, Gnaeus Pompeius en Marcus Crassus een machtsverbond gesloten, dat rampzalig zou uitpakken voor Rome en de wereld en niet minder ook voor henzelf, zij het niet voor alle drie tegelijk.

44

De motieven voor deze politieke keuze waren verschillend. Pompeius wilde nu eindelijk zijn daden en besluiten in overzeese provincies (waartegen velen verzet aantekenden, zoals we eerder aangaven) laten ratificeren door consul Caesar. Op zijn beurt bemerkte Caesar dat hij door ruimte te maken voor Pompeius' roem zijn eigen roem zou vergroten; en als hij de weerzin tegen hun machtsblok kon afbuigen naar Pompeius, zou hij er zelf sterker uitkomen. Crassus wilde de politieke toppositie die hij alleen niet kon bereiken nu verkrijgen middels Pompeius' prestige en Caesars macht. Er kwam zelfs een familie-relatie tussen Caesar en Pompeius via een huwelijk: Gnaeus Pompeius trouwde Julia, de dochter van Julius Caesar.

Tijdens zijn consulaat bracht Caesar het wetsvoorstel in stemming dat het staatsland in Campanië verdeeld zou worden onder het volk, een voorstel dat steun kreeg van Pompeius. Zo ging zo'n 20.000 man kolonisten daarheen en kreeg Capua zijn zelfstandigheid terug, 152 jaar nadat het in de Tweede Punische oorlog door de Romeinen was gedegradeerd tot een plaats onder gezag van een prefect [211].

Bibulus, de collega van Caesar, had meer de wil Caesars acties te beletten dan de macht daartoe en vertoonde zich bijgevolg het grootste deel van het jaar niet in het openbaar. Zo wilde hij de weerzin tegen zijn collega vergroten maar vergrootte hij feitelijk diens macht.

Vervolgens kreeg Caesar de Gallische provincies voor vijf jaar toegewezen.

45 Dit was ook de tijd van Publius Clodius, een adellijk en welsprekend man en een durfal, die in woorden en daden maar één maat kende: zijn eigen wil, en die zijn kwalijke plannen voortvarend ten uitvoer bracht, waarbij ontucht met zijn zus hem tot een bezoedeld figuur maakte en het plegen van echtbreuk gedurende het heiligste religieuze feest van de Romeinen hem een aanklacht opleverde wegens heiligschennis. Zo waren Cicero en hij inmiddels verklaarde vijanden (want hoe zou vriendschap mogelijk zijn tussen twee zo uiteenlopende karakters?) en hij was ook overgegaan van de patricische naar de plebejische stand [59].⁵⁴

Tijdens zijn tribunaat kwam Clodius met een wetsvoorstel dat al wie zonder rechterlijk vonnis een Romeins burger ter dood had gebracht werd bestraft met verbanning. De naam Cicero viel hier niet expliciet, maar het voorstel was uitsluitend gericht tegen hem. En zo heeft een man met uitmuntende verdiensten jegens de staat het loon gekregen voor het behoud van het vaderland: het rampzalig lot van balling.

Caesar en Pompeius bleven niet geheel vrij van de verdenking dat zij de hand hadden gehad in Cicero's val. Dat leek Cicero zich op de hals te hebben gehaald door zijn weigering lid te worden van een Commissie van Dertig voor landverdeling in Campanië. Ten slotte zette Pompeius zich toch voor hem in, laat maar dan wel nadrukkelijk, en mede dankzij verzoekschriften uit Italië en senaatsbesluiten werd Cicero binnen twee jaar door kordaat optreden van volkstribuun Annius Milo gerehabiliteerd en mocht hij terugkeren in zijn vaderland [58].

Sinds de verbanning en terugkeer van Metellus 'de Numidiër' [100-99] heeft niemands verdrijving zoveel weerzin gewekt en niemands terugkeer zoveel blijdschap. En zo boosaardig als Clodius Cicero's huis had vernield, zo schitterend werd het gerestaureerd in opdracht van de senaat.

Diezelfde Publius Clodius heeft tijdens zijn tribunaat Marcus Cato van het politieke toneel verwijderd onder het mom van een uiterst eervolle missie. Hij bracht namelijk een wetsvoorstel in stemming dat Cato als quaestor met de bevoegdheden van pretor en bijgestaan door een adjunct-quaestor naar Cyprus werd gestuurd om Ptolemaeus uit de macht te zetten, een vernedering die de koning verdiende door zijn algehele morele laagheid. Maar kort voor aankomst van Cato benam

de man zich het leven [57]. Zodoende kon Cato een veel groter geldbedrag dan verhoopt mee terugnemen naar Rome.

De loftrompet steken van Cato's integriteit zou daaraan afbreuk doen maar hij is wel zowat te betichten van hooghartig gedrag. Toen namelijk heel de stad met consuls en senaat leegstroomde en hem tegemoet kwam terwijl hij de Tiber opvoer, wilde hij pas van boord gaan op de plaats waar het geld uitgeladen zou worden.⁵⁵

In de periode daarna [58-50] verrichtte Julius Caesar zijn kolossale daden in Gallië (de beschrijving daarvan vergt vele boekdelen!), waarbij hij nog geen genoeg nam met zijn talrijke, schitterende overwinningen en de ontelbaar duizenden doden en krijgsgevangenen en daarom zijn leger zelfs overzette naar Brittannië [55-54], op zoek naar een soort 'tweede wereld' voor ons rijk en het zijne.

46

In diezelfde tijd werd het aloude consul-duo, Gnaeus Pompeius en Marcus Crassus [70], voor de tweede maal consul [55], een ambt dat zij nu niet op een fatsoenlijke wijze verkregen⁵⁶ en evenmin correct vervulden.

Via een wet die Pompeius bij het volk in stemming bracht werd Caesars commando over zijn provincie met eenzelfde termijn verlengd, terwijl Crassus, die zijn zinnen al had gezet op een oorlog tegen de Parthen, Syrië kreeg toegewezen. De man was in bijna alle opzichten integer en vrij van lage lusten, maar in het bemachtigen van geld of roem kende hij geen maat of maximum.

Zijn vertrek richting Syrië ging gepaard met onheilspellende voortekens, zodat de volkstribunen hem probeerden tegen te houden, vergeefs. Als hun vervloekingen alleen Crassus persoonlijk hadden getroffen en het leger behouden was gebleven, zou het verlies van de generaal voor de staat nog nut hebben gehad.

Na Crassus' oversteek van de Eufraat, tijdens zijn mars op Seleucia, werd hij door koning Orodes met een kolossale troepenmacht aan ruiters omsingeld en samen met het grootste deel van zijn leger vernietigd [53].

Gaius Cassius, kort daarna verantwoordelijk voor een ronduit afgrijpselijke misdaad⁵⁷ maar op dat moment in functie als quaestor, redde de resten van de legioenen en behield Syrië onder Romeins gezag, ja, de daar binnengedrongen Parthen wist hij in een succesvolle actie te verslaan en het land uit te drijven.

In deze, volgende en door ons genoemde jaren [58-50] zijn meer

47

dan 400.000 vijanden door Julius Caesar gedood en is een nog groter aantal gevangengenomen. Gevochten werd er vaak in openlijke veldslagen, vaak op mars, vaak in uitvallen tijdens een beleg. Tweemaal drong hij door in Brittannië, en met elk van zijn negen zomercampagnes zou hij volkomen terecht een triomftocht hebben verdiend. Maar bij Alesia [52] verrichtte hij daden die zo enorm waren dat een mens ze nauwelijks zou aandurven en haast niemand behalve een god ze kon volbrengen.

Caesar vertoefde al zo'n vier jaar in Gallië toen Julia, de vrouw van Pompeius, kwam te overlijden [54]. Zij was het verbindende element en onderpand geweest in het verbond van Gnaeus Pompeius en Julius Caesar, dat toch al moeizaam standhield doordat beiden elkaar de macht misgunden. En Fortuna verbrak nu werkelijk alle banden tussen de twee generaals, die voorbestemd waren voor een enorme machtsstrijd: kort daarna stierf ook het zoontje van Pompeius en Julia.

Toen verkiezingen vervolgens uitmondde in ongeremd wapengekletter en bloedvergieten tussen burgers, waarbij grens noch maat in zicht kwamen, kende men Pompeius als enige het consulaat toe, zijn derde [52], iets waarmee ook de mensen instemden die zich tot dan toe hadden verzet tegen zijn hoge positie. Door de roem van dat ambt leken de optimaten met hem verzoend maar raakte hij juist geheel vreemd van Julius Caesar. Pompeius zette evenwel alle macht van zijn consulaat in om electorale misstanden de kop in te drukken.

In die tijd is Publius Clodius door kandidaat-consul Milo in de buurt van Boville, waar zij elkaar toevallig tegenkwamen en ruzie kregen, ter dood gebracht [52] – geen goed precedent, maar wel iets waar de staat baat bij had. Milo werd ervoor aangeklaagd en ook veroordeeld, dat laatste niet zozeer omdat zijn daad weezin opriep als wel omdat Pompeius het zo wilde. Zeker, Cato stemde in alle openheid voor vrijpraak. Had hij dat eerder te kennen gegeven, dan waren er vast mensen geweest die zijn voorbeeld zouden volgen en de executie zouden goedkeuren van de man die bij leven meer dan wie ook de staat in extreem gevaar had gebracht en zich had gekant tegen de gegoeden.

Burgeroorlog tussen Caesar en Pompeius

Binnen de kortste keren ontbrandde vervolgens de eerste brandhaard van burgeroorlog, doordat alle mensen met gevoel voor recht en billijkheid wilden dat zowel Caesar als Pompeius hun legers zouden ontbinden [50].

48

Terugblik: achtergrond en aanleiding

De zaak zat namelijk zo. Tijdens zijn tweede consulaat [55] had Pompeius zich de Spaanse provincies laten toewijzen, waarna hij daar drie jaar lang in afwezigheid de macht uitoefende (zelf had hij de leiding in Rome, terwijl hij Spanje bestuurde via zijn onderbevelhebbers Afranius en Petreius, respectievelijk voormalig consul en voormalig pretor). Nu steunde hij enerzijds degenen die erop hamerden dat Caesar zijn legers moest ontbinden en verzette hij zich anderzijds tegen de mensen die dat ook van hem verlangden.

Stel dat Pompeius twee jaar voordat het tot gewapende strijd kwam, na de voltooiing van zijn theater [55] en de gebouwen daaromheen was overleden in Campanië aan de ernstige ziekte waaraan hij toen leed (in die tijd legde heel Italië geloften af ten behoeve van zijn beterschap, hij was de nummer één van alle burgers), dan had Fortuna nu geen ruimte gehad om hem van zijn voetstuk te stoten, dan had hij de grootheid die hij op aarde bezat ongeschonden meegenomen naar de andere wereld.

Hoe dat ook zij, het kwam tot burgeroorlog en tot een lange reeks van rampen, die de volgende twintig jaar onafgebroken zouden doorgaan [49-29]. En niemand stak zozeer de lont in het kruitvat als volks-tribuun Gaius Curio, een adellijk en welbespraakt persoon en een durfal, die eigen en andermans fortuin en eerbaarheid te grabbel gooide, een man die buitengewoon intelligent was maar niet deugde en die met verve kon spreken maar wel tot nadeel van de staat, wiens ziel aan geen rijkdom, geen begeerte genoeg had om zich uit te kunnen leven in genietingen en lage lusten.

Aanvankelijk stond Curio aan de kant van Pompeius, dat wil zeggen, zoals de zaken toen lagen, aan die van de staat. Weldra keerde hij zich zogenaamd tegen Caesar én Pompeius maar stond hij innerlijk

aan Caesars kant. Of hij dat ‘om niet’ deed of, zoals we lezen, na ontvangst van tien miljoen sestertiën, zullen we hier maar in het midden laten. Toen zich ten slotte een zeer heilzaam akkoord aftekende dat een vreedzame afloop bevorderde, een schikking die Caesar in alle fairness en eerlijkheid voorstelde en die Pompeius zonder protest aanvaardde, heeft Curio dat doelbewust ondermijnd en onmogelijk gemaakt,⁵⁸ terwijl Cicero juist speciale moeite deed om de politieke een-dracht te handhaven.

Voor een overzicht van deze en voorgaande gebeurtenissen kan men terecht in volwaardige boekwerken zoals andere auteurs die hebben gemaakt, en zoals wij die, naar ik hoop, nog zullen vervaardigen.⁵⁹

Terug nu naar de opzet die past bij het werk in zijn huidige planning, maar niet dan nadat ik een gelukwens heb uitgesproken aan het adres van Quintus Catulus, de twee Luculli, Metellus en Hortensius. Want zonder afkeer bij anderen te wekken kwamen zij tot bloei in de politiek, waarin zij vervolgens uitblonken zonder in gevaar te komen, om ten slotte een rustige, althans niet voortijdige, natuurlijke dood te sterven voor het begin van de burgeroorlogen.

- 49 Tijdens het consulaat van Lentulus en Marcellus [49], 703 jaar na de stichting van Rome, 78 jaar voordat u, Marcus Vinicius, het consulaat betrad, is de burgeroorlog ontbrand. De ene generaal stond voor een betere zaak, naar het leek, de ander stond sterker. Pracht en praal aan de ene kant, kracht aan de andere. Pompeius was gewapend met het gezag van de senaat, Caesar met het vertrouwen van zijn soldaten. De consuls en de senaat droegen het oppergezag over aan Pompeius' zaak, niet aan hemzelf.

Niets liet Caesar ongedaan waarmee de vrede wellicht bewaard kon worden, niets wilden de Pompeius-aanhangers accepteren, aangezien de ene consul zich onredelijk inflexibel opstelde, terwijl er voor Lentulus bij behoud van de staat geen behoud mogelijk was,⁶⁰ en Marcus Cato volhield dat men eerder moest sterven dan dat de staat voorwaarden slikte die van een burger kwamen. Een strenge Romein van de oude stempel zou meer Pompeius' partij prijzen, een verstandig man die van Caesar volgen, vanuit de gedachte dat de ene partij roemrijker was, de andere geduchter.

Toen het zover kwam dat men al Caesars voorstellen afwees (hij wilde slechts één legioen en zijn positie van provinciegouverneur be-

houden, daarmee nam hij genoeg) en men gelastte dat hij als ambteloos burger naar Rome zou komen en zich bij het ding naar het consulaat zou onderwerpen aan stemming door het Romeinse volk, meende Caesar dat oorlog onvermijdelijk was en met een groot leger stak hij de Rubico over [januari 49].⁶¹

Gnaeus Pompeius, de consuls en het grootste deel van de senaat verlieten Rome en vervolgens ook Italië en staken over naar Durrës [maart 49].

Caesar overmeesterde Domitius en de met hem in Corfinio gelegen legioenen, maar legde de generaal en de anderen die naar Pompeius wilden gaan geen strobreed in de weg. Daarna trok hij Pompeius achterna tot Brindisi [maart 49], op zo'n manier dat duidelijk werd wat hij wilde: liever een eind maken aan de oorlog nu er nog niets onherroepelijks was gebeurd, nu een akkoord nog mogelijk was, dan de tegenpartij verpletteren op de vlucht.

50

Zodra hij vaststelde dat de consuls waren overgestoken, keerde hij terug naar Rome, waar hij in senaat en volksvergadering tekst en uitleg gaf over zijn plannen en over de ellendige noodzaak waarvoor hij zich zag gesteld, nu hij door andermans gewapende actie gedwongen was de wapens op te nemen. Hij besloot te vertrekken richting Spanje en ging ijlings op weg.

Daarbij liep hij enige tijd vertraging op vanwege Marseille, dat zich meer uit loyaliteit jegens Rome dan uit verstandig beleid op het verkeerde moment opwierp als bemiddelaar tussen de twee gewapende leiders, terwijl zo'n interventie alleen op zijn plaats is als men een weigerachtige partij ook daadwerkelijk onder druk kan zetten.

Het leger dat onder leiding had gestaan van voormalig consul Afranius en voormalig pretor Petreius werd overrompeld door Caesars dynamische, bliksemsnelle opmars en gaf zich aan hem over [augustus 49]. Beide onderbevelhebbers en militairen van welke rang dan ook die met hen mee wilden mochten vertrekken naar Pompeius.

Het jaar daarop [48] was Durrës en omgeving helemaal bezet door het kamp van Pompeius. Die had legioenen laten aanrukken uit alle overzeese provincies en die aangevuld met hulptroepen cavalerie en infanterie alsmede troepen van vorsten, onderkoningen en oosterse prinses, waardoor hij een reusachtig leger had verzameld. Ook had hij met vlooteskaders de zee afgegrensd, naar hij dacht, zodat Caesar geen legioenen kon overzetten.

51

Julius Caesar profiteerde echter van zijn gebruikelijke snelheid en geluk en liet zich geen moment weerhouden: per vloot landde hij met leger en al waar hij wilde. Eerst sloeg hij zijn kamp zo ongeveer naast dat van Pompeius op, kort daarna omgaf hij Pompeius met een aanvalswal en belegeringswerken. Maar het gebrek aan levensmiddelen was bezwaarlijker voor de belegeraars dan voor de belegerden.

Bij die gelegenheid heeft Cornelius Balbus een staaltje van durf laten zien dat het menselijk geloof te boven gaat. Hij wist het vijandelijk kamp binnen te komen en daar herhaaldelijk in gesprek te raken met consul Lentulus, die aarzelde voor hoeveel geld hij zichzelf zou verkopen, en zo baande Balbus zich een weg naar persoonlijk succes. Want hoewel hij niet eens een Romein uit Spanje was maar een geboren Spanjaard, slaagde hij erin op te klimmen tot een triomftocht en het ambt van pontifex en werd hij van een privépersoon een man van consulaire rang.

Er volgden gevechten met wisselend verloop, waarvan er één veel gunstiger eindigde voor de Pompejanen en resulteerde in zware verliezen voor Caesars soldaten.

- 52 Toen trok Caesar met zijn leger verder naar Thessalië, het gebied dat was voorbestemd voor zijn zege. Pompeius week af van alle adviezen die hij kreeg: de meesten zeiden dat hij het beste kon oversteken naar Italië (en dat was waarachtig het meest heilzame plan voor zijn partij), anderen dat hij de oorlog moest rekken, omdat dit voor henzelf van dag tot dag gunstiger uitpakte gezien de algemene waardering voor zijn partij, maar hij volgde zijn impuls en ging zijn vijand achterna.

De veldslag bij Pharsalus [augustus 48], die dag van wrede gruwelen voor alles wat Romeins was, het vele bloedvergieten in beide legers, de frontale botsing van twee leidende figuren in de staat, waarbij één van beide ogen van het Romeinse Rijk werd uitgestoken en zoveel flinke mannen van de Pompejaanse partij werden afgeslacht – het valt allemaal niet te beschrijven binnen het kader van dit werk.

Maar het volgende detail verdient de aandacht. Zodra Julius Caesar zag dat de Pompejaanse linie wankelde, hield hij het voor zijn eerste en heiligste plicht naar alle kanten <het commando ‘geen burgerslachtoffers!’ te laten uitgaan>,⁶² om hier de gangbare militaire term te gebruiken. Onsterfelijke goden, wat een clementie! En wat heeft Caesar voor zijn welwillende houding jegens Brutus als beloning gekregen!⁶³

Niets was bij die zege geweldiger, schitterender of roemvoller dan dit: ons vaderland moest enkel burgers missen die waren gevallen op het slagveld.

Maar de gave van Caesars genade werd bedorven door onwil <aan de andere kant>, aangezien de overwinnaar liever gratie schonk dan de verliezers die kregen.

Pompeius sloeg op de vlucht samen met de twee Lentuli, beiden voormalig consul, zijn eigen zoon Sextus en voormalig pretor Favonius, metgezellen die door Fortuna aan zijn zijde waren geschaard. En terwijl sommigen een tocht naar de Parthen adviseerden en anderen naar Africa, waar hij in koning Juba de meest loyale aanhanger van zijn partij had, zette hij zijn kaarten op Egypte, vanuit de gedachte aan de gunsten die hij had bewezen aan de vader van Ptolemaeus, die toen in Alexandrië regeerde, meer nog een jongen dan een jongeman.

53

Maar ja, wie denkt nog terug aan gunsten wanneer het de ander slecht gaat? Wie meent er enige dank te zijn verschuldigd aan mensen die zwaar zijn getroffen? Blijft trouw ooit onverlet bij een verandering van Fortuna?

De koning stuurde een paar man die Gnaeus Pompeius bij aankomst (hij kwam vanaf Mytilene, waar hij zijn vrouw Cornelia aan boord had genomen als metgezel op zijn vlucht) moesten opvangen met de goede raad om van zijn vrachtboot over te stappen op het schip dat hem tegemoet was gevaren, dit alles naar een plan van Theodotus en Achilles. En toen Pompeius dat deed is hij, de nummer één van alles wat Romeins is, op bevel en naar goeddunken van een Egyptische slaaf bruut vermoord, tijdens het consulaat van Julius Caesar en Publius Servilius [48].

Dat was het einde van een man die na drie consulaten en evenveel triomftochten, na de verovering van heel de wereld, in al zijn onkreukbaarheid en excellentie een toppunt van roem had bereikt dat niet te overtreffen valt. Op zijn 58e stierf hij, daags voor zijn verjaardag, en Fortuna toonde zich bij hem van twee wel heel verschillende kanten: kort tevoren was er geen land meer over voor zijn zeges, nu niet voor zijn begrafenis.

Wat moet ik zeggen over auteurs die bij de leeftijd van zo'n groot man, bijna nog iemand uit onze eigen tijd, *vijf jaar* ernaast zitten? Dat ze het te druk hebben met andere dingen? Het berekenen van jaren vanaf het consulaat van Gaius Atilius en Quintus Servilius [106] was

toch heel gemakkelijk! – Dit voeg ik hier niet toe om kritiek op anderen te geven maar om die zelf niet te krijgen.

Oppermacht en ondergang van Caesar

- 54 De koning en de mensen die hem aanstuurden legden geen grotere loyaliteit aan de dag jegens Caesar dan ze dat hadden gedaan jegens Pompeius. Want na Caesars aankomst in Egypte pleegden ze aanslagen op hem, gevolgd door openlijke uitdaging tot oorlog, hetgeen leidde tot hun executie [47]. Met die verdiende straf van hun dood gaven zij genoegdoening aan beide grote generaals van Rome, de een overleden, de ander levend.

Pompeius was intussen lichamelijk gesproken niet meer op aarde, maar zijn naam leefde nog allerwegen. Door het enorme krediet dat zijn partij in Africa genoot was het daar tot oorlog gekomen, onder aanvoering van koning Juba en voormalig consul Scipio, die twee jaar voor Pompeius' dood door hem zelf was verkozen tot schoonvader. Hun troepen waren versterkt door Marcus Cato, die ondanks reusachtige moeilijkheden op zijn marsroute en algeheel gebrek aan middelen onderweg zijn legioenen tot bij hen had weten te voeren.⁶⁴ De soldaten boden hem het opperbevel aan, maar deze man verkoos gehoorzaamheid aan wie zijn meerdere in rang was.

- 55 Mijn belofte om het kort te houden wil ik gestand doen en daarom kan ik hier alles, helaas, slechts in het voorbijgaan aanstippen.

Caesar gaf zijn successen een vervolg en voer over naar Africa, dat na de dood van Curio, de leider van de caesariaanse partij, bezet werd door de pompejaanse legers. Daar vocht hij aanvankelijk met wisselend geluk, weldra met het bij hem gebruikelijke succes, en de vijandelijke troepen kwamen ten val [46]. Caesars mildheid tegenover de verslagenen was evenwel niet anders dan na zijn eerdere zeges.

Als overwinnaar van de strijd in Africa kreeg Caesar direct te maken met een enorme, schrikbarende oorlog in Spanje (de overwinning op Pharnaces [47] droeg namelijk amper iets bij aan Caesars roem), tegen hem ontketend door Gnaeus Pompeius, een zoon van Pompeius de Grote, een jongeman met een grote daadkracht voor oorlogen. Aan alle kanten stroomden vanuit heel de wereld hulptroepen toe, die nog altijd afkwamen op de grootheid van zijn vaders naam.

Ook in Spanje lieten Caesars successen hem niet in de steek, maar nog nooit was hij in zo'n ijselijke en gevaarlijke slag verweekeld geraakt als toen [45]. Op een bepaald moment, toen de strijd meer dan twijfelachtig was, sprong Caesar van zijn paard, koos positie pal voor zijn reeds terugwijkende linie en schold op Fortuna dat zij hem in leven had gehouden voor zo'n einde. Nee, geen duimbreed zou hij wijken, zo verklaarde hij luid tot zijn soldaten; zij moesten dus goed kijken welke generaal zij nu aan zijn lot overlieten en in wat voor toestand!

Meer uit schaamte dan uit dapperheid herstelde zich de slaglinie, waarbij de generaal groter moed betoonde dan de soldaten. Gnaeus Pompeius werd met zware verwondingen aangetroffen op een afgelegen plek buiten de gebaande wegen en daar ter dood gebracht. Labienus en Varus gingen ten onder in de slag.

Als overwinnaar van allen keerde Caesar terug in Rome en deed daar iets wat het menselijk geloof te boven gaat. Hij schonk namelijk iedereen die de wapens tegen hem had opgepakt vergiffenis, en vervulde daarbij de stad met de meest fantastische spelen (gladiatorengevechten, een naumachie, complete slagen met ruiters en infanteristen en zelfs olifanten) en een vele dagen durend openbaar banket.

Vijf triomftochten heeft hij gehouden, met steeds wisselende pronkstukken:⁶⁵ voorwerpen van citroenhout bij de Gallische triomftocht, van acaciahout bij de Pontische, van schildpad bij de Alexandrijnse, van ivoor bij de Africaanse en van gepolijst zilver bij de Spaanse. Het totaal aan inkomsten uit oorlogsbuit beliep ruim 600 miljoen sestertiën.

Toch heeft deze grote man, die zich na al zijn overwinningen zo zeer clement betoonde, niet meer dan vijf maanden rust verkregen in zijn leidende positie. Want na zijn terugkeer in Rome in oktober werd Caesar op de Iden van maart [44] slachtoffer van een samenzwering op initiatief van Brutus en Cassius (de een had hij ondanks de toezegging van een consulaat niet voor zich kunnen winnen, de ander had hij door uitstel van zo'n consulaat diep beledigd), waarbij het moordplan aanvullende steun kreeg van zelfs zijn grootste vertrouwelingen, mannen die hun topfuncties dankten aan het succes van Caesars partij: Decimus Brutus, Gaius Trebonius en anderen van naam en faam, en zo werd Caesar vermoord.

Grote weerzin tegen Caesar was gewekt door zijn collega-consul

Marcus Antonius, een man die alles durfde, en wel graag en meteen. Toen Caesar namelijk tijdens de Lupercaliën voor de rostra zat, zette hij hem een koningsinsigne⁶⁶ op het hoofd, iets wat Caesar wel afwees maar zonder de indruk te maken dat hij beledigd was.

- 57 Gezien de ervaring komt lof toe aan de goede raad van Pansa en Hirtius, die Caesar er steeds op hadden gewezen dat je een alleenheerschappij die met wapens is verkregen ook met wapens moet behouden. Zijn antwoord daarop luidde telkens: 'liever sterven dan dat ze me vrezen', en terwijl hij de mildheid die hij zelf had betoond ook terugverwachtte werd hij overrompeld door ondankbare lieden.

Nergens was Caesar op verdacht geweest, alhoewel de onsterfelijke goden hem toch een reeks van voortekenen en aanwijzingen hadden gegeven voor het naderende gevaar. Ja, ingewandenschouwers hadden hem uitdrukkelijk gewaarschuwd heel goed op te passen voor de Iden van maart, en zijn vrouw Calpurnia, die 's nachts een schrikbarende droom had gehad, vroeg hem die dag thuis te blijven, en men had hem nog een document in de handen gedrukt met het bericht over de samenzwering, dat hij niet terstond had gelezen. Maar de kracht van het noodlot is werkelijk onontkoombaar, en als iemands ondergang eenmaal vaststaat vertroebelt het eerst diens verstand.

IV OCTAVIANUS

Na de moord op Caesar

In het jaar dat zij deze schanddaad voltrokken [44] waren Brutus en Cassius pretor en was Decimus Brutus aanstaand consul. Samen met een groep andere samenzweerders en omringd door een groep gladiatoren van Decimus Brutus bezetten de drie heren het Capitool.

Vervolgens kwam consul Antonius in actie (Cassius had weliswaar bepleit hem tegelijk met Caesar te vermoorden en Caesars testament nietig te verklaren, maar Brutus had daartegen geprotesteerd met de herhaalde verklaring dat burgers enkel bloed mogen willen zien van een 'tiran' – die benaming van Caesar liet zijn eigen daad namelijk beter uitkomen) en riep de senaat ter vergadering bijeen.

Dolabella, degene die door Caesar was aangewezen om hem op te volgen als consul, had zich reeds de roedenbundels en consul-insignes toegeëigend. Als een soort vredestitcher zond Antonius daarop zijn kinderen bij wijze van gijzelaars naar het Capitool, waarmee hij de moordenaars van Caesar garandeerde dat zij veilig naar beneden konden komen. En Cicero bracht het voorbeeld te berde van het befaamde besluit uit Athene,⁶⁷ hetgeen instemming vond in de senaat: er volgde een besluit tot amnestie.

Daarna opende men Caesars testament, waarin hij Gaius Octavius,⁶⁸ kleinzoon van zijn zuster Julia, als zoon aannam. Over diens herkomst, stralend als die is, moeten we hier toch een paar dingen zeggen.

<Zijn vader> Gaius Octavius was wel niet van patricische komaf maar stamde toch uit een zeer fraaie ridderfamilie en gold als een gezaghebbend persoon tegen wie men opkeek, een onbesproken en vermogend man. Na zijn benoeming tot pretor (hij werd verkozen boven mannen van hoge adel!) [61] leverde die eervolle positie hem een huwelijk op met Atia, dochter van Julia. Na afloop van zijn ambt kreeg hij als provincie Macedonië toegewezen, waar hij tot imperator werd uitgeroepen, maar toen hij daarvandaan terugreisde om te dingen naar het consulaat, kwam hij te overlijden. Daarbij liet hij een minderjarig zoontje na.⁶⁹

De jongen werd grootgebracht door zijn stiefvader Philippus, maar zijn oudoom Julius Caesar hield van hem als van een eigen zoon en liet hem op zijn achttiende meegaan op de Spaanse campagne [45], waarna hij hem aan zijn zijde hield: nooit had Octavius een ander onderkomen dan bij Caesar, nooit reed hij in andermans wagen, en Caesar eer-

de hem op jonge leeftijd al met het priesterschap van een pontifex. En na beëindiging van de burgeroorlogen zond hij de uitzonderlijk getalenteerde jongeman naar Apollonia voor een opleiding in de vrije kunsten, met de bedoeling hem weldra als staflid mee te nemen op campagne naar de Geten en vervolgens naar de Parthen.

Zodra Octavianus het nieuws hoorde van de moord op zijn oudoom, kwamen er dadelijk centurio's uit de naburige legioenen om hem de steun te beloven van henzelf en hun soldaten, en Salvidienus en Agrippa zeiden dat hij daar serieus over moest nadenken. Hij maakte echter haast in Rome aan te komen en kreeg te Brindisi de hele toedracht te horen van de moord en het testament.

Toen hij Rome naderde [voorjaar 44] kwam een enorme massa vrienden hem tegemoet en bij binnenkomst in de stad zag men een zonneschijf rondom zijn hoofd die zich kromde en egaal rondde en de kleuren aannam van een regenboog: deze man die weldra enorme grootte zou bereiken, kreeg, zo leek het, een zonnekroon opgezet.

60 Zijn moeder Attia en stiefvader Philippus voelden er niet voor dat Octavianus de naam Caesar aannam, omdat die bij leven zoveel vijandschap had opgeroepen. Maar het lot, dat zich bekommert om de staat en de wereld, legde een claim op de herstichter en bewaarder van de naam Rome en zo verwierp hij met zijn hemelse geest de adviezen van mensen. Eerder streefde hij naar het allerhoogste met gevaar dan naar een onaanzienlijk bestaan in veiligheid, en hij wilde liever geloof hechten aan de beoordeling door zijn oudoom, door Caesar, dan door zijn stiefvader. Bij herhaling zei hij dat hij zichzelf absoluut niet onwaardig mocht achten voor de naam die Caesar hem waardig had geacht.

Consul Antonius bereidde Octavianus meteen al een hooghartige ontvangst (dat was geen minachting, maar angst!): hij liet hem binnen in de Tuinen van Pompeius⁷⁰ en bood hem daar met veel moeite de gelegenheid voor een gesprek. Weldra kwam hij zelfs met de kwaadaardige beschuldiging dat Octavianus aanslagen op hem pleegde, iets waarmee hij alleen een beschamend licht wierp op zijn eigen voze karakter.

In alle openheid kwam vervolgens bij de consuls Antonius en Dolabella hun woeste drang naar vervloekt despotisme tot uitbarsting: inbeslagname door Antonius van de 700.000 sestertiën die Julius Caesar had gedeponeed in de tempel van Ops, geknoei in Caesars docu-

menten en rapporten door onechte toevoegingen en aanpassingen, ja, alles was te koop doordat de consul uitverkoop hield van de staat. Antonius besloot tevens beslag te leggen op de provincie Gallië, die officieel was toegekend aan aanstaand consul Decimus Brutus, terwijl Dolabella de overzeese provincies toekende aan zichzelf.

Ja, gezien de extreme karakterverschillen en tegengestelde ambities groeide over en weer de haat, en zo werd de jonge Gaius Caesar⁷¹ dagelijks mikpunt van aanslagen door Antonius.

De staat lag verlamd onder de druk van Antonius' tirannie. Verontwaardiging en droefenis heersten bij allen, niemand had de kracht tot verzet. In die situatie heeft Gaius Caesar, net negentien geworden, met buitengewone durf en allerhoogste daadkracht het initiatief naar zich toegetrokken en ten behoeve van de staat grotere inzet betoond dan de senaat: hij trommelde veteranen van zijn vader op, eerst uit Calatia, later uit Casilinum, en hun voorbeeld werd gevolgd door anderen, zodat ze zich al snel aaneensloten tot een compleet leger.

61

Toen Antonius kort daarna het leger tegemoet trad dat op zijn bevel uit de overzeese provincies naar Brindisi was gekomen, gingen het Marslegioen⁷² en het Vierde legioen over naar Caesar, nadat zij kennis hadden genomen van de wil van de senaat en het karakter van die grote jongeman. De senaat eerde hem met een ruitersstandbeeld, dat ook vandaag de dag nog bij de rostra staat, inclusief een inscriptie die zijn leeftijd aangeeft – een ereblijk dat in 300 jaar alleen te beurt was gevallen aan Lucius Sulla, Gnaeus Pompeius en Julius Caesar. Als propretor kreeg hij opdracht samen met de aanstaande consuls Hirtius en Pansa oorlog te voeren tegen Antonius.

Op twintigjarige leeftijd gaf Caesar met grote moed uitvoering aan die oorlog in de buurt van Modena, waar hij Decimus Brutus bevrijdde uit het beleg. Antonius zag zich gedwongen tot een smadelijke vlucht zonder zijn troepen en verliet Italië, de beide consuls stierven, de een op het slagveld, de ander een paar dagen later ten gevolge van zijn verwondingen [april 43].

Voordat Antonius werd verjaagd had de senaat allerlei eervolle besluiten uitgevaardigd ten aanzien van Caesar en zijn leger, met name op voorstel van Cicero. Maar nu de angst verminderde kwam in de senaat de ware gezindte weer boven en meteen vatte de Pompejaanse partij weer moed. Brutus en Cassius kregen de provincies toegewezen die zij zelf al zonder enig senaatsbesluit in beslag hadden genomen, er

62

volgden lofprijzingen van alle legers die hun kant hadden gekozen en alle commando's overzee werden onder hun beider gezag gesteld.

Met Marcus Brutus en Gaius Cassius zat het namelijk als volgt. Geheel uit angst voor wapengeweld van Antonius, deels ook met gespeelde angst om zo de weerzin tegen hem te vergroten, hadden zij in edicten publiekelijk verklaard dat zij gaarne voor altijd in ballingschap zouden leven 'als de eendracht in de staat maar behouden bleef': nee, zij wilden volstrekt geen aanleiding bieden voor burgeroorlog, en het bewustzijn van hun daden was voor hen de grootste eer. Zo waren zij uit Rome en Italië vertrokken, waarna ze beiden evenzeer doelgericht en zonder publiek mandaat beslag hadden gelegd op provincies en legers. Waar zij zich bevonden bevond zich ook de staat, luidde hun excuus, en om die reden lieten zij zich zelfs geldbedragen uit overzeese provincies uitkeren die door quaestoren naar Rome werden vervoerd, waarbij die laatsten gaarne meewerkten.

Dat alles werd in senaatsbesluiten als een pakket maatregelen goedgekeurd, terwijl aan Decimus Brutus een triomftocht werd toegekend (tja, die dankte zijn leven aan de gunst van een ander...) en de lichamen van Pansa en Hirtius de eer kregen van een staatsbegrafenis.

En Caesar? Die werd met geen woord genoemd! Sterker nog, de delegatie die naar zijn leger werd gezonden kreeg opdracht de generaal apart te houden en zo de soldaten toe te spreken. Het leger bleek niet even ondankbaar als de senaat was geweest, want toen Caesar die belediging slikte door te doen of hij die niet bemerkte, weigerden zijn soldaten enigerlei orders te aanhoren zonder hun generaal erbij.

Dit was de tijd dat Cicero vanuit zijn diepgewortelde liefde voor de Pompejaanse partij zijn bekende oordeel over Caesar formuleerde: men moest hem prijzen, zei hij, én 'hogerop helpen', een welbewuste dubbelzinnigheid.⁷³

63 Intussen was Antonius op zijn vlucht de Alpen al voorbij. Nadat hij in gesprekken eerst was gestuit op een afwijzing door Marcus Lepidus (die was op oneigenlijke wijze benoemd als *pontifex maximus* ter vervanging van Julius Caesar en verbleef nog in Gallië, hoewel men hem Spanje als provincie had toegewezen), liet hij zich later herhaaldelijk zien bij diens soldaten. Elke generaal was beter dan Lepidus, en Antonius was beter dan vele generaals, althans in nuchtere toestand, en zo lieten de soldaten hem aan de achterkant het kamp binnen via een daartoe gemaakte bres in de wal. Antonius liet Lepidus formeel het

oppercommando behouden terwijl de feitelijke macht geheel bij hem lag.

Antonius' binnenkomst in het kamp leidde tot een actie van Juventius Laterensis, een man die in leven en dood consequent bleef. Hij had Lepidus nadrukkelijk afgeraden zich te verbinden met Antonius nu die tot staatsvijand was uitgeroepen, en aangezien zijn advies niets had uitgethaald doorstak hij zichzelf met een zwaard.

Plancus liet vervolgens zijn gebruikelijke, dat wil zeggen: karakterloze houding zien, en worstelde langdurig met de vraag bij welke partij hij nu hoorde. Het kostte hem moeite één lijn te kiezen en zo steunde hij het ene moment zijn collega, aanstaand consul Decimus Brutus, en leurrede hij in brieven aan de senaat met zijn diensten, maar verried hij hem kort daarna. Asinius Pollio betoonde zich juist vastberaden en bleef trouw aan de caesariaanse partij en een vijand van de Pompejanen. Beiden droegen hun legers over aan Antonius.

Decimus Brutus werd eerst door Plancus verlaten en vervolgens ook doelwit van diens aanslagen, waarna zijn leger hem geleidelijk in de steek liet. Hij vluchtte naar het huis van een bekende, een edelman genaamd Camilius, en werd daar door Antonius' mensen hardhandig ter dood gebracht, een alleszins verdiende straf waarmee hij genoegdoening gaf aan Julius Caesar, die zich jegens hem bijzonder verdienstelijk had gemaakt.

64

Brutus was als de nummer één van al Caesars vrienden zijn moordenaar geworden, en de weerzin die hij had gewekt door het succes waarvan hij de vruchten had geplukt probeerde hij af te wentelen op de man die aan de oorsprong ervan had gestaan. O, hij vond het heel billijk zelf te behouden wat hij van Caesar had gekregen, terwijl Caesar, de gever, het leven liet.

Dit waren de dagen waarin Marcus Tullius Cicero met een reeks felle redevoeringen⁷⁴ de herinnering aan Antonius voor eeuwig brandmerkte. Maar hij deed dat met de bliksemende en hemelhoge kwaliteiten van zijn redenaarskunst, terwijl volkstribuun Cannutius tegen Antonius voortdurend tekeerging als een dolle hond. Beiden moesten hun verdediging van de vrijheid bekopen met de dood. Maar de proscriptie werd ingeluid met het bloed van de tribuun en zowat beëindigd met dat van Cicero, alsof Antonius toen verzadigd was.⁷⁵ Daarna werd Lepidus door de senaat uitgeroepen tot staatsvijand, zoals al eerder was gebeurd met Antonius.

Driemanschap en proscripties

- 65 Toen kwam er tussen Lepidus, Caesar en Antonius een briefwisseling op gang, met daarin ook de suggestie van een pact. Antonius wees Caesar er bij herhaling op hoe vijandig de Pompejaanse partij tegenover hem stond, tot welke hoogte die partij was opgeklommen en hoezeer Cicero zich ervoor inzette de positie van Brutus en Cassius te versterken, en hij wond er geen doekjes om: Brutus en Cassius waren nu al meer dan zeventien legioenen sterk en hij, Antonius, zou zijn krachten bij hen aansluiten als Caesar een akkoord met hem afwees. Ja, Caesar had meer de plicht zijn eigen vader te wreken dan hijzelf zijn vriend!

Zo sloot men een machtsverbond [herfst 43]⁷⁶ en op advies en verzoek van de legers gingen Antonius en Caesar ook een familieband aan door de verloving van Antonius' stiefdochter met Caesar. Daags voor zijn twintigste verjaardag, op 22 september,⁷⁷ betrad Caesar het consulaat samen met zijn collega Quintus Pedius, 709 jaar na de stichting van Rome, 72 jaar voordat u, Marcus Vinicius, het consulaat betrad.

Datzelfde jaar zag Ventidius carrière maken: in de stad waar hij onder krijgsgevangenen uit Picenum in een triomftocht was binnengehaald [89], kreeg hij bij zijn pretor-toga nu ook de consul-toga [43], en nadien zou hij nog zelf een triomftocht houden [38].

- 66 Daarna bleek de blinde woede van Antonius en tegelijk van Lepidus, die beiden tot staatsvijand waren verklaard, zoals we eerder zeiden. Want doordat beide heren liever berichten wilden horen over 'wat men hun had aangedaan' dan over wat zij feitelijk verdienden, hebben zij naar het voorbeeld van Sulla de kwalijke praktijk van proscripties hervat. Caesar verzette zich daartegen maar zonder succes, het was één tegen twee.

Zo kwam het in die tijd tot een absoluut dieptepunt: Caesar gedwongen tot proscriptie van iemand, en Cicero als slachtoffer van proscriptie door willekeurig wie. Door Antonius' criminele gedrag is de stem van het volk ruw verdrukt, want geen mens verdedigde nu Cicero's belangen, terwijl hijzelf zoveel jaren de publieke belangen van de staat en persoonlijke belangen van burgers had verdedigd.

Toch heb jij niets bereikt, Marcus Antonius! (Ja, ik voel mij gedwongen het kader van mijn geplande werk te buiten te gaan, mijn

hart bonst en trilt van verontwaardiging!) Niets, ik herhaal het, heb jij bereikt door een premie uit te loven voor het afhakken van dat luisterrijke hoofd met die hemelse stem, niets door je lugubere loon om mensen aan te stichten tot moord op de man die ooit Redder des Vaderlands was, een consul van zulk formaat.

Waarvan immers beroofde jij Cicero toen? Van dagen vol angst, van een oude dag en een leven dat onder jou als vorst ellendiger zou verlopen dan zijn dood was onder jou als Drieman. Maar de roem en glorie van zijn daden en woorden, die heb jij niet weggehaald, nee, die heb je juist vergroot! Cicero leeft en zal leven in de herinnering van alle eeuwen en zolang de structuur van dit heelal (door toeval of de voorzienigheid of hoe dan ook tot stand gekomen), zolang dit universum dat hij welhaast als enige Romein voor zijn geestesoog heeft aanschouwd, met zijn verstand heeft omvat en in zijn welsprekendheid heeft belicht, overeind blijft, even lang zal het op zijn tocht door de tijd vergezeld gaan van Cicero's heerlijkheid. Alle toekomstige generaties zullen bewondering koesteren voor zijn geschriften tegen jou en zullen jouw daad jegens hem verfoeien en vervloeken; ja, sneller zal de mensheid uit de wereld zijn verdwenen dan Cicero's genie.

Niemand kan de verwickelingen uit die tijd zelfs maar passend beklagen, laat staan onder woorden brengen. Opmerkelijk zijn wel de verschillen in loyaliteit jegens proscriptie-slachtoffers: bij hun vrouwen was die volkomen, bij hun vrijgelatenen middelmatig, bij hun slaven minimaal en bij hun zoons volstrekt afwezig. Zo moeilijk is het voor mensen vertraging op te lopen in hun ambities, waar die dan ook op zijn gebaseerd.

Om ook de laatste heilige familiebanden te schenden hadden Antonius zijn oom Lucius Caesar en Lepidus zijn broer Paulus op een proscriptie-lijst gezet, en ook Plancus bezat genoeg invloed om gedaan te krijgen dat zijn broer Plotius Plancus daarop kwam te staan. Vandaar dat te midden van de soldatengrappen in het gevolg van de triomfwagen van Lepidus en Plancus (met daarbij ook scheldwoorden van toeschouwers) dit refrein weerklonk:

*beide consuls vieren hier triomfen
maar die zijn niet Gallisch maar 'Germaans'!*⁷⁸

Excurs: Caelius

- 68 Nu iets dat is overgeslagen op de plaats waar het eigenlijk thuishoorde.⁷⁹ Bij de persoon in kwestie past namelijk geen summiere aanduiding van zijn optreden.

Het gaat om iemand die zich liet gelden toen Caesar in de slag bij Pharsalus [48] streed om de heerschappij: *Marcus Caelius*, een man die qua spreektalent en karakter veel weghad van Curio, maar die op beide punten beter was en minstens zo geslepen in zijn slechtheid. Toen voor deze Caelius zelfs een gematigde regeling geen uitweg bood (zijn financiële toestand was nog belabberder dan zijn mentaliteit), kwam hij in zijn hoedanigheid van pretor met een wet voor het kwijtschelden van schulden, en noch het gezag van de senaat noch dat van de consuls weerhield hem daarvan.

Caelius schakelde ook de hulp in van *Annius Milo*, die niet uit balingschap had mogen terugkeren en daarom vijandig stond tegenover de caesariaanse partij, en begon zo een oproer in de stad, terwijl hij op het platteland openlijk gewapende bendes op de been bracht. Eerst werd Caelius van zijn politieke functie ontheven, en later werd hij in *Thurii* verslagen [48] door een leger van de consul, op gezag van de senaat.

Evenzo verging het Milo tijdens een soortgelijke actie. Tijdens zijn belegering van *Compsa*, een stad van de *Hirpini*, werd hij getroffen door een steen, en zo kreeg hij de straf die hij verschuldigd was aan *Publius Clodius*⁸⁰ en aan het vaderland, waarop hij een gewapende aanval deed. Een rusteloos man, meer onbezonnen dan dapper.

Nu ik toch wat nagelaten punten naar voren haal, vermeld ik ook de ongeremde, misplaatste vrijmoedigheid jegens Julius Caesar die volkstribunen *Marullus Epidius* en *Flavus Caesetius* zich veroorloofden [44]: zij betichtten hem ervan uit te zijn op het koningschap, en kregen zo bijna de kracht van zijn oppermacht te ervaren. Caesar was al vaak door hen uitgedaagd, maar ging zich in zijn woede slechts beperkt te buiten: hij volstond met een officiële terechtwijzing vanuit zijn functie als censor, liever dan hen te bestraffen zoals hij dat als dictator kon, en zette hen uit hun politieke functie. Daarbij sprak hij van 'een ellendig dilemma': hij moest ofwel zijn karakter verloochenen ofwel zijn waardigheid laten aantasten.

Terug nu naar de hoofdlijn van mijn werk.

De ondergang van Brutus en Cassius

Intussen had Dolabella in Asia zijn voorganger, voormalig consul Gaius Trebonius, te Izmir in een val laten lopen en gedood [begin 43]. Het betrof een man die zich uiterst ondankbaar had betoond voor Julius Caesars verdiensten jegens hem, een man die had deelgenomen aan de moord op degene die hemzelf tot de hoge positie van consul had verheven.

69

En in Syrië had Gaius Cassius zeer sterke legioenen overgenomen van hun commandanten Statius Murcus en Crispus Marcius, beiden voormalig pretor, en met die troepen werd Dolabella, die na de bezetting van Asia intussen was gearriveerd in Syrië, ingesloten in Laodicea en na inname van de stad ter dood gebracht. Maar dan wel zo dat Dolabella zonder aarzeling zijn hals uitstak naar een van zijn slaven zodat die kon toeslaan [43].

Aldus had Cassius tien legioenen in die contreien onder zijn bevel gebracht, terwijl Marcus Brutus in Macedonië Gaius Antonius, broer van Marcus Antonius, en tevens in Durrës Vatinius hun legioenen afhandig had gemaakt, met medewerking van die troepen. (Antonius had hij echt oorlog aangedaan maar Vatinius had hij verpletterd door zijn prestige, doordat Brutus te verkiezen leek boven welke generaal dan ook, terwijl Vatinius achter iedereen de onderste plaats verdiende: zijn afstotelijke aanblik wedijverde met zijn lage, beschamende karakter, ja, zijn ziel leek een volkomen passende behuizing te hebben.) Zo was Brutus inmiddels zeven legioenen sterk.

Krachtens de Pedische wet evenwel, door consul Pedius, Caesars collega, in stemming gebracht, waren alle moordenaars van Julius Caesar formeel verbannen [augustus 43].

In die tijd heeft Velleius Capito, mijn oom aan vaderszijde, een man van senatoriale rang, een aanklacht van Agrippa tegen Gaius Cassius mede onderschreven.

Tijdens die gebeurtenissen in Italië had Cassius in een felle en zeer succesvolle oorlog Rhodos ingenomen, een onderneming van geweldig formaat, en had Brutus de Lyciërs overwonnen, waarna beiden hun legers weer hadden overgezet naar Macedonië. Bij dat alles had Cassius, geheel in strijd met zijn natuur, zelfs de mildheid van Brutus overtroffen. Nee, je vindt geen mannen die Fortuna bereidwilliger volgden, of ook, als was ze uitgeput, haastiger in de steek lieten dan Brutus en Cassius.

70 Vervolgens zetten Caesar en Antonius hun legers over naar Macedonië en leverden bij de stad Philippi een veldslag met Marcus Brutus en Cassius [oktober 42].

De vleugel onder aanvoering van Brutus dreef de vijanden terug en nam het kamp van Caesar in. (Caesar zelf was weliswaar ernstig ziek maar vervulde actief zijn taken als generaal; zelfs zijn dokter Artorius had hem op het hart gedrukt niet in het kamp te blijven, uit schrik over een onmiskenbaar waarschuwend droom.) Maar de vleugel van Cassius werd op de vlucht gedreven en deerlijk gehavend en trok zich terug op hoger gelegen terrein.

Op grond van zijn eigen lotgevallen schatte Cassius in hoe het zijn collega moest zijn vergaan en hij stuurde een veteraan uit met het bevel te berichten wat voor krachtige mensenmassa daar op hem afkwam. De boodschapper liet op zich wachten en toen de colonne al dichtbij was en direct op Cassius afkwam, waarbij door het stof geen gezichten of veldtekens te onderscheiden waren, meende Cassius dat het vijanden waren die daar kwamen aanstormen, waarop hij een capuchon over zijn hoofd trok en zijn nek zonder vrees voorhield aan een vrijgelatene.

Cassius' hoofd was er al af toen de veteraan arriveerde met het bericht dat Brutus had gewonnen, en daar zijn commandant geveld zag liggen. 'Ik zal hem volgen,' zei hij daarop, 'want hij is gesneuveld door mijn traagheid,' en zo stortte hij zich in zijn zwaard.

Een paar dagen later raakte Brutus slaags met de vijanden, een veldslag die hij verloor, waarna hij zich 's avonds op de vlucht terugtrok op een heuvel. Daar kreeg hij van zijn vertrouweling Strato Aegas gedaan dat die hem de helpende hand bood om de dood te vinden. Brutus legde zijn linkerarm over zijn hoofd, pakte met rechts de punt van Strato's zwaard en bewoog die naar zijn linkerborst, naar de plek waar het hart klopt, stortte zich richting verwonding en stierf terstond, met één steek doorboord [oktober 42].

71 Messalla Corvinus, een jongeman met schitterende talenten, was in het kamp de hoogste in rang na Brutus en Cassius. Toen bepaalde mensen hem graag als generaal zouden zien, wilde hij liever zijn leven behouden dankzij Caesars gunst dan nog langer zijn geluk beproeven in gewapende strijd. Voor Caesar was ook niets zo verheugend aan zijn overwinningen als zijn behoud van Corvinus, en er was geen beter voorbeeld van een dankbaar en loyaal mens dan Corvinus in relatie tot Caesar.

Deze extreem bloedige oorlog kostte mannen van naam en faam het leven. Cato's zoon sneuvelde, en hetzelfde lot trof Lucullus en Hortensius, zonen van de meest vermaarde burgers; wat Varro betreft, kort voor hij zou sterven als mikpunt van spot van Antonius verkondigde hij in volle vrijmoedigheid diens ondergang, zoals de generaal die verdiende en zoals het ook zou uitkomen. Livius Drusus, de vader van Julia Augusta, en Quintilius Varus deden zelfs geen beroep op 's vijands medelijden: de een benam zichzelf het leven in zijn tent, terwijl Varus eerst de versierselen van zijn ereambten aandeed en toen door de hand van een vrijgelatene, daartoe door hem gedwongen, werd gekeeld.

Dit was volgens Fortuna's wil het einde van de partij van Marcus Brutus, op dat moment in zijn 37e levensjaar.⁸¹ Innerlijk was hij integer gebleven tot op de dag die al zijn voortreffelijke eigenschappen door één krankzinnige daad wegvaagde.

72

Cassius was de betere als generaal, Brutus als mens; Brutus zou je liever als vriend hebben, als vijand vreesde je eerder Cassius. De een bezat meer energie, de ander meer kwaliteiten, en in het geval van een gezamenlijke overwinning had de staat er alle belang bij gehad Brutus, niet Cassius, aan de top te hebben, in dezelfde mate als zij daar feitelijk Caesar kreeg en niet Antonius.

Gnaeus Domitius, vader van de Lucius Domitius die wij in het recente verleden nog hebben ontmoet (een man die bijzonder opviel door zijn uiterst respectabele, ingetogen levensstijl) en grootvader van de Gnaeus Domitius uit onze dagen (die jongeman van naam en faam), maakte zich toen meester van een aantal schepen en met een groot gevolg van mensen die zijn plannen goedvonden zette hij alle kaarten op een vlucht, op Fortuna. Hij vond het allang best dat hijzelf nu de partij aanvoerde.

Statius Murcus, de verantwoordelijke man voor de vloot en de zee-patrouilles, sloot zich met het hem toevertrouwde deel van het leger en de schepen aan bij Sextus Pompeius, zoon van Pompeius de Grote, toen die na zijn terugkeer uit Spanje Sicilië gewapenderwijs had bezet. Daarheen stroomden ook uit het kamp van Brutus, uit Italië en andere delen van de wereld proscriptie-slachtoffers samen, die door Fortuna aan de meest directe gevaren waren onttrokken. Aangezien deze mensen geen enkele wettelijke positie bezaten, vonden zij de eerste de beste geschikt als generaal. Fortuna liet hun geen keus, toonde hun een

toevluchtsoord; ze waren op de vlucht voor dodelijk noodweer, een ankerplaats was voor hen al een veilige haven.

- 73 De jonge Sextus Pompeius had amper opleiding genoten en drukte zich grof en onbeholpen uit, maar hij was daadkrachtig, energiek en snel van besluit; qua betrouwbaarheid leek hij in niets op zijn vader,⁸² hij was de dienaar van zijn dienaren en de slaaf van zijn slaven, steeds jaloers op mensen op hoge posities en volgzzaam jegens lieden van het laagst allooi.

Hij werd gesteund door de senaat, die nog vrijwel geheel bestond uit Pompejanen. Na Antonius' vlucht uit Modena [maart 43], in de tijd dat de senaat ook de overzeese provincies toekende aan Brutus en Cassius, had men Sextus Pompeius teruggeroepen uit Spanje (waar voormalig pretor Asinius Pollio een schitterende campagne tegen hem had gevoerd), hem weer in het bezit gesteld van het vermogen van zijn vader en hem tot commandant voor de kustbewaking gemaakt.

Zo had hij Sicilië bezet, we zeiden het al, en vervolgens door in de gelederen van zijn leger slaven en weglopers op te nemen een groot aantal legioenen geformeerd. Via zijn admiraals Menas en Menecrates, vrijgelatenen van zijn vader, maakte hij de zee onveilig met roof- en plundertochten, ja, om zichzelf en zijn leger te onderhouden deed hij aan *piraterij*! Dezelfde zee die door zijn vaders wapens en commando was bevrijd maakte hij met zijn zeeroverspraktijken weer onveilig: diep beschamend was het, maar dat deerde hem niet.

Octavianus, de Pompejanen en Antonius

- 74 Nu de partij van Brutus en Cassius was verbrijzeld bleef Antonius <in Macedonië> achter om de overzeese provincies te gaan bezoeken. Caesar trok zich intussen terug in Italië en trof het land aan in rep en roer, in veel ernstiger mate dan hij had verwacht.

Consul Lucius Antonius [41], deelgenoot in zijn broers karakterfouten maar van de kwaliteiten die hij soms vertoonde totaal gespeend, had namelijk door opruiend optreden (stemmingmakerij tegen Caesar bij de veteranen, gestook bij mensen die hun land waren kwijtgeraakt door de opgelegde landverdeling en door de stichting van nieuwe kolonies) een groot leger op de been gebracht. En aan de andere

kant creëerde Fulvia, Antonius' echtgenote, die behalve haar lichaam niets van een vrouw had, overal een chaos van wapens en oproer. Als uitvalsbasis had zij gekozen voor Preneste; Lucius Antonius, aan alle kanten verslagen door Caesars troepen, had zich begeven naar Perugia. Daar had Plancus, helper van de Antoniaanse partij, meer hoop op steun geboden dan dat hij Lucius Antonius feitelijk bijstond.

Met zijn gebruikelijke kwaliteiten en geluk wist Caesar Perugia te veroveren [40]. Lucius Antonius liet hij ongedeerd vertrekken, en het bruut geweld tegen de burgers van Perugia kwam meer voort uit woede van de manschappen dan uit de wil van de generaal. De stad werd in brand gestoken, waarbij het begin van de brand was veroorzaakt door Macedonicus, de lokale leider, die zijn huis en haard en alles wat hij had in lichterlaaie zette, zichzelf doorstak met een zwaard en zich in de vlammen stortte.

In diezelfde tijd was in Campanië een oorlog ontbrand, uitgelokt door iemand die zich opwierp als de voorvechter van mensen die hun land waren kwijtgeraakt: voormalig pretor en pontifex Tiberius Claudius Nero, de vader van Tiberius Caesar, een hoogstaand en bijzonder ontwikkeld man. Ook deze strijd is bij Caesars aankomst de kop ingedrukt en uiteengeslagen.

75

Wie kan zich genoeg verwonderen over de wisselingen van Fortuna, over de onzekere factoren in het menselijk bestaan? Wie voelt geen hoop ofwel vrees voor een ommekeer in de huidige toestand, voor het tegendeel van wat een mens verwacht?

Neem het voorbeeld van Livia, dochter van de nobele en moedige Drusus Claudianus, die in afkomst, deugdzaamheid en uiterlijke schoonheid boven alle Romeinse vrouwen uitblonk, de vrouw die wij later zouden meemaken als echtgenote van Augustus en, na diens overgang tot de goden, als zijn priester en zijn dochter: deze Livia was toen op de vlucht voor de wapens van haar toekomstige man, Caesar, met in haar armen onze Tiberius Caesar, destijds twee jaar oud, de latere behoeder van het Romeinse Rijk en zoon van diezelfde Caesar. Via ongebaande routes wist zij de zwaarden van soldaten te vermijden, met slechts één begeleider bij zich zodat haar vlucht gemakkelijker onopgemerkt zou blijven, en bereikte zij de zee om ten slotte met haar man Nero naar Sicilië te varen.

Een getuigenis dat ik voor een vreemde zou geven wil ik mijn eigen grootvader niet onthouden. Het gaat om Gaius Velleius, door Gnaeus

76

Pompeius verkozen op een zeer eervolle plaats in het vermaarde college van 360 rechters,⁸³ de commandant van de genie onder Pompeius en Marcus Brutus en Tiberius Nero, een man die voor geen ander onderdeed. Deze Velleius was nauw bevriend met Nero en steunde zodoende diens partij, maar hij ging intussen gebukt onder de lasten van leeftijd en lichaam en kon Nero bij diens vertrek uit Napels niet vergezellen. Zo heeft hij zich in Campanië⁸⁴ met een zwaard doorstoken.

Caesar krenkte Fulvia geen haar en liet toe dat zij uit Italië vertrok, en tevens Plancus, haar metgezel op die vrouwenvlucht.

Wat Asinius Pollio betreft, die had de regio Venetië langdurig in Antonius' macht gehouden en grote, fraaie successen geboekt rondom Altino en andere steden aldaar, en was vervolgens met zeven legioenen richting Antonius getrokken.

Onderweg lukte het Pollio in te praten op Domitius, die nog altijd geen keuze had gemaakt (na de dood van Brutus was hij uit diens kamp vertrokken, we zeiden het eerder, en aanvoerder geworden van een eigen vloot): met de belofte van amnestie haalde hij hem over zich aan te sluiten bij Antonius. Wie onpartijdig oordeelt zal beseffen dat Pollio met deze actie niet minder bijdroeg aan de zaak van Antonius dan Antonius aan die van Pollio.⁸⁵

Antonius' aankomst in Italië en Caesars voorbereidingen tegen hem wekten vervolgens angst voor oorlog, maar het kwam tot een vredesakkoord bij Brindisi [september-oktober 40].⁸⁶

In die dagen kwamen de misdadige plannen van Rufus Salvidienus aan het licht. Hoewel hij van zeer onaanzienlijke komaf was, vond hij het niet voldoende dat hij het hoogste ambt had verkregen (als eerste na Gnaeus Pompeius en Caesar <Octavianus> was hij vanuit de riddersstand tot consul benoemd), nee, hij wilde zo ver opstijgen dat hij Caesar en de hele staat aan zijn voeten zag.

77 Vervolgens werd op unanieme aandrang van het volk, dat zwaar te lijden had onder de graanprijzen vanwege de onveiligheid op zee, tevens vrede gesloten met Sextus Pompeius, in de buurt van Miseno [39]. Bij die gelegenheid deed Pompeius een niet onaardige uitspraak toen hij Caesar en Antonius te eten ontving op zijn schip, namelijk dat hij dit diner gaf 'op zijn eigen Carinae'.⁸⁷ Daarmee verwees hij naar de naam van de plaats waar zijn vader een huis had gehad dat nu in bezit was van Antonius.

In dit vredesverdrag werd bepaald dat Sicilië en Achaia naar Pom-

peius zouden gaan, een regeling waar zijn ongedurige hart zich niet aan kon houden. Zijn terugkeer leverde het vaderland slechts één voordeel op: Pompeius nam het op voor de proscriptie-slachtoffers en alle anderen die om diverse redenen hun toevlucht bij hem hadden gezocht, en regelde dat zij konden terugkeren zonder verdere strafvervolging.

Daarmee kreeg de staat tal van belangrijke mannen terug, onder wie Claudius Nero en Marcus Silanus, Sentius Saturninus, Arruntius en Titius. Zo niet echter Statius Marcus, de man die door zijn aankomst met zijn omvangrijke vloot de maritieme krachten van Pompeius had verdubbeld,⁸⁸ maar die daarna doelwit werd van valse aantijgingen. Menas en Menecrates konden iemand van zijn formaat namelijk niet verdragen als directe collega, en zo werd hij door Pompeius op Sicilië ter dood gebracht.

In die tijdspanne is Marcus Antonius getrouwd met Octavia, de zuster van Caesar [eind 40].

78

Pompeius was nu teruggekeerd naar Sicilië, en Antonius naar de overzeese provincies, waar Labienus met grote troepenbewegingen veel onrust had gewekt (hij was uit Brutus' kamp vertrokken naar de Parthen en had vervolgens een Parthisch leger naar Syrië gevoerd en daar de onderbevelhebber van Antonius ter dood gebracht). Dankzij de kwaliteiten van Ventidius en onder diens leiding werd Labienus samen met zijn Parthische troepen en de beroemde jonge prins Pacorus vernietigend verslagen.

Intussen wilde Caesar voorkomen dat de soldaten zouden verslapen door nietsdoen, de grootste bedreiging van krijgstucht. Daarom ondernam hij in die dagen talrijke expedities in Illyrië en Dalmatië,⁸⁹ waarmee hij zijn leger trainde gevaren te weerstaan en het oorlogservaring liet opdoen.

In dezelfde periode heeft Domitius Calvinus, die na zijn consulaat de provincie Spanje had gekregen, een voorbeeld gesteld dat in zijn strengheid een vergelijking oproept met aloude tijden. Hij liet namelijk een oppercenturio genaamd Vibillius doodknuppelen vanwege een smadelijke vlucht uit de slaglinie.

Nu Pompeius' vloot en roem elke dag bleven groeien besloot Caesar zijn schouders te zetten onder een oorlog tegen hem. De bouw van schepen, de lichte van soldaten en roeiers en de training in zee strijd en scheepsmanoeuvres gaf hij in handen van Marcus Agrippa, een

79

man van voorname kwaliteiten, voor wie geen werk, geen nachtwake, geen gevaar te veel was en die bijzonder goed had geleerd te gehoorzamen. Maar dan aan één man, want tegenover anderen was hij begerig naar macht en altijd wars van uitstel: plannen zette hij direct in daden om. Op het Lago d'Averno en het Lago di Lucrino liet hij een schitterende vloot bouwen en middels dagelijkse oefeningen bracht hij soldaten en roeiers militair en maritiem op het hoogste niveau.

Met die vloot begon Caesar de oorlog tegen Pompeius en Sicilië, nadat hij eerst nog onder gunstige voortekens voor de staat was getrouwd met Livia [januari 38], die hem ten huwelijk werd gegeven door Nero, haar eerste echtgenoot. Met menselijke middelen was Caesar onverslaanbaar, maar in die tijd kreeg hij van Fortuna een zware slag te verduren: verreweg het grootste deel van zijn vloot viel bij Elea en kaap Palinuro ten prooi aan een heftige sirocco en werd uiteengeslagen [zomer 36]. Dat leverde uitstel op voor de afronding van de oorlog, die nadien met wisselende en soms onbesliste krijgskansen werd uitgevochten.

De vloot liep daar namelijk nogmaals schade op door een storm, en hoewel een eerste zeeslag bij Milazzo onder leiding van Agrippa gunstig verliep, leidde de plotselinge komst van de Pompeiaanse vloot tot een zware nederlaag bij Taormina, waarbij Caesar persoonlijk moest toekijken en zelfs niet buiten gevaar bleef. De legioenen die Cornificius, onderbevelhebber van Caesar, bij zich had werden kort na ontscheping bijkans verpletterd door Pompeius.

Maar het grillige van die onbesliste periode werd spoedig gecorrigeerd door manhaftige actie. Nadat namelijk beiderzijds de vloot in stelling was gebracht, raakte Pompeius vrijwel al zijn schepen kwijt [september 36]⁹⁰ en vluchtte hij naar Asia, waar hij de hulp inriep van Marcus Antonius. En toen Pompeius daar afwisselend de generaal en de smekeling uithing, en nu eens zijn waardigheid behield en dan weer bad en smeekte om zijn leven, werd hij op bevel van Antonius door Titius ter dood gebracht – een daad waarmee Titius zich blijvend gehaat maakte. Korte tijd later, tijdens spelen die hij aanbood in het theater van Pompeius de Grote, kreeg hij verwensingen van het volk naar zijn hoofd en werd zo verdreven van zijn eigen spelen.

80 Tijdens zijn oorlog tegen Pompeius had Caesar uit Africa Lepidus laten komen met twaalf legioenen op halve sterkte. Het was een ongelofelijke windbuil, die op geen enkele manier verdiende dat Fortuna

hem zo lang ter wille was geweest, en die louter omdat hij dichterbij de buurt was geweest dan anderen het leger van Pompeius bij het zijne had gevoegd, waarbij de troepen niet afkwamen op hem maar op Caesars gezag en erewoord.

Met ruim twintig legioenen onder zich had hij zich enorm breed gemaakt en was hij in zijn grootheidswaan zo doorgedraafd dat hij, de nutteloze metgezel van andermans zege (hij had die nog lang opgehouden door dwars te liggen bij Caesars plannen en door consequent te pleiten voor het tegendeel van wat anderen wilden), de zege nu volledig claimde voor zichzelf, ja, het lef had Caesar te verordonnen Sicilië te verlaten.

Noch de Scipionen, noch andere aloude generaals van Rome hebben ooit een sterker staaltje aangedurfd en volbracht dan wat Caesar deed bij die gelegenheid. Want ongewapend, gekleed in zijn reismandel, met niets bij zich behalve zijn naam, trad hij binnen in het kamp van Lepidus, waar hij moest uitwijken voor de projectielen die hij op bevel van die waardeloze figuur op zich af kreeg, en hoewel zijn reismandel doorboord werd door een speer had hij de moed de legioensadelaar weg te pakken.

Toen kon je het verschil tussen beide generaals zien. Gewapenden volgden een ongewapende, en tien jaar nadat hij een machtspositie had bereikt die hij met zijn levenswandel absoluut niet waard was⁹¹ werd Lepidus in de steek gelaten door zijn soldaten en Fortuna [36]. Gehuld in een donker kleed verborg hij zich achter in de massa mensen die op Caesar toestroomde en viel hem zo voor de voeten. Zijn leven en de zeggenschap over zijn bezittingen mocht hij houden, maar hij werd ontdaan van wat hij niet in staat was te bewaren: zijn prestige.

Plotselinge muiterij in het leger, dat zo dikwijls bij het zien van de eigen omvang de discipline verbreekt en niet langer wil vragen wat het denkt te kunnen afdwingen, werd door de Leider⁹² de kop ingedrukt, deels met streng optreden en deels door zijn gulle hand.

In diezelfde periode kreeg de kolonie in Campanië⁹³ een prachtige aanvulling <doordat veteranen er grond kregen toegewezen> die daar staatsland was gebleven. Ter compensatie kregen de inwoners de veel rijkere opbrengst <van grondstukken> op Kreta, ter waarde van 1,2 miljoen sestertiën, en werd hun het aquaduct toegezegd dat ook vandaag de dag nog in bijzondere mate de publieke gezondheid dient en het landschap verfraait.

In deze oorlog verdiende Agrippa met zijn uitzonderlijke moed een 'scheepskroon',⁹⁴ een ereteken dat aan geen Romein ooit was uitgereikt.

Zegevierend keerde Caesar vervolgens terug naar Rome [november 36], waar hij door zaakvoerders meerdere panden had laten opkopen om zelf meer ruimte te krijgen. Die panden zouden nu, zo zegde hij toe, een nieuwe bestemming krijgen als openbare gebouwen, en hij beloofde ook de bouw van een Apollotempel met zuilengangen eromheen en liet die ook metterdaad verrijzen, waarbij hij werkelijk kosten noch moeite spaarde.

- 82 In de zomer dat Caesar <de oorlog> op Sicilië zo voorspoedig <beëindigde> [midden 36],⁹⁵ voerde Fortuna strijd richting Oriënt ten gunste van Caesar en van de staat.

Antonius ging namelijk met dertien legioenen Armenië en vervolgens Medië binnen, en trok via die gebieden naar de Parthen, van wie hij de koning onderweg al tegenkwam. In eerste instantie verloor hij twee legioenen met alle bagage en machinerie en onderbevelhebber Stianus, en weldra kreeg hij herhaaldelijk te maken met extreem risicovolle situaties voor zijn gehele leger, waarin hij wanhoopte aan de kans op redding en tenminste een kwart van zijn troepen verloor.

Gered werd hij door de raad en trouw van een krijgsgevangene, maar dan wel een Romein, die bij de rampzalige nederlaag van Crassus' leger [53] was gevangen en wiens lot niet ook zijn mentaliteit had veranderd. 's Nachts kwam de man naar een Romeinse wachtpost met een waarschuwing: ze moesten niet de voorgenomen route volgen maar een heel andere weg nemen, dwars door de bossen.⁹⁶ Dit betekende de redding van Marcus Antonius en al die legioenen. Niettemin heeft hij daarvan, en van heel zijn leger, niet minder dan een kwart verloren, zoals we zeiden, en van zijn soldatenknechten en slaven een derde; van de legerbagage bleef nauwelijks iets over. Toch noemde Antonius zijn vlucht een overwinning want 'hij was er levend uit gekomen.'

Twee zomers later keerde Antonius terug naar Armenië [34], werd hij koning Artavasdes de baas via bedrog en sloeg hem in de ketenen, zij het, uit respect voor diens positie, ketenen van goud.

Toen vervolgens het vuur van zijn liefde voor Cleopatra oplaaide en zijn kwalijke neigingen steeds groter werden (dat vindt allemaal zijn voeding in rijkdom, ongecontroleerde vrijheid en jaknikkerij), besloot hij zijn vaderland de oorlog aan te doen [midden 32]. (Eerder had

hij zich al 'de nieuwe Vader Bacchus' laten noemen [39/38], toen hij met guirlandes van klimop om, een gouden kroon op het hoofd, een thyrsus in de hand en hoge laarzen aan als een Vader Bacchus op een wagen door Alexandrië werd gereden.)

Tijdens deze oorlogszopzet verschoof er iets bij Plancus, niet vanuit een overtuigde keuze voor het goede en ook niet uit liefde voor de staat of voor Caesar, want beide bestreed hij altijd, maar hij was een pathologische verrader. Na zijn taak als allerlaagste jaknikker van de koningin, onderworpen nog dan slaven, na zijn taak als Antonius' pennenlicker en de bedenker en uitvoerder van de meest onwelvoeglijke taferelen, nadat hij zich voor alles en iedereen had verhuurd, nadat hij compleet blauw geverfd en naakt, het hoofd met riet omkransd en met een staart aan zijn middel, op zijn knieën de rol van Glaucus had gespeeld tijdens een banket, en pas toen de verhoudingen met Antonius bekoelden doordat Plancus' gegraai en gesteel onmiskenbaar aan de dag traden, liep hij over naar Caesar.

83

Nadien legde hij de mildheid van de overwinnaar uit als een gevolg van zijn eigen kwaliteiten. Caesar had hem helemaal 'goedgekeurd', zo zei hij telkens, terwijl die hem alleen maar had vergeven. Hij was de volle oom van Titius, die kort daarna zijn voorbeeld volgde.

Er is een niet onaardige uitspraak van Coponius, voormalig pretor en man van groot gezag, de schoonvader van Silius, een uitspraak die hij deed toen Plancus kort na zijn overlopen in de senaat de niet aanwezige Antonius tal van liederlijke verwijten maakte. 'Nou nou,' zei hij toen, 'Antonius heeft wel allemachtig veel uitgehaald tot de dag dat jij bij hem wegging!'

De slag bij Actium en zijn gevolgen

Tijdens het consulaat van Caesar en Messalla Corvinus viel dan de allesbepalende slag bij Actium [31]. Al lang voordat het tot strijd kwam was de zege van de caesariaanse partij een uitgemaakte zaak, want daar blaakten soldaten en veldheer van energie, terwijl aan de andere kant alles even futloos was; Caesar had roeiers in topvorm, bij Antonius waren ze door kommer en gebrek zwaar aangeslagen; schepen van bescheiden dimensies zonder dat dit de snelheid negatief beïnvloedde kwamen tegenover gevaarten die er alleen schrikbarend uitzagen.

84

Vanuit het ene kamp nam niemand de wijk naar Antonius, vanuit het andere kamp deed dat dagelijks iemand naar Caesar.

Koning Amyntas volgde gericht de betere en meer voordelige partij. En Dellius, ach, die bleef zijn gewoonte trouw: zoals hij was overgegaan van Dolabella naar Cassius en van Cassius naar Antonius, zo ging hij nu over van Antonius naar Caesar. Ook de vermaarde Gnaeus Domitius, die als enige in de Antoniaanse partij de koningin nooit anders had begroet dan enkel met haar naam, maakte de overgang naar Caesar, ten koste van een extreem en hachelijk risico.⁹⁷

Ten slotte moest de Antoniaanse vloot lijdzaam toezien hoe Marcus Agrippa zich meester maakte van Leucas, en Patras innam en Korinthe veroverde; nog voor de definitieve beslissing was de vijandelijke vloot reeds tweemaal verslagen.

- 85 Daarna brak dan de dag aan van de grote beslissing, waarop Caesar en Antonius hun vloten lieten uitvaren, de een in het belang van de wereld, de ander juist om die de ondergang te brengen.

De rechtervleugel van de caesariaanse schepen werd toevertrouwd aan Marcus Lurius, de linker aan Arruntius, en het oppercommando in de zeeslag lag bij Agrippa; Caesar zou zijn positie kiezen waar Fortuna hem maar riep, hij was overal. Bij de Antoniaanse vloot werd de leiding toevertrouwd aan Publicola en Sosius. Wat de troepen te land betreft, die van Caesar stonden onder bevel van Taurus, die van Antonius onder Canidius.

Zodra de strijd van start ging beschikte de ene kant over alles (generaal, roeiers, soldaten), terwijl de andere kant behalve soldaten niets had. De eerste die op de vlucht sloeg was Cleopatra. Antonius wilde liever de vluchtende koningin terzijde staan dan de vechtende soldaten, en de generaal die keihard had moeten optreden tegen deserteurs werd zo de deserteur van zijn eigen leger. Zelfs ontdaan van hun leider bleven Antonius' soldaten langdurig zeer dapper en standvastig doorvechten en toen de zege een hopeloze zaak was geworden vocht men zich dood.

Caesar had ze met het zwaard kunnen executeren maar hij wilde ze winnen met woorden. Antonius was ervandoor!, zo riep hij telkens met brede gebaren, dus voor wie vochten ze nu nog, en met wie? Maar pas na lange strijd voor hun afwezige generaal lieten zij de wapens zakken en erkenden met tegenzin Caesars zege, en Caesar was er sneller bij om hun leven en genade te beloven dan dat zij zo ver kwamen erom te vragen.

De soldaten vervulden hier onbetwist de rol van een goede generaal en de generaal die van een extreem laffe soldaat. Je kunt erover aarzelen of Antonius een eventuele zege naar eigen inzicht zou hebben benut of dat van Cleopatra, want het is ook naar haar inzicht dat hij de vlucht nam.

Bij het leger te land verliep het evenzo, nadat Canidius in vliegende vaart op de vlucht was geslagen richting Antonius.

Wat die dag voor de hele wereld heeft betekend, hoe de staat erdoor in nieuw vaarwater is gekomen, wie zou dat *en passant* durven uitdrukken in een overzichtswerk als dit?

86

De zege was er een van zeer grote mildheid en er is niemand ter dood gebracht, met uitzondering van een paar mensen die het niet konden opbrengen om voor zichzelf genade te vragen. Uit deze clementie van de generaal kon men opmaken hoezeer hij aan het begin van zijn Driemanschap of op de velden van Philippi maat in de zege zou hebben betracht, als het aan hem had gelegen. Sosius bleef ongedeerd dankzij de loyaliteit van Lucius Arruntius, die vermaard was om zijn aloude degelijkheid, later ook dankzij Caesar, zij het dat deze zijn gewone clementie nu langdurig moest bevechten.

We mogen hier niet voorbijgaan aan een gedenkwaardige daad en uitspraak van Asinius Pollio. Na de vrede van Brindisi [40] was hij namelijk in Italië gebleven, zodat hij Cleopatra nooit had gezien en niets van doen had gehad met de partij van Antonius sinds die zijn krachten had uitgeput in zijn liefde voor de koningin. Op de vraag van Caesar of hij met hem mee wilde gaan naar de strijd in Actium antwoordde Pollio toen als volgt: 'Mijn verdiensten jegens Antonius zijn te groot, zijn gunsten jegens mij al te bekend. Daarom onttrek ik mij aan jullie grote gevecht en word ik buit van de winnaar.'

In het eerstvolgende jaar zette Caesar de koningin en Antonius achterna tot in Alexandrië, waar hij de burgeroorlogen tot een afronding bracht. Antonius doodde zichzelf [augustus 30] en ging daarbij niet halfhartig te werk, waardoor hij met zijn dood veel aantijgingen van lafheid tenietdeed. Cleopatra wist op haar beurt haar bewakers te misleiden en liet zich een gifslang bezorgen; die beet haar natuurlijk en zo gaf zij de geest, zonder een spoor van de typisch vrouwelijke angst.

87

Het paste goed bij Caesars geluk en clementie dat geen van de mensen die de wapens tegen hem hadden gehanteerd door hem of op zijn bevel ter dood is gebracht.

Decimus Brutus viel ten prooi aan *Antonius'* wreedheid. *Sextus Pompeius*, verslagen door Caesar, kreeg van diezelfde *Antonius* de garantie dat hij ook zijn rang mocht behouden en werd door hem vervolgens zelfs van het leven beroofd. *Brutus* en *Cassius* wilden niet eens meemaken hoe het de winnaars te moede zou zijn en stierven een vrijwillige dood. Hoe het einde van *Antonius* en *Cleopatra* was hebben we verteld. *Canidius* stierf minder heldhaftig dan paste bij de hooggestemde verklaringen die hij altijd ten beste had gegeven. Als laatste van de moordenaars van *Julius Caesar* boette *Cassius uit Parma* met zijn dood, zoals *Trebonius* dat als eerste had gedaan.

- 88 Terwijl Caesar de oorlog in Actium en Alexandrië tot een afronding bracht, werden er plannen tegen hem beraamd door *Lepidus*, een jongeman die het meer moest hebben van zijn uiterlijk dan van zijn mentaliteit (hij was de zoon van de *Lepidus* die Drieman tot herinrichting van de staat was geweest, en van *Junia*, zuster van *Brutus*): zodra Caesar weer terug was in Rome zou *Lepidus* hem doden.

Het hoofd van de stadswacht was op dat moment *Gaius Maecenas*, geboren in een familie uit de ridderstand maar wel van aanzien. Waar waakzaamheid geboden was deed hij geen oog dicht, zag hij wat er te doen stond en hakte hij gemakkelijk knopen door. Maar zodra hij iets van zijn taken kon loslaten liet hij zich helemaal gaan in ontspanning en de aangename zaken des levens, haast nog meer dan een vrouw. Caesar was buitengewoon op hem gesteld, niet minder dan op *Agrippa*, maar betoonde hem minder eer (*Maecenas* leefde volmaakt tevreden met zijn rang van ridder; niet dat hij minder kon bereiken dan *Agrippa*, maar zijn ambities reikten niet even ver).

Met de grootste kalmte en zonder iemand iets te laten merken stelde *Maecenas* een onderzoek in naar de plannen van die gevaarlijk impulsieve jongeman en door snel ingrijpen zonder dat dit opzien of oproer wekte maakte hij *Lepidus* onschadelijk, waarmee hij de gruwelijke dreiging van een nieuwe, herlevende burgeroorlog smoorde in de kiem. Wat *Lepidus* aangaat, die betaalde de prijs voor zijn kwalijke plannen.

Servilia, *Lepidus'* vrouw, mag op één lijn worden gesteld met de al eerder genoemde vrouw van *Antistius*:⁹⁸ door gloeiende kooltjes in te slikken bereidde zij zichzelf een voortijdige dood, die tegelijk de herinering aan haar naam onsterfelijk maakte.

Octavianus wordt keizer Augustus

Met wat voor volksoptocht Caesars terugkeer naar Italië en Rome [augustus 29] gepaard ging, hoe enthousiast hij werd onthaald door alle mensen, jong en oud en van alle rangen en standen, hoe weergaloos zijn triomftochten⁹⁹ en zijn spelen waren, dat valt zelfs niet passend te verwoorden binnen het kader van een volwaardig geschiedwerk, laat staan in een bondig overzicht zoals dit.

Er is niets wat mensen van de goden kunnen verlangen, niets wat de goden aan mensen kunnen vergunnen, niets wat je als wens kunt formuleren of door een gelukkig lot tot vervulling kunt brengen, of Augustus¹⁰⁰ heeft het na zijn terugkeer naar Rome ten behoeve van de staat, het Romeinse volk en de hele wereld tot stand gebracht: de burgeroorlogen na twintig jaar beëindigd en oorlogen in den vreemde gedompt, de vrede teruggeroepen en de waanzin van wapens alom tot zwijgen gebracht; wetten herkrege hun werkingskracht, rechtbanken hun gezag, de senaat zijn verheven uitstraling, en de bevoegdheden van magistraten werden ingeperkt tot hun traditionele omvang (er kwamen enkel nog twee pretoren bij de bestaande acht).

Ja, nu het aloude, gedefinieerde staatsbestel was teruggehaald ging er weer zorg uit naar de akkers en aandacht naar de godsdienst en leefden de mensen opnieuw in veiligheid, nu ieder was verzekerd van zijn eigendom; bestaande wetgeving kreeg nuttige aanpassingen en er kwamen heilzame nieuwe wetten bij; de aanstelling van senatoren geschiedde volgens strenge richtlijnen maar niet onnodig rigoureuus. Leidende mannen, met triomfen en de hoogste ereambten op hun naam, wist men op instigatie van de Leider te winnen voor de verfraaiing van de stad.

Wat het consulaat betreft, ondanks Caesars herhaaldelijk verzet en protest wist men van hem gedaan te krijgen dat hij dit ambt elf maal aansluitend vervulde, maar dat was dan ook alles; want de dictatuur, die het volk hem hardnekkig bleef aanbieden, weigerde hij al even consequent.

De onder hem als keizer gevoerde oorlogen, de pacificatie van de wereld door zijn zeges, zijn talrijke bouwwerken binnen en buiten Italië: dit alles zou een schrijver afmatten die heel zijn leven inruimde voor dit ene project. Voor ons is de voorgenomen opzet de leidraad,

en daarom hebben wij hier een globaal beeld geschetst van zijn keizerschap, voor het overzicht en het algemene idee.

90 Met de demping, zoals we zeiden, van de burgeroorlogen en de groei van politieke eenheid in de staat, groeide ook weer samen wat door een lange reeks van jaren was verscheurd. *Dalmatië*, 120 jaar lang weerspanning, werd gepacificeerd [9] en moest de Romeinse macht duurzaam erkennen. De *Alpen*, bezaaid met wilde, onbeschaafde stammen, werden bedwongen. En de *Spaanse provincies* werden deels door Caesar persoonlijk, deels door Agrippa (dankzij de vriendschap van de Leider had hij het gebracht tot een derde consulaat [27] en was hij kort daarna [18] diens collega geworden in het ambt van tribuun) na langdurig en wisselend krijgsverloop gepacificeerd [25 en 19].

Naar die Spaanse provincies hebben de Romeinen voor het eerst legers gezonden tijdens het consulaat van Scipio en Sempronius Longus [218], in het eerste jaar van de Tweede Punische oorlog, vanaf nu gerekend 250 jaar geleden,¹⁰¹ en wel onder leiding van Gnaeus Scipio, de oom van 'de Africaan', waarna gedurende 200 jaar in dat land is gestreden met veel bloedvergieten over en weer; door verliezen van Romeinse generaals en legers is het Romeinse Rijk daar dikwijls te schande gemaakt en soms zelfs in gevaar gekomen.

Dit zijn namelijk de provincies die de Scipionen opslokten [211], die onze voorvaders zwaar beproefden door de schandvlek van twintig jaar oorlog onder leiding van Viriathus,¹⁰² die het Romeinse volk schokten door de schrikbarende oorlog bij Numantia. Het was hier dat Quintus Pompeius een smadelijk verdrag en Mancinus een nog smadelijker verdrag sloot, dat door de senaat nietig werd verklaard te samen met oneervolle uitlevering van de bevelhebber, het was dit land dat zoveel voormalige consuls, zoveel voormalige pretoren als generaals wegrukte. En dit land liet, in de tijd van onze vaders, Sertorius militair zo machtig worden dat gedurende vijf jaar niet viel uit te maken wie er militair sterker waren, de Spanjaarden of de Romeinen, en welk volk zich zou moeten schikken naar het andere.¹⁰³

Deze provincies dus, zo uitgestrekt en dichtbevolkt en woest als ze waren, wist Caesar Augustus in staat van vrede te brengen, vanaf nu gerekend zo'n 50 jaar geleden. Ja, het land dat nimmer vrij was geweest van de grootste oorlogen, dat bleef onder de gouverneurs Gaius Antistius en daarna Silius en anderen zelfs vrij van banditisme.

91 Tijdens de pacificatie van het westen kwamen vanuit de Oriënt de

Romeinse veldtekens retour, die na de ramp van Crassus [53] en de verdrijving van Antonius [36] waren buitgemaakt door respectievelijk Orodes en zijn zoon Phraates: de koning van de Parthen zond ze nu terug aan Augustus [20]. Die laatste naam was hem verleend op voorstel van Plancius en met unanieme steun van heel de senaat en het volk van Rome [januari 27].

Desondanks waren er mensen die deze bijzonder gunstige stand der dingen verafschuwden. Meer bepaald ging het om Lucius Murena en Fannius Caepio, heren met verschillende karakters (Murena zou namelijk afgezien van de wandaad in kwestie een goed mens kunnen lijken, Caepio was voordien al door en door slecht): zij beraamden plannen Caesar te vermoorden, maar werden door het staatsgezag onschadelijk gemaakt en moesten nu zelf rechtmatig ondergaan wat zij met geweld hadden willen bedrijven [22].

Niet lang daarna [19] was er het geval van Egnatius Rufus, die in alle opzichten meer weghad van een gladiator dan van een senator. Nadat hij zich als ediel geliefd had gemaakt en zijn populariteit nog dagelijks had vergroot door het inzetten van een brandweer bestaande uit eigen slaven, zozeer dat men hem aansluitend het ambt van pretor gaf, had hij weldra de moed zelfs te dingen naar het consulaat. En aangezien hij diep doordrongen was van al zijn schand- en misdaden en hij er financieel al even slecht voorstond als moreel, verzamelde hij een troep soortgelijke lieden om zich heen en besloot Caesar uit de weg te ruimen. Zolang die bestond kon hij niet bestaan en zo wilde hij hem uitschakelen om vervolgens zelf te sterven. Tja, zo gaat het: ieder wil liever omkomen in een algemene ondergang dan als individu te worden verpletterd en bij evenveel leed minder goed zichtbaar te zijn. Deze Egnatius had in geheimhouding geen gelukkiger hand dan zijn voorgangers; weggestopt in een kerker samen met zijn kompanen stierf hij een dood die perfect paste bij zijn leven.

Het voorbeeldige optreden van een uitstekend man, Gaius Sentius Saturninus, toenmalig consul [19], mag hier niet onvermeld blijven.

Caesar was afwezig om de aangelegenheden in Asia en de Oriënt te regelen en droeg door zijn aanwezigheid elders de zegeningen van zijn vrede uit over gans de wereld. Sentius was in die situatie consul als enige, in afwezigheid van Caesar, en hij handelde in tal van zaken ouderwets strikt en in hoogste mate consequent, naar aloude gewoonte en striktheid van consuls. Zo achterhaalde hij fraude van belasting-

pachters, bestrafte hij hun inhalig gedrag en liet hij de publieke middelen terugvloeien in de schatkist.

Maar heel speciaal vervulde hij de rol van consul bij het houden van verkiezingen. Want kandidaten voor de pretuur die hij ondermaats vond verbood hij mee te dingen, en als ze volhielden dat ze tóch doorgingen dreigde hij met consulaire sancties als ze naar het Marsveld kwamen, en hij keerde zich ook tegen Egnatius. Deze was toen op een hoogtepunt van zijn populariteit en koesterde de hoop dat hij na zijn pretuur aansluitend het consulaat zou krijgen, zoals hij ook van ediel meteen pretor was geworden. Sentius verbood hem mee te dingen maar slaagde er niet in dit door te zetten, waarna hij zwoer: al werd Egnatius met de steun van het volk tot consul verkozen, toch zou hij de man niet formeel benoemd verklaren.

Dat was een actie die naar mijn mening de vergelijking aankan met ieder glansrijk optreden van consuls van vroeger. Maar ja, van nature prijzen wij liever wat we horen van anderen dan wat we zelf zien, en bekijken we het heden met scheve ogen en het verleden met blinde bewondering, want het ene overweldigt ons, geloven we, en van het andere kunnen we juist leren.

- 93 Zo'n drie jaar voordat de misdaad van Egnatius aan het licht kwam, rond de tijd van het complot van Murena en Caepio, vanaf nu gerekend 50 jaar geleden, overleed Marcus Marcellus, zoon van Augustus' zuster Octavia [23]. Hij werd algemeen gezien als degene die de macht zou overnemen in geval Caesar iets overkwam (al dacht men ook dat dit wat Marcus Agrippa betreft niet zonder slag of stoot zou gaan), als ediel had hij ronduit schitterende spelen gegeven en nu stierf hij, op nog jonge leeftijd.¹⁰⁴ Naar verluidt was hij een jongen met hoogstaande kwaliteiten, prettig van karakter en begaafd, en geschikt voor de hoge positie waarvoor hij werd opgevoed.

Na zijn overlijden trad Agrippa weer op de voorgrond. Eerder was hij naar Asia vertrokken, zogenaamd voor 'belangrijke zaken van de Leider' maar volgens de geruchten vanwege zijn onuitgesproken rivaliteit met Marcellus, om zo de situatie uit de weg te gaan, en nu keerde hij terug naar Rome. Daar trouwde hij met Caesars dochter Julia, die met Marcellus gehuwd was geweest, een vrouw die als moeder noch zichzelf noch de staat geluk zou brengen.¹⁰⁵

V TIBERIUS

In die tijdspanne is Tiberius Claudius Nero een belangrijke rol gaan spelen. Drie jaar oud was hij geweest toen zijn moeder Livia, dochter van Drusus Claudianus, was gehuwd met Caesar, aan wie Tiberius Nero, haar eerste echtgenoot, haar ten huwelijk had gegeven, we zeiden het eerder.¹⁰⁶ Gevormd en gesterkt door de lessen van hemelse leermeesters was hij intussen een jongeman geworden die werkelijk alles mee had: afkomst en schoonheid, een indrukwekkend postuur, de beste opleiding en het hoogste talent, zodat zijn grootheid van thans al direct te verhoppen was en in heel zijn uitstraling reeds een Leider verscheen. In het ambt van quaestor begon hij nu tijdens zijn negentiende levensjaar aan zijn politieke carrière [december 24],¹⁰⁷ waarbij hij de ernstige problemen in de graantoevoer en de schaarste aan koren in Ostia en Rome bestreed op aanwijzing van zijn stiefvader, een optreden waarin de contouren van zijn komende grootheid duidelijk zichtbaar werden.

Niet lang daarna werd hij door diezelfde stiefvader met een leger uitgezonden ter inspectie en herordening van de in de Oriënt gelegen provincies en gaf hij bij de afhandeling van een en ander uitbundig blijk van al zijn kwaliteiten. Zo trok hij met zijn legioenen Armenië binnen, bracht het land onder Romeins gezag en gaf de troon aan Artavasdes [20]. Ook de koning van de Parthen raakte verschrikt door de roem van Tiberius' klinkende naam en stuurde zijn kinderen als gijzelaars naar Caesar.

Zodra Tiberius Nero vandaar was teruggekeerd [19], besloot Caesar hem te beproeven door hem een geenszins onbeduidende oorlog op te dragen, een onderneming waarvoor hij hem als assistent zijn broer Drusus Claudius gaf, door Livia ter wereld gebracht in Caesars huis.¹⁰⁸

Beide broeders verdeelden de taken en vielen zo aan op de Raetiërs en Vindeliciërs, en na de belegering van vele steden en forten en tevens succesvolle acties op het slagveld wisten zij deze stammen ondanks de natuurlijke bescherming van hun terreinen waar zij slecht toegankelijk waren, ondanks hun getalsmatige sterkte en grimmige woestheid geheel te onderwerpen [15], met voor het Romeinse leger meer risico dan schade en voor de vijanden aanzienlijke verliezen.

Voordien hadden Plancus en Paulus het ambt van censor bekleed,

in diepe onenigheid zodat het hunzelf niet tot eer strekte en de staat niet baatte [22]. Voor censor bezat de een niet het gezag, de ander niet de levenswandel: Paulus vermocht nauwelijks de rol van censor te vervullen en Plancus moest zélf een censor vrezen en kon jonge mensen niets verwijten (of door anderen horen verwijten) wat hij zich op zijn gevorderde leeftijd niet ook zelf moest aantrekken.

- 96 Daarna volgde het overlijden van Agrippa [12], die zijn status als *selfmade man* door vele prestaties had geadeld en zo hoog was gekomen dat hij schoonvader van Tiberius Nero was geworden,¹⁰⁹ en wiens kinderen, de kleinkinderen van de vergoddelijkte Augustus, door Augustus waren geadopteerd als zoons onder de namen Gaius en Lucius. Agrippa's dood bracht Tiberius Nero dichter in verbinding met Caesar, want diens dochter Julia, tot dan toe de vrouw van Agrippa, trad nu met Tiberius Nero in het huwelijk [11].

Aansluitend nam Tiberius Nero de oorlog tegen Pannonië ter hand [13-9], een grote en schrikwekkende oorlog, die vanwege zijn directe nabijheid een dreiging vormde voor Italië en die door Agrippa was begonnen tijdens het consulaat van uw grootvader, Marcus Vinicius [19].

Over de Pannonische volken en Dalmatische stammen, de topografie van hun streken en rivieren, de omvang en aard van hun troepen en de weergaloze, meervoudige overwinningen die de grote commandant in die oorlog behaalde zullen wij elders nader spreken: dit werk moet zijn geplande opzet bewaren. Vanwege het verkrijgen van deze zege mocht Tiberius Nero een ovatie¹¹⁰ houden [januari 9].

- 97 Maar terwijl in dat deel van het Rijk alles zeer voorspoedig verliep, moest men in Germanië een nederlaag incasseren onder legaat Marcus Lollius, een man die in alle opzichten meer uit was op geld dan op juist handelen en die zijn uiterste best deed zijn slechte neigingen aan het oog te onttrekken en zich intussen uiterst slecht gedroeg. Dit gegeven en het verlies van het adelaarsteken van het Vijfde legioen vroegen om Caesars komst vanuit Rome naar Gallië.

De zorg en verantwoordelijkheid voor de Germaanse oorlog gingen vervolgens naar Drusus Claudius, de broer van Tiberius Caesar, een jongeman die beschikte over zo talrijke en grote deugden als waar toe een mens van nature en door eigen inzet maar in staat is. Of zijn talenten nu meer lagen op het vlak van oorlogsvoering dan dat van civiele taken is onzeker; in alle geval waren zijn vriendelijke, hoffelijke

manier van doen en de manier waarop hij zijn vrienden hoogachtte evenals zichzelf onnavolgbaar, naar men zegt, terwijl hij in uiterlijke schoonheid enkel onderdeed voor zijn broer.

Maar toen hij Germanië grotendeels aan zijn voeten had en zeer veel Germaans bloed op allerlei plaatsen had vergoten, werd hij door de onbillijkheid van het lot weggerukt, tijdens zijn consulaat, op de leeftijd van 30 jaar [9].

Vervolgens werd de oorlog op de schouders gelegd van Tiberius Nero. Die zette de strijd voort met zijn gebruikelijke moed en geluk, en nadat hij zegevierend door alle delen van Germanië was getrokken zonder enig verlies voor het hem toevertrouwde leger (iets wat deze veldheer steeds speciaal ter harte ging), onderwierp hij het gebied zo grondig dat hij er zowat een schatplichtige provincie van maakte. Daarna kreeg hij een tweede triomftocht en tweede consulaat toegekend [7].

Tijdens de voornoemde gebeurtenissen in Pannonië en Germanië ontbrandde er een vreselijke oorlog in Thracië [13], waar alle stammen van het land naar de wapens grepen. De opstand werd onderdrukt dankzij de dapperheid van Lucius Piso, de man die wij vandaag de dag nog kennen als de nauwlettendste en tevens minzaamste bewaker van Romes veiligheid. Want als legaat van Caesar heeft hij in drie jaar oorlog die geduchte, woeste stammen enorme verliezen toegebracht, zowel op het slagveld als in bestormingen, en aldus de aloude vredestand hersteld [11]. Met die afrondende acties heeft hij de veiligheid teruggebracht in Asia en de vrede in Macedonië.

98

Over deze man moet iedereen het volgende denken en zeggen: zijn karakter was een complete mengeling van energie en mildheid, en je kunt amper iemand vinden met groter liefde voor een rustig leven, die toch ook gemakkelijk is opgewassen tegen zijn taken en zorg draagt voor wat er moet gebeuren zonder daarmee te koop te lopen.

Tiberius' ballingschap en terugkeer

Korte tijd nadien had Tiberius Nero twee consulaten vervuld en evenzoveel triomfen gevierd, stond hij op gelijke hoogte met Augustus in zoverre hij deelde in diens macht van tribuun, stak hij ruimschoots uit boven alle burgers behalve één, omdat hij dat zo wilde, en was hij de

99

allergrootste veldheer en om zijn glorie en geluk allermeeft vermaarde man, werkelijk een tweede baken, tweede hoofd voor de staat.

In een daad van prachtige, ja, ongelofelijke, onuitsprekelijke familiezin, waarvan de oorzaken weldra aan de dag zouden treden, heeft hij op het moment dat Gaius Caesar de mannentoga aannam en Lucius bijna volgroeid was willen voorkomen dat zijn eigen schittering beide opkomende jongemannen in de schaduw zou stellen (een motief dat hij echter aan het oog onttrok): hij vroeg zijn schoonvader, tevens stiefvader, verlof 'om bij te komen van zijn onafgebroken inspanningen'.

Wat toen de opstelling was van de burgerij, hoe het ieder te moede was, wat voor tranen allen vergoten die deze grote man moesten laten gaan, hoezeer het vaderland hem welhaast tegenhield, dat bewaren we voor ons volwaardige geschiedwerk. Het volgende evenwel verdient ook in het voorbijgaan vermelding. In de zeven jaren van Tiberius' verblijf op Rhodos [6 v.Chr.-2 n.Chr.] hebben alle proconsuls en legaten op reis naar overzeese provincies de omweg gemaakt via Rhodos om hem te bezoeken, en daarbij steeds hun roedenbundels omlaag laten brengen voor deze privépersoon (als zijn majesteitelijke persoon ooit 'privé' is geweest!). Zo erkenden zij dat zijn leven in rust een hoger eerbetoon waardig was dan hun eigen gezag.

100 Heel de wereld bespeurde dat Tiberius Nero van zijn plaats als Rome's wachtpost was vertrokken. Want de Parthen vielen het Romeinse bondgenootschap af en vergrepen zich aan Armenië [2 v.Chr.], terwijl Germanië weer in opstand kwam nu haar bedwinger zijn blikken naar elders had gericht.

En in Rome zelf? In het jaar waarin de vergoddelijkte Augustus na de inwijding van de Marstempel^{III} de harten en ogen van het Romeinse volk had vergast op ronduit schitterende gladiatorenspelen en nautische-shows, vanaf nu gerekend 30 jaar geleden, tijdens het consulaat van hemzelf en Gallius Caninius [2 v.Chr.], barstte in zijn eigen huis een storm los waarover we met afschuw spreken en waarvan de herinnering ons met huiver vervult.

Het betrof namelijk zijn dochter Julia, die zich niets gelegen liet liggen aan haar grote vader en haar man, en geen enkele vrouwelijke schanddaad, actief dan wel passief, in luxezucht en lage lusten, ongedaan liet: het niveau van haar hoge positie mat zij af aan de vrijheid om maar raak te doen en alles waar zij haar zinnen op had gezet claimde zij als 'haar goed recht'.

Julus Antonius, een markant voorbeeld van Caesars clementie, de schender van diens huis, heeft toen de door hem begane misdaad zelf gewroken. (Caesar had hem na de zege op zijn vader niet alleen zijn leven geschonken, maar ook geëerd met een priesterschap, een pretuur, een consulaat, met gouverneurschappen in provincies, ja, door hem te laten trouwen met de dochter van zijn zuster was hij met hem de nauwste familiebetrekkingen aangegaan.) Quintius Crispinus, die zijn markante ontaardheid steeds maskeerde door een streng gezicht te trekken, en Appius Claudius, Sempronius Gracchus, Scipio en andere mannen met minder grote namen uit de senatoren- en ridderstand boetten met de straf die zij zouden krijgen voor schending van willekeurig wiens vrouw. En dat terwijl de vrouw die zij hadden geschonken de dochter was van Caesar en de echtgenote van Tiberius Nero.

Julia werd verbannen naar een eiland. Zo werd zij onttrokken aan de ogen van het vaderland en haar ouders,¹¹² zij het vergezeld door haar moeder Scribonia, die bij haar bleef in ballingschap en haar vrijwillig gezelschap hield.

Een korte tussenpoze was verstreken toen Gaius Caesar als vervolg op inspectiebezoeken aan andere provincies richting Syrië werd gestuurd [1 v.Chr.], na een voorafgaande bespreking met Tiberius Nero, aan wie hij alle eer bewees als ging het om zijn meerdere.

101

Gaius' optreden in Syrië was dermate wisselvallig dat er ruim voldoende stof is om hem te prijzen en ook aardig wat voor kritiek. Met de koning van de Parthen, een jongeman met een bijzonder charisma, had hij een topontmoeting op een eiland in de Eufraat, waar beiden kwamen met troepen van gelijke omvang.

Excurs: mijn eigen loopbaan

Het was een bijzonder schouwspel: die legers tegenover elkaar, hier de Romeinen, daar de Parthen, terwijl intussen de twee allergrootste leiders van beide rijken, van de mensheid, elkaar ontmoetten – werkelijk een prachtige, gedenkwaardige aanblik, welke mij persoonlijk vergund is geweest aan het begin van mijn militaire carrière in mijn functie van krijgstribuun.¹¹³ Op deze rang was ik reeds begonnen, Marcus Vinicius, onder uw vader en Publius Silius, in Thracië alsook Macedonië [1 n.Chr.], waarna ik weldra ook Achaia bezocht en Asia en alle

provincies van de Oriënt evenals de monding en beide kusten van de Zwarte Zee. Zodoende kan ik mij verheugen in de geenszins onprettige herinnering aan zovele gebeurtenissen, plaatsen, volkeren en steden.

Eerst kwam de Parthische vorst bij Gaius op onze oever, daarna dineerde de laatste bij de koning aan de vijandelijke kant.

102 In die tijd kreeg Caesar¹¹⁴ volgens een breed verspreid gerucht aanwijzingen van de Parthische koning betreffende Marcus Lollius, door Augustus verkozen als degene die de jonge jaren van zijn zoon in goede banen moest leiden: de man koesterde verraderlijke plannen, product van een geniepige, gewiekste geest. Of zijn dood, die binnen een paar dagen een feit was, vrijwillig is geweest weet ik niet.

Maar zo verheugd als de mensen waren over dit sterfgeval, zo'n zware slag voor de burgerij was het overlijden van Censorinus korte tijd later in dezelfde provincies; dat was iemand met een aangeboren talent om mensen voor zich in te nemen.

Vervolgens trok Gaius Armenië binnen, waar zijn campagne aanvankelijk een succes was. Al gauw knoopte hij roekeloos onderhandelingen aan in de buurt van Artagera, waarbij hij door een zekere Adduus zwaar verwond werd; vanaf dat moment raakte hij lichamelijk in minder goede conditie en kon hij ook geestelijk minder betekenen voor de staat. Hij had natuurlijk ook contacten met mensen die hem naar de mond praatten en zo voeding gaven aan zijn slechte neigingen (tja, mensen op hoge posities hebben onveranderlijk hielenlikkers om zich heen). Het was al zo ver met hem gekomen dat hij liever in de meest afgelegen uithoek van de wereld oud wilde worden dan terug te keren naar Rome. Pas na lange innerlijke strijd en zeer tegen zijn zin begon hij aan de terugreis richting Italië en onderweg is hij in een stad in Lycië genaamd Limyra overleden, nadat ongeveer een jaar tevoren ook zijn broer Lucius Caesar op weg naar Spanje was gestorven te Marseille.

103 Maar Fortuna, die zo de hoop op de grote naam Caesar had weggenomen, had de staat op dat moment ook zijn schild ende betrouwen teruggegeven. Want nog voor beider overlijden, tijdens het consulaat van uw vader Publius Vinicius [2 n.Chr.], was Tiberius Nero teruggekeerd vanaf Rhodos, waardoor hij het vaderland met ongelooflijke vreugde had vervuld.

Caesar Augustus aarzelde niet lang. Hij hoefde immers niet te zoeken wie hij zou moeten kiezen, maar kon degene kiezen die boven de anderen uitstak. Wat hij reeds na de dood van Lucius en nog bij leven van Gaius had willen doen en waarin hij geremd was geweest door hevig verzet van Tiberius Nero, heeft hij na het overlijden van beide jongemannen met kracht doorgezet: hij besloot Tiberius Nero deelgenoot te maken van zijn macht als tribuun,¹¹⁵ ondanks al diens protesten binnenskamers en in de senaat, en om hem tijdens het consulaat van Aelius Catus en Gaius Sentius, 754 jaar na de stichting van de stad en vanaf nu gerekend 27 jaar geleden [4 n. Chr.]¹¹⁶ op 26 juni te adopteren.¹¹⁷

De vreugde van die dag, het uitlopen van de burgerij, de geloften van mensen met hun handen zowat tot aan de hemel geheven, de nieuwe hoop op altijddurende veiligheid en eeuwigheid van het Romeinse Rijk – dat alles zullen wij amper afdoende kunnen behandelen in ons volwaardige geschiedwerk, laat staan dat wij hier een poging doen tot een adequate weergave. We volstaan ermee één ding te zeggen: voor allen is het een geluksdag geweest. Bij allen zijn toen zekerheid en hoopvolle verwachtingen weer opgebloeid: bij ouders voor hun kinderen, bij mannen voor hun huwelijk, bij meesters voor hun bezittingen, ja, bij alle mensen voor hun leven, voor rust en vrede en stabiliteit. Er bleef waarachtig niets te hopen meer over en alle hoop kwam uit op de gelukkigst denkbare wijze.

Diezelfde dag werd ook Marcus Agrippa Postumus geadopteerd, die door Julia na Agrippa's dood ter wereld was gebracht. Maar bij de adoptie van Tiberius Nero kwam er een formulering van Caesar zelf bij: 'Dit doe ik,' sprak hij, 'in het landsbelang.'¹¹⁸

104

Tiberius in Germanië

Het vaderland liet de voorvechter en bewaker van het rijk niet lang vertoeven in Rome maar zond hem aanstonds naar Germanië, waar drie jaar tevoren [1] een enorme oorlog was ontbrand onder Marcus Vinicius, uw grootvader, een man van naam en faam. Deze had de oorlog op bepaalde plaatsen verder gebracht en op andere met succes in stand gehouden, op grond waarvan hem de triomfrechten waren toegekend met daarbij een schitterende inscriptie over zijn daden.¹¹⁹

Die periode heeft mij, na mijn tijd als krijgstribuun, soldaat gemaakt in het kamp van Caesar. Ja, terstond na zijn adoptie werd ik als commandant van de cavalerie naar Germanië gezonden, als opvolger van mijn vader in die rang, en zo mocht ik Tiberius' bovenmenselijke prestaties gedurende negen opeenvolgende jaren [4-13] aanschouwen als commandant of legaat en daar zelfs, in de mate van mijn bescheiden vermogens, assistentie bij verlenen.

Het schouwspel waarvan ik heb kunnen genieten lijkt mij voor sterfelijke mensen niet nogmaals weggelegd: overal in het dichtstbevolkte deel van Italië en in alle hoeken van de Gallische provincies kwam men zijn oude veldheer¹²⁰ weer opzoeken, die door zijn verdiensten en deugden al 'Caesar' was voordat hij die naam droeg, en ieders hartelijke gelukwensen golden meer zichzelf dan hem. Maar dan de vreugdetranen die bij de soldaten opwelden door zijn aanblik, en hun vervoering, hun ongekende enthousiasme hem te begroeten en hun verlangen zijn hand aan te raken, o, ze konden zich niet inhouden, ze riepen het uit: 'Zien wij u echt, imperator? Krijgen wij u heelhuids terug?' En ook: 'Ik ben met u, imperator, in Armenië geweest!', 'Ik ben in Raetië geweest!', 'Ik ben door u gedecoreerd in Vindelicia!', 'Ik in Pannonië!', 'En ik in Germanië,'¹²¹ – het is allemaal niet in woorden te vatten en misschien kan het amper geloof vinden.

105 Invasie, terstond, van Germanië [4], onderwerping van de Canninefaten, Attuarii en Bructeri, herovering van de Cherusken (uit die stam zou weldra Arminius faam verwerven door een ramp aan onze kant), oversteek van de Weser, verdere expeditie naar de binnenlanden, waarbij Caesar steeds de meest lastige en gevaarvolle kant van de oorlog geheel voor zijn rekening nam, terwijl hij in minder riskante onderdelen de leiding gaf aan Sentius Saturninus, die toen als legaat van zijn vader in Germanië was.

Deze Saturninus beschikte over een scala aan deugden: een man van daadkracht en actie, met een voorziende blik en in het krijgsbedrijf evenzo onvervaard als ervaren; maar als het werk ruimte liet voor vrije tijd genoot hij die ook dankbaar en ten volle, met dien verstande dat je hem meer een man van goede smaak en levensgenieter zou noemen dan een brasser of feestvierder. Over zijn nobele karakter en vermaarde consulaat hebben we eerder gesproken.¹²²

In dat jaar werd de zomercampagne doorgetrokken tot in december, wat het voordeel bracht van een ontzaglijke overwinning. Caesars

familiezin haalde hem naar Rome, hoewel de Alpen nu in de winter zo goed als geblokkeerd waren, waarna zijn plichtsbesef hem aan het begin van de lente terugriep naar Germanië ter bescherming van het rijk. In het midden van het land had hij daar als eerste bij de bron van de Lippe kort voor zijn vertrek een winterkamp opgeslagen.

Grote goden, wat een boeken kan ik vullen met alles wat we de zomer daarop [5] hebben verricht onder aanvoering van Tiberius Caesar! Gans Germanië door gewapende troepen doorkruist, volkeren overwonnen waarvan de namen haast nog onbekend waren, heronderwerping van de Chauchi: al hun weerbare mannen, in die oneindige aantallen en met hun reusachtige lijven en zo veilig als ze zaten door de natuurlijke ligging van hun land, gaven hun wapens over en met leiders en al omringd door fonkelende scharen gewapende Romeinen wierpen zij zich op de grond voor de verhoging van onze generaal. Gebroken werden ook de Langobarden, een volk zo woest dat het zelfs de Germaanse woestheid achter zich liet.

106

Ten slotte zag men wat nooit tevoren zelfs maar was gedacht, laat staan daadwerkelijk ondernomen:¹²³ een Romeins leger inclusief veldtekens tot op 400 mijl van de Rijn geleid, helemaal tot de Elbe, die langs de gebieden van de Semnones en Hermunduri stroomt, en dankzij schitterend krijgsgeluk en de goede zorgen van de veldheer alsook door stipte observatie van de seizoenen geraakte daar ook de vloot. Die was de bochten van de Oceaan rondgezeild en vanaf die tot dan toe onbekende zee (men had er zelfs niet over horen spreken) de Elbe stroomopwaarts gevaren, waar zij tal van volkeren overwon en met overvloedige en veelsoortige buit beladen aansluiting vond bij het leger en bij Caesar.

Ik kan het niet laten om te midden van deze imposante gebeurtenissen op het wereldtoneel nu een anekdote in te lassen, hoe beperkt ook van belang.

107

Toen wij de ene oever van de genoemde rivier hadden bezet met een kamp, terwijl de andere oever opglansde door de wapens van vijandelijke strijders die terugdeinsden bij elke beweging of manoeuvre van onze schepen, trad een van de barbaren naar voren, een man op leeftijd, een rijzige gestalte, iemand van hoge rang, gezien zijn verzorgde verschijning. Hij ging aan boord van een bootje, een uitgeholde boomstam volgens lokaal gebruik, en met dat bevreemdende vaartuig voer hij op eigen kracht tot midden op de rivier. Daar aange-

komen verzocht hij of hij veilig op de door ons met wapens bezette oever mocht komen en Caesar mocht zien. Verzoek ingewilligd. Vervolgens landde het scheepje en nadat hij Caesar langdurig naar de ogen had gezien nam hij het woord.

‘Onze jonge strijders,’ zei hij, ‘gaan nu dwaas tekeer. Tja, in uw afwezigheid voelen zij ontzag voor uw goddelijke macht, maar bent u aanwezig, dan vrezen zij meer uw wapens dan dat zij hun loyaliteit aanhouden. Voor mij evenwel ligt dit anders. Dankzij uw goedgunstigheid en permissie, Caesar, heb ik vandaag de goden aanschouwd van wie ik eerder slechts heb gehoord, en in mijn leven heb ik geen gelukkiger dag durven verwachten of feitelijk beleefd.’

En na toestemming om Caesars hand aan te raken keerde hij terug naar zijn scheepje en onophoudelijk omkijkend naar Caesar landde hij weer op de oever van zijn eigen mensen.

Als overwinnaar aller volkeren en landen waar hij was gekomen, zonder schade of schending van zijn leger, ja, nadat het slechts eenmaal door de vijand was beproefd, middels bedrog en met een grote vijandelijke nederlaag ten gevolge, voerde Caesar de legioenen terug naar hun winterkamp, om daarna met dezelfde snelle spoed als het jaar tevoren door te reizen richting Rome.

108 Er was inmiddels in Germanië niets meer te veroveren behalve het volk van de Marcomannen. Onder leiding van Maroboduus waren zij opgebroken uit hun woongebied en de binnenlanden in gevlucht, waar ze nu de vlakten bewoonden die omringd worden door het Hercynische Woud.¹²⁴

Er is weinig tijd, maar deze man mag toch niet onvermeld blijven. Maroboduus kwam uit een adellijk geslacht en was fysiek zeer sterk en geestelijk onverschrokken, een barbaar meer door zijn land dan zijn verstand, en de leidende positie die hij bekleedde onder zijn volk was geen gevolg van haastige beslissingen of toeval en niet wankel of afhankelijk van de wil van zijn onderdanen, maar hij hield er ideeën op na over een stabiel gezag en koninklijke macht. Daarom besloot hij zijn volk uit de buurt van de Romeinen te brengen en verder te trekken tot een gebied waar hij na die vlucht voor machtigere wapens die van hemzelf tot de machtigste kon maken.

Nadat hij zo de voornoemde gebieden had bezet onderwierp hij alle naburige stammen door strijd ofwel bracht ze via verdragen onder zijn bevel.

Het collectief van bewakers van zijn rijk had hij door onafgebroken trainingen zowat naar Romeinse snit gemodelleerd en binnen korte tijd op een zeer hoog niveau gebracht, het vormde zelfs een bedreiging voor ons rijk. Zijn gedrag tegenover de Romeinen was zo dat hij ons niet door oorlog uitdaagde en zich ook niet zou laten uitdagen: in dat geval, zo liet hij merken, beschikte hij over meer dan voldoende kracht en wil tot verzet.

109

De gezanten die hij naar de caesaren zond stelden hem soms voor als een smekeling voor wie zij een goed woord deden, soms als een gelijke namens wie zij onderhandelden. Volkeren en personen die ons afvielen konden veilig bij hem terecht en zijn rol was geheel die van een rivaal, iets wat hij maar slecht wist te verbergen. En zijn leger, intussen op 70.000 soldaten en 4000 ruiters sterkte gebracht, trainde hij met voortdurende oorlogen tegen naburige stammen ter voorbereiding op grotere ondernemingen dan die van dat moment.

Maroboduus vormde ook een bedreiging doordat hij links en direct voor zich Germanië had, rechts Pannonië en in de rug Noricum, waarbij het leek of hij op elk moment iedereen kon aanvallen en zo voor iedereen een dreiging inhield. Ook Italië liet hij niet vrij van zorgen over zijn toenemende macht, aangezien het vanaf de hoogste Alpen, de grens van Italië, niet meer dan 200 mijl is tot het begin van Maroboduus' gebied.

Deze man en deze streek besloot Caesar het jaar daarna vanaf verschillende zijden aan te vallen. Sentius Saturninus kreeg opdracht om met de legioenen door het land van de Chatti te trekken richting Boemen (dat is de naam van het door Maroboduus bewoonde gebied), en daartoe het aangrenzende deel van het Hercynische Woud te kappen; zelf maakte hij aanstalten om het in Illyrië dienende leger naar de Marcomannen te voeren vanuit Carnuntum, de daar dichtstbijzijnde plaats in het koninkrijk Noricum.

Opstanden in Pannonië en Dalmatië

Fortuna maakt aan menselijke plannen abrupt een eind, soms zorgt ze voor vertraging. Caesar had al voor een winterkamp bij de Donau gezorgd, had zijn leger laten oprukken en bevond zich op niet meer dan vijf dagen afstand van de voorste vijanden, en de legioenen die hij door

110

Saturninus had laten verplaatsen waren ongeveer even ver verwijderd van de vijand en zouden zich binnen enkele dagen op een afgesproken plaats aansluiten bij Caesar, toen er iets onverwachts gebeurde.

Pannonië,¹²⁵ hoogmoedig geworden door de zegeningen van een lange vrede en voldragen in krachten, greep als geheel ineens de wapens, nadat het Dalmatië en alle volkeren uit die contreien als bondgenoten had betrokken in die onderneming. Noodzaak kreeg toen voorrang boven glorie en het leek geen veilige koers het leger te isoleren in de binnenlanden en Italië onbeschermd achter te laten met de vijand zo dicht in de buurt.

Het totaal aan rebellerende volkeren en stammen beliep ruim 800.000 man; zo'n 200.000 man infanterie die konden omgaan met wapens en 9000 ruiters bracht men op de been. Die enorme mensenmassa, onder bevel van daadkrachtige en deskundige aanvoerders, besloot ten dele richting Italië te trekken, dat langs de grenslijn Vrhnika-Trieste direct naast hen lag; een ander deel was naar Macedonië uitgestroomd terwijl een derde deel vast voornemens was het eigen gebied te beschermen.

Het grootste gezag genoten twee mannen die beiden Bato heetten, en Pinnetes. Overal in Pannonië was niet alleen de krijgstucht van de Romeinen bekend maar ook hun taal, en vele Pannoniërs waren zelfs geletterd en vertrouwd met intellectuele oefening.¹²⁶ Zodoende heeft geen enkel volk ooit zo snel een oorlogsplan in oorlog omgezet en besluiten in praktijk gebracht.

Romeinse burgers werden overweldigd, handelaren bruut vermoord, een groot aantal veteranen in de verst van de generaal verwijderde streek afgeslacht tot de laatste man; Macedonië werd gewapenderhand bezet, overal alles te vuur en te zwaard verwoest. Ja, deze oorlog verwekte zo grote angst dat die ook het zelfverzekerde, door al die oorlogen ervaren en standvastige hart van Caesar Augustus schokte en opschrok.

III Daarom volgden er lichtingen, van overal werden alle veteranen teruggeroepen, mannen en vrouwen moesten al naar gelang hun draagkracht vrijgelatenen als soldaten leveren. In de senaat hoorde men een uitspraak van Augustus: als men geen maatregelen nam kon de vijand binnen tien dagen in het zicht van de stad Rome staan! Romeinse senatoren en ridders werd gevraagd om concrete bijdragen voor de oorlog. Die zegden zij toe.

Al onze voorbereidingen zouden natuurlijk voor niets zijn geweest als wij niemand hadden om de leiding te nemen. En zo verlangde de staat van Augustus een beschermer van haar grenzen, vroeg hem een aanvoerder voor de oorlog: Tiberius.

Ook in deze oorlog hebben mijn bescheiden vermogens de ruimte gekregen voor een prestigieus dienstbetoon. Na afloop van mijn aanstelling bij de cavalerie, toen ik aanstaand quaestor was en nog geen senator maar al wel gelijkgesteld werd aan senatoren en zelfs aanstaande volkstribunen, heb ik een deel van het leger dat mij door Augustus was toevertrouwd overgebracht naar zijn zoon [6]. Tijdens mijn quaestuur heb ik vervolgens afgezien van loting voor een provincie en ben ik als legaat van Augustus nogmaals naar Tiberius gezonden [eind 6].

Wat hebben wij in dat eerste jaar [6] aan vijandelijke slaglinies gezien! Bij hoeveel gelegenheden zijn wij dankzij wijs beleid van onze generaal ontkomen aan hun woedende krachten als geheel en zijn wij hen per onderdeel te slim af geweest! Met hoeveel gevoel voor het algemeen belang zagen wij de veldheer zijn gezag doen gelden!¹²⁷ Hoe wijs en verstandig was het winterkamp ingericht! Hoe effectief werd de vijand door wachtposten van ons leger ingesloten, zodat die nergens kon uitbreken en door gebrek aan middelen en interne razernij zijn eigen krachten verteerde!

112

Een succesvol resultaat en dappere actie uit de eerste oorlogszomer verdient hier te worden geboekstaafd voor latere generaties. Het betreft een wapenfeit van Messalinus, een man die zijn edele afkomst combineerde met een nog edeler geest en die het volkomen waardig was dat hij Corvinus als vader had gehad en dat hij zijn eigen erenaam naliet aan zijn broer Cotta. Toen hij als gouverneur van Illyrië bij een plotselinge rebellie omsingeld raakte door een vijandelijk leger en alleen beschikte over het Twintigste legioen op halve sterkte, heeft hij meer dan 20.000 vijanden verpletterend verslagen, op grond waarvan hem de eer van triomfrechten is toegekend.

De barbaren waren zo tevreden met hun aantallen en zo zeker van hun krachten... dat ze nergens waar Caesar zich bevond vertrouwden op zichzelf. Een deel van hun leger dat zich geconfronteerd zag met onze generaal werd naar ons goeddunken en tot ons voordeel uitgemergeld en prijsgegeven aan de hongerdood; bij tegendruk hielden ze geen stand en waar ze de kans geboden kregen op een gevecht en de

Romeinen hun linie al formeerden durfden ze de strijd niet aan. Vervolgens bezetten ze de Claudische berg, waar ze schanswerken op-trokken ter verdediging.

Maar het deel dat was uitgestroomd in de richting van het leger dat de voormalige consuls Aulus Caecina en Plautius Silvanus aanvoerden vanuit de overzeese provincies, omsingelde vijf van onze legioenen inclusief hulptroepen en cavalerie van de koning. (Er was namelijk een grote Thracische troepenmacht bij; Rhoemetaces, koning van Thracië, die zich had verbonden met de genoemde generaals, voerde die met zich mee ter ondersteuning van de oorlog.) Dat bracht ons een nederlaag toe die allen bijna fataal werd: verjaagd werden de linies van de koninklijke ruitery, verjaagd de eskadrons <van de bondgenoten>, cohorten draaiden weg en ook bij de veldtekens van de legioenen ontstond paniek.

Maar de Romeinse soldaten vergaarden die keer in al hun dapperheid meer glorie dan zij overlieten aan hun aanvoerders, die sterk in afwijking van het beleid van de generaal waren losgegaan op de vijand voordat ze diens positie via verkenners hadden vastgesteld. De legioenen spraken zichzelf moed in op een moment dat de toestand intussen kritiek was (een aantal krijgsgribunen door de vijand gekeeld, de kamp-prefect en cohortsprefecten vermoord, slachtoffers ook onder de centurio's, van wie er zelfs eersterangs waren gesneuveld) en zo vielen ze aan op de vijand. En standhouden was hun niet genoeg, ze doorbraken de vijandelijke linie en wisten onverwacht de zege te boeken.

Ongeveer in die tijd is het verkeerd gelopen met Agrippa Postumus, die was geadopteerd door zijn eigen grootvader op dezelfde dag als Tiberius.¹²⁸ Twee jaar lang al vertoonde hij tekens van zijn ware aard en door zijn zonderling ontaarde karakter en brein ging het met hem nu van kwaad tot erger, waardoor hij zijn vader en tevens grootvader van zich vervreemde. Zijn fouten namen weldra iedere dag nog toe, waarna het met hem afliep zoals hij met zijn waanzin verdiende.¹²⁹

Verneem nu, Marcus Vicinius, over een generaal van formaat, zo groots in tijden van oorlog als u ziet dat hij in vreedstijd is als Leider.

113 Na de vereniging van de legers die onder bevel van Tiberius Caesar hadden gestaan met de andere die erbij waren gekomen bevonden zich in één kamp tien legioenen, ruim 70 cohorten, 10 eskadrons en meer dan 10.000 veteranen, met daarbij nog een groot aantal vrijwilligers en een dichte schare ruiters van de koning, kortom een leger van

zulke proporties als er sinds de burgeroorlogen nog nergens was geweest. Juist dat gegeven stemde iedereen verheugd en men stelde zijn vertrouwen op de zege bovenal in deze numerieke sterkte.

Doch de veldheer, zelf de beste beoordelaar van zijn optreden en met zijn voorkeur voor praktisch nut boven fraaie acties, deed wat ik hem steeds in alle oorlogen heb zien doen: vasthouden aan wat daadwerkelijk juist is, niet wat de mensen zien als juist. Het nieuw gekomen leger liet hij enkele dagen op krachten komen na de mars, en omdat hij constateerde dat het te groot was om er greep op te houden en adequate inzet ervan onmogelijk was, besloot hij het weg te sturen. Hij escorteerde het op een lange en ongewoon inspannende mars, zo zwaar en lastig als zich amper laat verhalen. Zijn strategie hierbij was dat niemand zijn verzamelde troepen zou wagen aan te vallen, terwijl de vijand het vertrekkende onderdeel ook niet kon belagen met verzamelde troepen vanwege ieders angst om het eigen grondgebied. Zo zond hij het leger retour naar het vertrekpunt.

Zelf keerde hij aan het begin van die uitzonderlijk strenge winter terug naar Sisak, waar hij zijn legaten, onder wie ik zelf, de leiding gaf van de verschillende delen van het winterkamp.

Excurs: Tiberius als generaal te velde

En dan nu een detail dat misschien geen groots verhaal oplevert. Maar hoe veelzeggend is de degelijke, ware goedheid die eruit spreekt en het praktisch nut ervan! Hoe heerlijk was het om te ervaren, wat een bijzonder blijk van medemenselijkheid!

114

Gedurende heel de tijd van de Germaanse en Pannonische oorlog heeft nooit iemand van ons, of van de mensen in rang boven of onder ons, ziek gelegen zonder dat zijn welzijn en gezondheid werden omringd met Caesars goede zorgen. Alsof hij bij de vele, zware besognes die zijn volle aandacht vergden enkel hiervoor tijd en aandacht had!

Voor wie dat wenste stond een ingespannen rijtuig klaar, zijn draagstoel was er voor iedereen (naast anderen heb ook ik er gebruik van gemaakt), en zijn artsen, zijn keuken, zijn badgerei, dat voor hem alleen werd meegevoerd – geen zieke die er niet van profiteren mocht. Alleen je huis, je eigen dienaren ontbraken, verder niets wat die zouden kunnen doen, spontaan of desgevraagd.

Ik noem nog iets anders wat voor iedereen die deze tijden heeft meegemaakt onmiddellijk herkenbaar is, zoals alles wat ik hier vertel.

Hij was steeds de enige die te paard reed, de enige die met zijn genodigden zittend dineerde gedurende het grootste deel van de zomer-campagne.¹³⁰ En overtrad iemand de regels, dan schonk hij vergiffenis, voor zover er geen sprake was van een slecht voorbeeld. Met vriendelijke suggesties was hij gul, terughoudend met kritiek, met straffen uitermate spaarzaam, en zo voer hij een middenkoers: veel zaken zag hij door de vingers, verbieden deed hij slechts waar nodig.

De winter [7-8] bracht ons het voordeel dat de oorlog ten einde kwam, maar pas de volgende zomer verzocht heel Pannonië om vrede, met restanten van oorlog nog in Dalmatië.

Al die duizenden woeste jonge krijgers, die kort tevoren nog Italië hadden bedreigd met slavernij en nu hun wapens op een hoop gooiden bij de Bathinus¹³¹ en massaal op de knieën gingen voor onze generaal, en hun zo roemruchte aanvoerders Bato en Pinnetes, de een als krijsgesvangene en de ander die zichzelf overgaf: daarover vertellen we later, naar ik hoop, in volwaardige boekdelen volgens de chronologie.

In de herfst [8] werd het zegevierende leger teruggeleid naar het winterkamp. Het opperbevel werd door Tiberius Caesar in handen gegeven van Marcus Lepidus, een man die de naam en glorie van de Caesaren zeer nabij staat, en hoe meer men hem leert kennen en begrijpen, des te groter ieders bewondering en genegenheid voor hem, ja, men acht hem een sieraad voor de grote namen waaruit hij is geboren.

115 Caesar richtte zijn aandacht en wapens nu op de tweede zware oorlogstaak: die in Dalmatië. Wat hij in die streek voor een assistent en legaat heeft gehad aan mijn broer Magius Celer Velleianus, daarvan getuigen de lovende woorden van hemzelf en zijn vader, en het wordt ook gemarkeerd en in herinnering gehouden door de luisterrijke eerbewijzen die Caesar bij zijn triomf aan hem heeft geschonken.

Aan het begin van de zomer [9] leidde Lepidus het leger vanuit het winterkamp via ongerepte, nog niet door oorlogsschade getroffen en daardoor des te wildere en woestere volken in de richting van commandant Tiberius. Na lange strijd met de moeilijkheden van het terrein en het vijandelijk geweld, waarbij hij iedereen die hem in de weg stond grote schade toebrengde door de akkers te vernielen, de gebou-

wen plat te branden en de mannen te doden, kwam hij verheugd over zijn zege en met buit beladen aan bij Caesar. Het waren prestaties waarvoor hij, als hij ze geheel op eigen naam had behaald, een triomftocht had verdiend; nu werden hem op grond daarvan triomfrechten verleend, waarbij de wil van de senaat naadloos aansloot bij het oordeel van de leiders.

De zomer bracht die kolossale oorlog tot voleinding. De Perustae en Desidiates, Dalmatische stammen die haast onverslaanbaar waren door verschillende factoren (de ligging van hun woonplaatsen in berggebied, hun woeste karakter en bijzondere gevechtstechniek, en vooral ook de nauwheid van de bergpassen) werden niet langer onder leiding van Caesar, maar door diens eigen optreden en ingrijpen¹³² eindelijk gepacificeerd. Op dat moment waren ze zo ongeveer geheel vernietigd.

Niets in die geweldige oorlog, niets in Germanië vond ik zo groots om te zien, zo enorm bewonderenswaardig als de visie van de commandant: nimmer wilde hij de kans op een zege aangrijpen indien hem dat te staan kwam op verlies van soldaten, altijd achtte hij de keus voor veiligheid ook het meest glorieus. Hij was eerder bedacht op zijn geweten dan op roem en nooit werden de plannen van de aanvoerder bepaald door wat het leger ervan vond, nee, de vooruitziende blik van de aanvoerder stuurde het leger.

Grote blijken van dapperheid zijn in de Dalmatische oorlog getoond door *Germanicus*, die naar menig lastige plaats was vooruitgezonden.

Met zijn veelvuldige en toegewijde inzet heeft ook voormalig consul *Vibius Postumus*, gouverneur van Dalmatië [9], triomfrechten verdiend, een eer die enkele jaren tevoren [6] ook *Passienus* en *Cossus* hadden verdiend in Africa, twee mannen die hun roem dankten aan verschillende kwaliteiten; Cossus heeft in zijn erenaam¹³³ het getuigenis van zijn zege ook overgedragen op zijn zoon, een jongeman die alle denkbare deugden zou gaan belichamen.

Als deelgenoot in Postumus' daden heeft *Lucius Apronius* ook tijdens die campagne met zijn uitzonderlijke moed de ereblijken verdiend die hij later zou verkrijgen.

Ach, was toen maar niet door zwaarwegende voorbeelden manifest geworden hoeveel Fortuna in alles vermag! Ook op dit terrein is haar kracht maar al te goed herkenbaar! Ook *Aelius Lamia* bijvoorbeeld,

een man met een karakter uit lang vervlogen tijden, die zijn aloude gestrengheid steeds temperde door zijn vriendelijke manier van doen, heeft toen in Germanië en Illyrië en weldra in Africa op de meest schitterende wijze dienstgedaan, maar het heeft hem ontbroken aan de gelegenheid triomfrechten te verkrijgen, niet aan verdiensten daartoe.

En *Aulus Licinius Nerva Silianus*, de zoon van Publius Silius, een man die zelfs van wie hem kende niet genoeg bewondering kreeg in de kwalificatie dat hij 'rijkelijk beschikte over alle eigenschappen van een uitstekend burger en een volstrekt integer generaal',¹³⁴ is door zijn ontijdige dood iets anders misgelopen: profijt van zijn prachtige vriendschap met de Leider, en de bekroning van zijn eigen reputatie op het allerhoogste niveau, dat van zijn vader.

Misschien zegt iemand dat ik bewust heb gezocht naar een plaats om deze mannen te vernoemen. Die kritiek zal ik dan niet bestrijden! Want een rechtvaardig, niet gehuicheld hommage levert bij goede mensen geen verwijt op.

De ramp van Varus

- 117 Tiberius had maar net de laatste hand gelegd aan de oorlog in Pannonië en Dalmatië, het was nog geen vijf dagen na vervulling van die grote taak, of er kwam een dramatisch schriftelijk bericht uit Germanië: Varus was afgeslacht, drie legioenen waren bruut vernietigd en evenzoveel divisies ruitery en zes cohorten. Het was of Fortuna ons tenminste nog de gunst schonk dat zo'n grote catastrofe niet plaatsvond terwijl onze Leider de handen vol had... <...>¹³⁵ De hele kwestie en de persoon van de generaal vragen om een uitweiding.

Quintilius Varus, afkomstig uit een meer beroemde dan adellijke familie, was mild van karakter, bedaagd in zijn manier van leven, en zowel lichamelijk als geestelijk niet bijzonder actief. Aan vrije tijd in het kamp was hij meer gewend dan aan echte krijgsdienst, en van geld was hij bepaald niet afkerig, zoals zijn gouverneurschap in Syrië heeft laten zien: als arm man betrad hij dat rijke gebied, als rijk man liet hij het arm weer achter.

Toen hij het commando had over het leger in Germanië, zag hij de Germanen aan voor mensen, terwijl ze behalve ledematen en stem niets menselijks hebben: met het zwaard hadden ze dan niet bedwon-

gen kunnen worden, redeneerde hij, maar via het recht konden ze belist in het gareel worden gebracht. Met dat soort opvattingen ging hij centraal Germanië binnen, alsof hij zich begaf onder mensen die vreugde scheppen in de prettige kanten van vrede, en een heel zomerseizoen sleet hij met rechtszittingen en uitgesponnen juridische procedures.

Maar de Germanen – men moet ze al meegemaakt hebben om het te geloven – zijn in al hun extreme woestheid ook uitgesproken listig, het is een volk geboren om te liegen. Ze kwamen aanzetten met hele reeksen fictieve geschillen en provoceeden elkaar nu eens tot heftige ruzies en spraken dan weer hun dank uit dat hieraan een eind kwam door de Romeinse rechtspraak, ja, dat hun woestheid werd verzacht door dit nieuwe, voor hen nog onbekende systeem, dat wat ze normaal gesproken uitmaakten met wapens nu beslecht werd door het recht. Dit alles leidde ertoe dat Quintilius alle voorzorgen opgaf, en het kwam zo ver dat hij zichzelf zag als een stadspretor die rechtspak op het forum, niet als legercommandant middenin Germaans gebied.

118

Toen kwam er een jongeman van aanzienlijke komaf, fysiek sterk, snel reagerend, alerter en intelligenter dan de gemiddelde barbaar, Arminius genaamd, de zoon van de lokale stamleider Sigimerus, met op zijn gezicht en in zijn ogen duidelijke tekens van zijn vurige karakter. Hij had onze mensen voortdurend vergezeld tijdens voorgaande militaire campagnes en had zelfs Romeins burgerrecht verkregen en de ridderstand bereikt. Deze jongeman speelde in op het gebrek aan daadkracht van de generaal en zag zijn kans schoon voor een misdaad. Hij bespeurde, heel verstandig, dat je niemand sneller de baas kunt worden dan een mens die nergens bang voor is en dat een catastrofe heel vaak begint met een gevoel van veiligheid. In het begin betrok hij slechts een handjevol mensen bij zijn plannen, later meer. Ze konden de Romeinen best de baas worden, zei hij, en hij wist anderen te overtuigen, en om de daad bij het woord te voegen stelde hij een datum vast voor het complot.

Varus werd hiervan op de hoogte gebracht door een vertrouweling van hem uit die stam, Segestes, een man van naam, die er ook op aandrong <dat men de samenzweerders in de boeien zou slaan. Maar> het lot <was inmiddels sterker>¹³⁶ dan de plannen van Varus en het had hem verblind, hij zag de zaken niet meer scherp. Ja, zo zit dat: meestal

als de godheid iemands fortuin gaat veranderen, tast hij eerst diens oordeelsvermogen aan, en wat het ellendigste is, hij maakt dat wat er gebeurt ook diens verdiende loon lijkt, dat domme pech overgaat in schuld.

Zo kwam het dus dat Varus antwoordde dat hij het niet geloofde. In de schijnbare goedgezindheid van de Germanen jegens hem zag hij, naar hij verklaarde, 'erkenning voor zijn verdiensten'. Maar na die eerste waarschuwing was er geen tijd meer voor een tweede.

119 Het precieze verloop van die afschuwelijke catastrofe, de ergste ramp die de Romeinen in het buitenland is overkomen sinds de nederlaag van Crassus bij de Parthen, is stof voor volwaardige boekdelen en zoals anderen daarop zijn ingegaan zal ook ik dat later proberen. Hier past slechts rouwbeklag over het geheel.

Het betrof het leger dat het dapperste was van allemaal, dat in krijgstucht, kracht en oorlogservaring de nummer een was onder de Romeinse legers, maar nu door lamlendigheid van de generaal, trouweloosheid van de vijand en onbillijkheid van het lot werd gefnuikt: de mannen kregen zelfs niet vrijelijk kans om te vechten of een uitval te doen zoals ze wilden, ja, sommigen kregen zelfs zware straf omdat ze Romeinse wapens en vechtlust hadden getoond... Omsloten door bossen en moerassen en hinderlagen is het vernietigd tot de allerlaatste man [9], door vijanden die zij zelf altijd vernietigd hadden gelijk kuddedieren, met volledige beschikking over hun leven of dood, in woede dan wel mededogen.

De generaal toonde meer moed om te sterven dan om te strijden, want in navolging van zijn vader en grootvader doorstak hij zichzelf. Van de twee prefecten van het kamp bood Lucius Eggius een roemrijk voorbeeld, terwijl dat van Ceionius in dezelfde mate smadelijk was. Want toen het grootste deel van de troepen was bezweken, deed hij een voorstel tot overgave en wilde hij liever sterven door foltering dan door strijd.

En Vala Numonius, legaat van Varus, voor het overige een bedaagd en deugdzaam man, gaf de aanzet tot een rampzalig voorbeeld: hij haalde de cavalerie weg bij de infanterie, liet die zo achter en vluchtte met zijn divisies richting Rijn. Maar die actie is door Fortuna gewroken. De troepen die hij verraadde overleefde hij niet, maar hij sneuvelde bij zijn verraad. Het lijk van Varus, half verbrand, werd door de vijand woest verminkt en toegetakeld; zijn hoofd werd afgehouden en

naar Maroboduus gebracht, die het doorzond naar Augustus, waarna deze het ondanks alles eervol liet bijzetten in het familiegraf.

Zodra Tiberius van de gebeurtenissen hoort snelt hij terug naar zijn vader. Als de voortdurende beschermheer van het Romeinse Rijk neemt hij zoals altijd de verdediging daarvan op zich en laat zich uitzenden naar Germanië [10]. Daar zorgt hij voor rust en orde in de Galische provincies, verdeelt hij de legers en versterkt hij de garnizoensplaatsen, om zich vervolgens te meten aan zijn eigen grootte, niet aan de pretenties van de vijand die dreigde met een Kimbrisch-Teutonische expeditie naar Italië: hij steekt zelf met een leger de Rijn over.

120

Vervolgens opent hij de gewapende strijd tegen vijanden die hij van zijn vader en vaderland alleen moest tegenhouden; daarmee was men al tevreden geweest. Hij dringt binnen in hun land, legt daar wegen open, verwoest de akkers, verbrandt de huizen en verplettert wie niet uit de weg gaat en keert zo, met grote roem en zonder enige verliezen onder de overgezette troepen, terug in het winterkamp.

Hier kan ik een zeer verdiend getuigenis afleggen voor *Lucius Asprenas*, die als legaat diende onder zijn oom Varus. Dankzij de dappere en krachtige steun van de twee legioenen waarover hij het bevel voerde wist hij zijn leger te behoeden voor de enorme catastrofe. Hij zakte snel af naar het winterkamp in Neder-Germanië en zorgde zo dat de stammen op de linkeroever van de Rijn, die ook al wankelden, standvastig bleven. Er zijn echter ook mensen die beweren dat hij de levenden weliswaar heeft gered, maar evenzo beslag heeft gelegd op de bezittingen van de met Varus vermoorde troepen en zich zo het erfdeel van het afgeslachte leger naar believen heeft toegeëigend.

Ook de moed van *Lucius Caedicius*, de prefect van het kamp, en van degenen die samen met hem in Aliso door een immense Germaanse troepenmacht werden omsingeld en belegerd, verdient grote lof. Zij kwamen alle moeilijkheden te boven, ondraaglijk als die waren door gebrek aan alles en onoverkomelijk door het vijandelijk geweld, zonder daarbij onbesuisde plannen te maken of passief af te wachten. Nee, zij keken uit naar een geschikt moment en baanden zich toen via het zwaard een weg terug naar hun mensen.

Zo blijkt dus wel dat het Varus, alleszins een serieus man van goede wil, meer heeft ontbroken aan het goede beleid van een commandant dan dat hij het heeft moeten stellen zonder dappere soldaten. Dáaraan is zowel hijzelf als dat werkelijk fantastische leger ten onder gegaan.

Toen de Germanen wreed tekeergingen tegen de krijgsgevangenen, werd een roemvolle daad gesteld door *Caldus Caelius*, een jongeman die zich zijn aloude familie zeer waardig betoonde. Hij greep de keten waarmee hij vastzat en beukte met de schakels hevig in op zijn hoofd, waardoor bloed en hersens naar buiten spatten en hij onmiddellijk overleed.

Tiberius' opvolging van Augustus

- 121 Evenzeer voortreffelijk en door Fortuna begenadigd ging commandant Tiberius in de periode daarna¹³⁷ Germanië binnen als aan het begin. Nadat hij daar de krachten van de vijand had gebroken middels expedities van vloot en infanterie, en lastige problemen in Gallië had bestreden (zo wist hij hoog opgelaaide interne conflicten in Vienne te doen bedaren, meer door ferm optreden dan door sancties), hebben senaat en volk van Rome een voorstel van zijn vader, behelzende dat Tiberius in alle provincies en bij alle legers dezelfde macht zou krijgen als Augustus zelf, krachtens een decreet bepaald.

Het was ook ongerijmd geweest als de gebieden waarvan hij de voorvechter was niet onder zijn macht zouden staan, als hij wel de eerste was om ondersteuning te bieden, maar niet zou gelden als gelijkwaardig voor de bijpassende eer.

Zo keerde Tiberius terug in Rome, waar hij de hem al lang toekomende triomftocht hield [oktober 12] na alle uitstel door de continue oorlogen in Pannonië en Dalmatië. Het was een weergaloos geheel, zoals wel niemand zal verbazen: het ging immers om Caesar! Maar de gunst van Fortuna, wie zou zich daarover niet verbazen? Want de meest uitblinkende vijandelijke aanvoerders werden niet gedood zodat ze stof voor verhalen bleven, nee, ze waren allemaal geketend en al te zien in de triomftocht.

Aan mij en mijn broeder viel de eer ten deel in deze triomftocht mee te lopen, te midden van Romes hoogste heren, die met de hoogste, schitterendste decoraties waren onderscheiden.

- 122 En wie zou bij alle andere bijzonderheden waaruit de unieke bescheidenheid van Tiberius Caesar zo stralend aan de dag treedt zich niet ook verbazen over het aantal van zijn triomfen? Want hoewel hij er zonder enige twijfel zeven heeft verdiend, is hij tevreden geweest met drie.¹³⁸

Want ja, wie kan betwijfelen dat hij destijds [20 v.Chr.] een ovatie-triomftocht verdiende na de herinname van Armenië en de aanstelling van de koning, die hij eigenhandig het koningsinsigne op het hoofd had gezet, en na orde op zaken te hebben gesteld in de Oriënt? En dat hij het verdiende als overwinnaar van de Vindeliciërs en Raetiërs [15 v.Chr.] op een wagen de stad binnen te gaan? Of dat diezelfde eer hem geschonken en door hem aanvaard had mogen worden toen hij vervolgens na zijn adoptie [4] de krachten van Germanië had gebroken in een reeks campagnes gedurende drie jaar? Of dat na de ramp van Varus [9], toen zich de zaken zeer snel ten goede keerden en Germanië werd vernietigd, een triomf van deze allerhoogste generaal had moeten worden voorbereid?

Maar bij deze man weet je gewoonweg niet waarover je verbazing groter moet zijn: zijn constante mateloosheid in inspanningen en gevaren of zijn matigheid in ereblijken.

We komen nu bij een periode waarin grote angst heerste [14].

123

Caesar Augustus had zijn kleinzoon Germanicus naar Germanië gezonden om daar de laatste restjes oorlog af te ronden en hij stond op het punt zijn zoon Tiberius naar Illyrië te zenden om daar vrede te brengen ter consolidering van zijn militaire veroveringen. Zo trok hij naar Campanië om Tiberius te begeleiden en tevens om de sportwedstrijden bij te wonen die te zijner ere werden gehouden in Napels. Zeker, Augustus had al sporen van ziekte gevoeld en de eerste symptomen van een stilaan verslechterende gezondheid, maar met geesteskracht had hij daartegen gevochten en zijn zoon begeleid. En na afscheid van hem te hebben genomen te Benevento trok hij zelf naar Nola, waar zijn gezondheidstoestand van dag tot dag achteruitging. Hij wist natuurlijk wel wie hij erbij moest halen als hij alles in behouden staat wilde achterlaten en zo riep hij zijn zoon in allerijl retour, en in vliegende vaart kwam die terug naar de Vader des Vaderlands, sneller nog dan verwacht.

Toen was Augustus gerust, verklaarde hij, en gekoesterd en omhelsd door zijn eigen Tiberius vertrouwde hij hem alles toe wat zij beiden tot stand hadden gebracht, zonder zich te verzetten tegen zijn einde, aangezien dat nu de wil van het lot was, en na een kortstondige opleving door de eerste aanblik en de woorden van de persoon die hem zo zeer dierbaar was is hij even daarna (ja, het lot doet alle goede zorgen teniet) ontbonden tot de elementen waaruit hij bestond.¹³⁹ tij-

dens het consulaat van Pompeius en Apuleius heeft hij in de leeftijd van 76 jaar zijn hemelse geest aan de hemel terugggegeven [19 augustus 14].

124 Wat zijn de mensen toen bevreesd geweest! Wat een nerveuze spanning in de senaat, wat een verwarring onder het volk, wat een angst in de stad! Hoezeer balanceerden we toen tussen heil en ondergang! Dat alles kan ik bij al mijn haast niet onder woorden brengen – en wie wel de tijd heeft kan het evenmin. Maar dit ene wil ik toch publiekelijk gezegd hebben: terwijl wij hadden gevreesd voor de totale ineenstorting van de gehele wereld hebben we nog geen schokje gevoeld; de verheven gestalte van één man is zo groot geweest dat wapens niet nodig waren, noch voor goede mensen, noch tegen de kwaden.

Niettemin vond er binnen de burgerij één worsteling plaats, om het zo te noemen: het gevecht van senaat en volk van Rome met Caesar, waarbij men hem opvolger wilde maken in de wachtersfunctie van zijn vader terwijl hij juist een rol wenste als gelijkwaardig burger, liever dan als Leider die boven allen uitstak. Uiteindelijk gaf hij zich gewonnen, meer door rationele argumenten dan vanwege de hem geboden erepositie, want hij zag het goed: alles waarvan hij de bescherming niet op zich nam ging onherroepelijk verloren. Zo was hij de enige die bijna langer het principaat heeft geweigerd dan anderen het met wapens hebben trachten te bemachtigen.

Na zijn vaders terugkeer naar de hemel, onder menselijk eerbetoon aan zijn lichaam en goddelijk eerbetoon aan zijn geest [17 september 14], was de eerste van Tiberius' principaatsdaden de herinrichting van de verkiezingen,¹⁴⁰ conform een handgeschreven aanwijzing uit de nalatenschap van de vergoddelijkte Augustus.

In die tijd is het mijn broer en mijzelf ten deel gevallen om als kandidaten van Caesar tot pretor verkozen te worden, direct na mannen uit de hoogste adel of met priesterschappen op hun naam; heel bijzonder daarbij was dat wij de laatste kandidaten waren van de vergoddelijkte Augustus en de eerste van Tiberius.

125 Onmiddellijk al plukte de staat de vruchten van zijn wens en beslissing, en het bleef niet lang verborgen wat we zouden ondergaan als Tiberius niet met ons had ingestemd en wat het ons opleverde nu hij dat wel had gedaan.

Het in Germanië dienstdoende leger, onder directe leiding van Germanicus, evenals de legioenen in Illyrië raakten namelijk in een soort waanzin. Vanuit een hartgrondige begeerte naar een totale omwenteling wilde men een nieuwe aanvoerder, een nieuwe ordening, een nieuwe staat, ja, waagde men zich zelfs aan het dreigement dat men de senaat, dat men de Leider de wet zou voorschrijven. De hoogte van de soldij, de termijn van hun diensttijd – men probeerde het zelf te bepalen en ging zelfs over tot gewapend protest: het zwaard werd getrokken en het gevoel dat het wapengeweld straffeloos zou blijven leidde bijna tot een extreme uitbarsting, het ontbrak slechts aan een leider om op te trekken tegen de staat, niet aan mensen die hem zouden volgen.

Doch hun oude veldheer bracht dit alles met zijn rijke ervaring binnen de kortste keren tot rust en bedaren: heel wat hield hij tegen, soms deed hij toezeggingen zonder daarbij zijn waardigheid aan te tasten, en afgezien van zware sancties voor de ergste raddraaiers hield hij het bij milde terechtwijzingen van de rest.

In die periode stelde Germanicus zich vooral vergevingsgezind op terwijl Drusus, die door zijn vader speciaal was uitgestuurd naar de uitslaande brand van deze soldatenopstand, het zocht in de traditionele strengheid uit oude tijden, omdat hij een risicovolle situatie voor zichzelf verkoos boven levensgevaarlijke precedënten.¹⁴¹ Met dezelfde soldatenzwaarden als waarmee hij werd belaagd bedwong Drusus zijn belagers, met buitengewone ondersteuning door Junius Blaesus, een man van wie je niet weet wat groter is: zijn waarde op campagne of zijn kwaliteiten in vreedstijd (een paar jaar nadien zou hij als proconsul van Africa triomfrechten inclusief de titel 'imperator' verdienen).

Niets van dien aard in de Spaanse provincies, waar het land en het daar aanwezige leger stevig onder controle bleven van Marcus Lepidus, over wiens kwaliteiten en bijzonder roemrijke expeditie in Illyrië wij eerder spraken.¹⁴² Lepidus wist daar absolute vrede en rust te bewaren door zijn feilloze gevoel voor het bij uitstek juiste beleid en door zijn gezag om dat beleid ook te realiseren.

Zijn toewijding en loyaliteit vonden ook in alle opzichten navolging op de kuststrook van Illyrië in de persoon van Dolabella, een man die uitblonk door de meest nobele integriteit.

De regering van Tiberius

126 En dan de successen en prestaties uit de afgelopen zestien jaar [14-30]! Die staan in hun totaliteit op het netvlies en in het hart van alle mensen geschreven, dus waartoe daarover spreken in detail?

Caesar heeft zijn vader vergoddelijkt, niet door dat te verordonnen, maar vanuit een religieus besef: hij heeft hem niet 'god' genoemd, nee, hij heeft hem werkelijk tot god gemaakt.

Trouw en vertrouwen werden weer centrale begrippen op het forum, en oproer werd daar verwijderd, evenals corruptie van het Marsveld en twisten uit het senaatsgebouw; rechtvaardigheid, billijkheid en hard werken, afgedankte en verkommerde waarden, werden voor de burgerij hersteld. Magistraten groeiden in gezag, de senaat in majesteit, gerechtshoven in belang en gewicht. Er werd een eind gemaakt aan oproer in het theater, en allen kregen de wil tot correct gedrag aangeleerd of de noodzaak daartoe opgelegd. Correct handelen wordt nu beloond, verkeerd handelen bestraft, eenvoudige mensen kijken op naar de machtigen maar zonder angst, en de machtigen krijgen voorrang op eenvoudiger mensen maar zonder die te verachten.

Wanneer was de graanprijs zo gematigd, wanneer de vrede zo zalig? Tot in de verste contreien in Oost en West, tot overal langs de grenzen in Noord en Zuid heeft de *Augusteïsche Vrede*¹⁴³ zich verbreid, en in alle uithoeken der aarde vrijwaart zij mensen van de vrees voor terreur. Niet alleen individuele burgers, maar hele steden worden door royale schenkingen van de Leider gecompenseerd voor opgelopen schade. Steden in Asia herbouwd,¹⁴⁴ provincies beschermd tegen machtsmisbruik door magistraten, onmiddellijke ereblijken voor wie ze verdient en bestraffing voor slechte mensen, langzaam misschien, maar gestaag. Billijkheid wint het van persoonlijke invloed, corruptie legt het af tegen deugd, want de beste leider leert zijn burgers correct gedrag door dat zelf te vertonen en terwijl hij de grootste is in gezag is hij nog groter door zijn voorbeeld.

127 Vrijwel altijd maken mannen op topposities gebruik van grote assistenten om de zaken waarvoor zij staan in goede banen te leiden. De twee Scipio's bijvoorbeeld hadden de twee Laelii, die zij in alle opzichten op één lijn stelden met zichzelf, en de vergoddelijkte Augustus had Marcus Agrippa en direct na hem Statilius Taurus, mannen die niet konden bogen op politieke tradities in hun familie zonder dat dit hun

belette op te klimmen via meervoudige consulaten, triomfen en een groot aantal priesterschappen. Grote zaken vergen namelijk grote assistenten, en het is in het landsbelang dat mensen wier inzet in de praktijk onmisbaar is ook een hoge status krijgen: hun praktische waarde vraagt om onderbouwing door publiek gezag.

Naar deze voorbeelden heeft Tiberius Caesar toen een beroep gedaan op Aelius Seianus, een man die met een vooraanstaand ridder als vader langs moederszijde nauw verbonden is aan aloude, gerenommeerde families met hoge politieke functies op hun naam, die voormalige consuls heeft onder zijn naasten (zijn broers, zijn neven, zijn oom) en die zelf beschikt over geweldige capaciteiten voor hard werken en loyaliteit, waarbij zijn gestaalde lichaam prachtig past bij zijn energieke geest: als unieke assistent voor de talrijke en zware principaatstaken is hij door Tiberius op alle fronten ingezet en wordt hij dat nog steeds. In zijn strengheid is hij uiterst soepel, in zijn blijmoedigheid gedistingeerd, bij activiteiten zeer ontspannen ogend, niet bedacht op eigen eer en roem, die hij daardoor juist bereikt, voortdurend met een lagere dunk van zichzelf dan anderen van hem hebben, de kalmte zelve in zijn gezichtsuitdrukking en zijn manier van leven, en altijd wakker van geest.

In de waardering voor Seianus' kwaliteiten wedijvert de burgerij in haar oordeel allang met dat van de Leider: voor senaat en volk van Rome is het niets nieuws om het beste te beschouwen als het edelste.

128

Want dat deden ook degenen die, nog voor de Eerste Punische oorlog, vanaf nu gerekend 300 jaar geleden, *Tiberius Coruncanius* als *self-made man* met tal van ereambten en zelfs een aanstelling als *pontifex maximus* hebben verheven tot de allerhoogste politieke posities;¹⁴⁵ en degenen die de uit de ridderstand afkomstige *Spurius Carvilius* en kort daarna *Marcus Cato*, *selfmade man* uit Tusculum en immigrant in Rome, en *Mummius Achaicus* hebben laten opklimmen tot consulaten, censorschappen en triomfen; en degenen die *Gaius Marius* ondanks zijn onbekende afkomst tot aan zijn zesde consulaat zonder aarzeling hebben aangezien als Romes leidende man; en degenen die *Marcus Tullius Cicero* zoveel macht en invloed hebben toebedeeld dat hij bijkans door zijn persoonlijk oordeel willekeurig wie op leidende posities kon brengen, en degenen die aan *Asinius Pollio* niets hebben geweigerd wat mensen van hoogste adel alleen met zwoegen en zweten zouden kunnen bereiken: ja, in al die gevallen heeft men gehandeld

vanuit de overtuiging dat de meeste macht en invloed moet gaan naar de man met de hoogste innerlijke kwaliteiten, ongeacht zijn identiteit.

Natuurlijke navolging van deze precedënten heeft Caesar ertoe aanzet Seianus te beproeven en Seianus om de Leider te ondersteunen in zijn vele, zware taken, waardoor ten slotte senaat en volk van Rome de naar hun inzicht beste persoon volgaarne uitnodigden hun veiligheid te garanderen.

129 Maar nu ik een soort totaalbeeld heb gegeven van het principaat van Tiberius Caesar wil ik enkele afzonderlijke punten langsaan.

Wat een wijsheid heeft hij betracht door Rhascuporis, moordenaar van zijn eigen broers zoon Cotys, met wie deze zijn macht moest delen, naar Rome weg te roepen [19]! In deze kwestie maakte hij gebruik van de diensten van Pomponius Flaccus, voormalig consul, een man die geboren was voor alles wat vraagt om correcte afhandeling en die met zijn integere deugdzaamheid de roem altijd verdient maar nimmer najaagt.

Hoe groot en waardig is zijn uitstraling als senator en rechter, niet als Leider, waarmee hij processen <leidt> en zaken meer nauwgezet aanhoort <dan streng>!¹⁴⁶ Hoe snel werd hij ondankbare, oproerige elementen de baas!

Wat een grondige militaire scholing gaf hij zijn eigen Germanicus, wat een krijgsservaring liet hij hem opdoen aan zijn zijde, waarna hij hem ten slotte als bedwinger van Germanië welkom kon heten! Met hoeveel ereblijken overstelpte hij diens jonge jaren, waarbij de glans en glorie van Germanicus' triomf [17] correspondeerde met de door hem verrichte daden!

Hoe dikwijls eerde hij het volk met gratificaties en hoe gaarne vulde hij het vermogen van senatoren aan, indien dat kon op initiatief van de senaat, en wel zo dat hij niet ruim baan maakte voor weeldezucht maar ook geen verlies van sociale status toeliet als hun armoede eerzame oorzaken had.¹⁴⁷

Met hoeveel eer heeft hij Germanicus naar overzeese provincies uitgezonden! En wat een krachtdadige strategie heeft hij met bemiddeling en hulp van zijn zoon Drusus aan de dag gelegd, toen Maroboduus zich had genesteld in bezet rijksgedebied! De vorst zat als een slang verborgen in de grond, waar Tiberius Caesar hem toen – ik zeg het met alle respect voor zijn majesteit – via de tovermiddelen van zijn heilzame strategie naar buiten heeft gedwongen [18]. En wat houdt hij hem nu evenzeer eervol als veilig vast!

Hoe groot was de oorlogswals die Sacrovir, leider van de Galliërs, en Julius Florus in beweging hadden gezet, en hoe snel en doortastend heeft Tiberius Caesar alles overweldigd [21]! Ja, het Romeinse volk hoorde eerder van de overwinning dan van de oorlog: bij alle nieuws over de gevaren was het nieuws over de zege vooruitgesneld. Ook een oorlog in Africa, die grote schrik wekte en dagelijks nog groeide en groter werd is onder zijn auspiciën en volgens zijn strategie binnen de kortste keren ten grave gedragen [22].¹⁴⁸

Hoeveel grote bouwwerken heeft hij opgetrokken op zijn eigen naam en die van anderen! Met wat voor familiezin en gulle hand, zozeer dat het alle menselijke bevattingsvermogen te boven gaat, bouwt hij aan een tempel voor zijn vader!¹⁴⁹ En met wat voor grootmoedigheid en tact heeft hij ook de openbare gebouwen van Gnaeus Pompeius hersteld die waren verwoest door brand [22]! Ja, alles wat ooit heeft geschitterd en gestraald beschouwt hij als iets verwants, iets wat bescherming vraagt.

Hoe vrijgevig betoont hij zich altijd, zoals ook onlangs na de brand op de Caelius [27], toen hij uit eigen middelen opkwam voor de verliezen die mensen van alle standen hadden geleden! En hoe groot is de algemene rust bij de rekrutering van troepen, iets wat normaal gesproken altijd grote vrees wekt: hij voorziet daarin zonder de nervositeit waarmee lichteningen gepaard gaan.

Als de natuur het toeliet en de zwakke vermogens van de mens ertoe in staat waren, zou ik ten overstaan van de goden durven klagen:¹⁵⁰ waaraan heeft deze man het verdiend dat, eerstens, Drusus Libo, zijn misdadige complot tegen hem ondernam [16]? En verder, dat Silius en Piso zich zozeer vijandig tegen hem keerden [24 en 20], terwijl hij de politieke carrière van de een mogelijk heeft gemaakt en die van de ander heeft bevorderd?

En om over te stappen naar zwaardere beproevingen (althoewel Tiberius ook het voorgaande heeft ervaren als uitermate zwaar), waaraan heeft hij het verdiend dat hij zijn zoons op jonge leeftijd moest verliezen [19 en 23]?¹⁵¹ Of het verlies van zijn kleinzoon, het kind van zijn eigen Drusus [23]?

Tot hier toe beschreven we bedroevende gebeurtenissen, nu komen we onvermijdelijk bij beschamende details. Deze laatste drie jaar [27-29], Marcus Vinicius, hoezeer hebben die Tiberius' hart verscheurd door pijn en verdriet? Hoe lang heeft in zijn innerlijk die brand ge-

woed, in het verborgene ook nog (wat het ellendigst is), doordat hij zich gedwongen zag tot zorgen, tot verontwaardiging, tot het schaamrood op de kaken vanwege zijn schoondochter en zijn kleinzoon!¹⁵²

De kommernis van die tijd is nog vermeerderd door het verlies van zijn moeder [29],¹⁵³ een vrouw van volstrekt uitzonderlijk formaat, die in alle opzichten dichter bij de goden stond dan bij de mensen, en wier macht niemand ooit anders heeft ervaren dan door bevrijding uit een gevaar of een persoonlijke promotie.

Slotwens

131 Laat ons dit boek eindigen met een wens.

U, Jupiter Capitolinus, en U, Stichter en Behoeder der Romeinen, Mars Gradivus, en U, Vesta, Bewaakster van de eeuwige vuren, en U, alle goddelijke machten die dit ontzagwekkende Romeinse rijk hebt verheven tot de allerhoogste hoogte op de ganse wereld, U allen zweer en bid ik uit naam van het volk: behoedt, bewaart, beschermt U de huidige stand der dingen, deze vrede, deze Leider, en wijst U voor hem na een zo lang mogelijk verblijf op zijn aardse post opvolgers aan, zo laat als denkbaar, maar dan opvolgers die terdege in staat zijn de wereldheerschappij even sterk en dapper op zich te nemen als wij dat ervaren hebben bij Tiberius, en bekommert U zich om de plannen aller burgers: <steunt U> wat deugt <en doet U al wat boos is teniet>.¹⁵⁴

Noten

- 1 Het begin van Velleius' geschiedwerk is verloren gegaan. In ieder geval betreft het de wijding van het geschrift en de eerste passages over de nasleep van de oorlog om Troje. Op het moment dat de bewaarde tekst begint, beschrijft Velleius de wederwaardigheden van de naar Griekenland terugkerende helden, zoals Odysseus en Epeios, de bedenker van het Trojaanse paard.
- 2 Ajax.
- 3 Tyrrhenië, Tyrrheniërs, Tyrreense Zee. De laatste naam is nog altijd in gebruik.
- 4 Homerus, *Ilias* 5,304; 12,383; 12,449.
- 5 De berekening is, zoals zo vaak in antieke bronnen, twijfelachtig. In dit geval geeft Velleius een exact getal voor de stichting van het Assyrische koninkrijk, terwijl het voor de Romeinen ging om een legendarisch, ondateerbaar oervolk.
- 6 Hesiodus (midden 8e eeuw v.Chr.) was afkomstig uit Askra in Boeotië. Daarover schreef hij zeer onpatriottisch: 'Askra, jammerdorp, / ellendig 's winters, kwellend 's zomers, nooit verkwikkend.' (Hesiodus, *Werken en dagen* 758-759; vertaling Wolther Kassies.) Na de dood van zijn vader raakte Hesiodus verzeild in een proces over de erfenis, dat hij verloor.
- 7 Marcus Vinicius, degene aan wie Velleius zijn boek heeft opgedragen, was consul in het jaar 30 n.Chr. In de loop van het werk worden ook diens vader en grootvader genoemd.
- 8 Numitor; zie ook het register van namen.
- 9 Marcus Vicinius en Lucius Cassius Longinus waren consul van januari tot juni 30 n.Chr.
- 10 De berekeningen van jaartallen zijn, zoals vaker, niet exact. De traditionele datum voor de stichting van Rome is 753 v.Chr.
- 11 De tekst vertoont een lacune, waarin de behandelde geschiedenis verspringt van de tijd van Romulus naar ongeveer 500 v.Chr.
- 12 Een tweede lacune met opnieuw een flinke chronologische verspringing:

- van ongeveer 500 tot de 2e eeuw v.Chr. De tekst bespreekt vervolgens de Romeinse conflicten met koning Perseus van Macedonië (179-168). De in de eerste zin genoemde vijand is deze koning Perseus.
- 13 Attalus II van Pergamum, een trouwe vriend en bondgenoot van de Romeinen.
 - 14 Het betreft hier *libera custodia* ('vrije bewaking'), een vroeg-Romeinse vorm van sanctie, die een lichte vorm van gevangenschap inhield. De persoon in kwestie stond daarbij onder direct en permanent toezicht van een magistraat of vooraanstaand burger, maar kon zich tot op zekere hoogte ook buitenshuis vrij bewegen.
 - 15 Het gaat om twee tempels op het Marsveld in Rome: de Tempel van Jupiter Stator en de Tempel van Juno Regina. De zuilengang werd herbouwd door keizer Augustus tussen 27 en 25 en gewijd aan zijn zuster Octavia. De daarna genoemde beeldengroep van Lysippus is niet bewaard gebleven.
 - 16 Bedoeld is de in de noten genoemde Tempel van Jupiter Stator op het Marsveld.
 - 17 Twee traditionele militaire onderscheidingen: een muurkroon ging naar een soldaat die als eerste een muur van een belegerde stad had beklommen, een belegkroon naar een bevelhebber die een belegerde stad had weten te bevrijden.
 - 18 Publius Scipio 'de Africaan' had de stad gespaard aan het eind van de Tweede Punische oorlog, na de slag bij Zama in 202.
 - 19 *Homo novus*, 'nieuwe man'. Deze term werd gebruikt voor een Romein die als eerste van zijn familie de hoge ereambten bekleedde, en dus geen beroemde voorvaders had.
 - 20 Romeinse kolonies (koloniesteden) werden vanouds gevestigd in pas veroverd gebied om de Romeinse macht te bestendigen. Specifieke militaire koloniesteden waren veelal bestemd voor veteranen van een bepaalde generaal, die daaraan ook zijn naam verbond.
 - 21 Velleius' informatie wijkt af van wat we weten uit andere bronnen. Als het aantal 350 zou worden gelezen als 360, bevat de lijst weinig dat in tegenspraak is met andere bronnen, al blijft het synchronisme met de stichting van Alexandrië ook dan onjuist. Hier zijn alleen de jaartallen aangegeven waarover redelijke zekerheid bestaat.
 - 22 Velleius heeft dit nog niet gezegd, maar gaat dit zeggen in 2,7. De kolonie werd gesticht door Gaius Sempronius Gracchus, maar dat werd geen succes. Pas na de herstichting op initiatief van Julius Caesar (uitgevoerd door Augustus) [44] zou het Romeinse Carthago uitgroeien tot een van de belangrijkste steden van het rijk.

- 23 Het bedoelde overzicht is niet bewaard gebleven. Waarschijnlijk gaat het om een passage uit de lacune na I,8.
- 24 Velleius doelt op de periode van ongeveer 60 v.Chr. tot 17 n.Chr., het sterfjaar van Livius. Dat wil zeggen dat hij de geschiedschrijvers beperkt tot Sallustius, Caesar, Asinius Pollio en Livius.
- 25 De redenering is in deze vorm natuurlijk niet zuiver. Wat Velleius lijkt te willen zeggen is dat men bij het navolgen van grote voorbeelden langer en geduldiger moet volhouden, en niet te gauw van het een naar het ander moet gaan.
- 26 Zie I,II.
- 27 Een toespeling op gebeurtenissen uit het jaar 321 v.Chr., zoals onder meer beschreven door Livius 9,I-II. In de strijd tegen de Samnieten leden de twee Romeinse consuls (Spurius Postumius Albinus en Titus Veturius Calvinus) een zware nederlaag in de 'Caudijnse passen', waardoor zij een vernederende vrede moesten sluiten. Na terugkeer in Rome bepleitten zij uitlevering van henzelf aan de Samnieten. Deze weigerden echter de overgave van de consuls te aanvaarden.
- 28 In het Romeinse staatsbestel had een volkstribuun bepaalde bevoegdheden om op te komen voor de rechten van de onderste klasse. Bovendien genoot hij voor de duur van zijn ambt immuniteit. Velleius suggereert hier dat voor Tiberius Gracchus alleen het tweede van belang was. Uit andere bronnen blijkt echter dat er wel degelijk ook politieke en ideële motieven in het spel waren. Velleius' weergave van Gracchus' beleid is sterk versimpeld (hij heeft bijvoorbeeld in het geheel geen oog voor de sociale misstanden in het Rome van Gracchus' dagen) en volkomen eenzijdig.
- 29 Met de *boni* ('goeden', 'gegoeden') duidt Velleius de politieke bovenlaag aan van de *optimates* ('besten'), de aanhangers van het conservatieve senaatsbewind. De term *boni* werd alleen door sympathisanten gebruikt. Tegenover deze machtige groep stonden de *populares*, die steunden op politieke instellingen van het volk (volksvergadering, volkstribunaat) en soms pleitten voor hervormingen. Bij beide politieke groepen gaat het om mensen uit de elite.
- 30 De 'akkerwetten' van Gracchus stelden dat niemand meer staatsgronden mocht bezitten dan 250 hectare. De bepalingen hadden dus geen betrekking op privéland. Niettemin leidden de voorstellen tot enorm verzet bij grootgrondbezitters die op grote schaal hadden geprofiteerd van de recente veroveringen van Rome. De uitvoering van de akkerwetten van Gracchus werd overigens ook bemoeilijkt door de afwezigheid van een goed kadaster: het was in feite niet te achterhalen wat staatsgrond was.

- 31 Deze Octavius was omgekocht door grootgrondbezitters en sprak zijn veto uit over de wet. Daarop liet Gracchus hem afzetten wegens misbruik van zijn ambt.
- 32 Bedoeld is zijn vader, de in boek I vermelde succesvolle generaal Aemilius Paulus. Fabius Aemilianus leverde als proconsul strijd tegen de Lusitaniërs, ongeveer in het huidige Portugal.
- 33 Het betreft een in de Oudheid beroemde Falerner-wijn van het jaar 121 v.Chr.
- 34 Vgl. I, 15.
- 35 Waar Velleius hier precies naar verwijst is niet duidelijk. Er zijn verschillende combinaties bekend van twee Scipio's die tegelijk een ambt vervulden. Mogelijk doelt de auteur op een gezamenlijke functie als ediel van twee Scipio's in 213 v.Chr.
- 36 Velleius is hier opvallend kort over de voor Rome traumatiserende invallen van Germaanse stammen tot in Italië toe. Hij komt er echter op terug in de context van zijn relaas over de Romeinse generaal Marius, in 2, 12. De strijd tegen de Kimbren en Teutonen (113-101 v.Chr.) werd uiteindelijk beslecht door zeges van Marius bij Aix-en-Provence en Vercelli in 101 v.Chr.
- 37 De Metelli vormden een rijke tak binnen het geslacht van de Caecilii.
- 38 Respectievelijk het ambt van volkstribuun (voor de derde maal), en het ambt van consul na dat van pretor, zonder de wettelijke tussentijd van twee jaar.
- 39 Velleius spreekt over Drusus met uitbundige lofuitingen, anders dan de meeste andere antieke historici. Een aannemelijke verklaring voor zijn speciale houding lijkt te zijn dat keizer Tiberius via moederszijde afstamde van de Drusus-familie.
- 40 Vertaald is, in afwijking van de Reclam-editie *modicam*, volgens de handschriften.
- 41 Het aantal pretoren zou door Sulla in 81 worden verhoogd van zes naar acht. Vermoedelijk werden de hier genoemde zoons van Velleius' overgrootvader dus als boventallige pretoren benoemd, bij wijze van speciale gunst.
- 42 Bedoeld is de boven beschreven Italische oorlog [91-88], die ook wel Bondgenotenoorlog wordt genoemd.
- 43 Tekst en betekenis van de laatste zin zijn onzeker. Een andere mogelijke vertaling luidt: 'En haar eigen roem blijft niet verborgen.' Dat lijkt echter minder gelukkig, gezien de openingszin van de alinea.
- 44 Velleius verwijst geregeld naar de beoogde korthed van zijn werk, waarvoor hij bepaalde thema's niet kan uitdiepen. Vergelijkbare opmerkingen staan in I, 16; 2, 38; 52; 55; 66; 86; 89; 96; 99 en 103.

- 45 Vrijwel zeker vertoont de tekst hier een lacune, waarin de rebellie in Spanje onder leiding van de Romeinse politicus en generaal Sertorius moet zijn beschreven. Mogelijk zijn ook het terugtrekken van Sulla [79] en zijn dood [78] kort aangeduid.
- 46 Pompeius liet Perpenna uiteindelijk executeren.
- 47 Een vergissing in de chronologie. Het hier bedoelde commando van Marcus Antonius als voorganger van Pompeius in de strijd tegen de piraten dateert van 74 v. Chr.
- 48 Bronnen spreken van een campagne van slechts veertig dagen.
- 49 Een zinspel op Pompeius' erenaam 'de Grote'.
- 50 Een niet erg subtiële verwijzing naar het bekende Romeinse idee dat de Grieken door Rome militair wel werden overwonnen, maar vervolgens via hun cultuur op alle niveaus voor de Romeinen onovertreffbare voorbeelden bleven.
- 51 Bedoeld is: de senatoren- en ridderstand.
- 52 In de Romeinse literatuur bestaat er een duidelijk gevoeld verschil tussen 'hoge' en 'lage' woorden. In veel literaire genres (zoals epos en tragedie, retorica en geschiedschrijving) wordt de tweede categorie zoveel mogelijk vermeden. Daaronder vallen met name obscene en technische woorden en, zoals in dit geval, begrippen die verwijzen naar de 'banale realiteit' van alledag.
- 53 Velleius lijkt hier te speculeren. Vermoedelijk bedoelt hij dat Caesar door het uittrekken van schoenen of kleren de indruk zou kunnen wekken dat hij wilde ontsnappen door te zwemmen.
- 54 Deze degradatie in sociale status nam Clodius voor lief omdat hij zo het aantrekkelijke ambt van volkstribuun (voorbehouden aan plebejers) kon gaan bekleden.
- 55 Bedoeld is vermoedelijk het *aerarium Saturni*, aan de voet van de Capitool, in hartje Rome.
- 56 Pompeius en Crassus sloten met Caesar een akkoord tijdens een gezamenlijk beraad in Lucca (56 v. Chr.). Daarbij verdeelden zij de macht onderling.
- 57 Bedoeld is de moord op Julius Caesar in 44.
- 58 Pompeius zou volgens Appianus (2,28) twee maal hebben aangeboden zijn leger te ontbinden. Daarmee kwam hij dus tegemoet aan het voorstel dat zowel hij als Caesar hun legers zouden opgeven, een voorstel dat algemeen wordt toegeschreven aan Curio (hoewel Velleius dat niet vermeldt). Caesar was inmiddels niet meer werkelijk van plan zijn leger op te geven, en zo verklaarde Curio dat Pompeius' aanbod niet oprecht gemeend was. Daarmee was burgeroorlog onontkomelijk.

- 59 Velleius verwijst hier en op vele andere plaatsen vooruit naar een gepland grootschalig geschiedwerk dat niet is overgeleverd en waaraan hij vermoedelijk niet meer is toegekomen.
- 60 Lentulus zou gebukt zijn geweest onder zware schulden.
- 61 De Rubico was de grensrivier tussen Italië, waar civiel bestuur bestond, en de zone waarin Caesar een militair commando uitoefende. Door het riviertje met een leger over te steken, ontketende de generaal een burgeroorlog.
- 62 De tekst vertoont hier een kleine lacune. De aanvulling volgt de hier algemeen gevolgde interpretatie, die is gebaseerd op wat andere bronnen over Caesars spreekwoordelijke mildheid vertellen.
- 63 Brutus zou later [44] een van Caesars moordenaars zijn.
- 64 Cato's onwaarschijnlijke tocht dwars door de Noord-Afrikaanse woestijn wordt in geuren en kleuren beschreven door de Romeinse dichter Lucanus, in boek 9 van zijn historisch epos 'De Burgeroorlog'. Lucanus leefde en werkte enkele decennia na Velleius, ten tijde van keizer Nero.
- 65 De eerste vier triomftochten vonden plaats in september 46, de vijfde in oktober 45.
- 66 Het betrof een diadeem met een laurierkrans.
- 67 Hier wordt verwezen naar een voorstel tot amnestie uit 403 v.Chr., bij het herstel van de democratie na de verdrijving van de 'Dertig tirannen'.
- 68 Deze Octavius is de latere keizer Augustus. In de loop van zijn carrière droeg hij een verwarrende veelheid aan namen. Velleius duidt hem veelal aan als Octavius of, na de dood van Julius Caesar, als Caesar. Die laatste naam is in de vertaling gehandhaafd vanwege de politiek-ideologische lading. Voor het overige is de benaming genormaliseerd tot de gangbare praktijk: 'Octavius' voor de periode tot de moord op Caesar, 'Octavianus' in de periode van de burgeroorlog tegen Antonius en anderen tot aan zijn definitieve alleenheerschappij vanaf 27 v.Chr., 'Augustus' in de periode van zijn keizerschap.
- 69 Octavius was 4 jaar toen zijn vader stierf.
- 70 Een terrein op het Marsveld, dat door Caesar na Pompeius' dood was geschonken aan Antonius.
- 71 Vanaf hier wordt door Velleius met Caesar de jonge Octavianus (de latere keizer Augustus) aangeduid.
- 72 Een naar de oorlogsgod genoemd legioen, waarvan geen nummer bekend is. Het bestond uit veteranen uit Julius Caesars Gallische oorlog.
- 73 Het Latijnse *tollere*, dat hier is gebruikt, betekent zowel 'verheffen', 'eren' als 'uit de weg ruimen'.
- 74 Bedoeld zijn de veertien compromisloze 'Philippicae' van Cicero tegen

- Antonius, uitgesproken tussen september 44 en april 43.
- 75 Cicero werd door mensen van Antonius gedood in december 43. Volks-tribuun Cannutius zou in werkelijkheid pas in 40 worden geëxecuteerd door Octavianus.
- 76 Het zogeheten Triumviraat (Driemanschap) van de drie machtige politici.
- 77 De datum is niet onomstreden. Velleius vermeldt in deze context niet dat Octavianus zijn leger naar Rome liet marcheren en het consulaat dus verkreeg door inzet van machtsmiddelen. Daarmee vertekent de historioograaf de situatie om zo een zo gunstig mogelijk beeld van Octavianus te kunnen geven.
- 78 Bij triomftochten was het gebruikelijk dat er ook spottende verzen werden gezongen, waarin de draak werd gestoken met de politieke daden of het liefdesleven van de triomfator. Het vers hier bevat een naamgrap: het Latijnse *germanus* betekent uiteraard 'Germaans', maar daarnaast ook '(volle) broer'. Dat beide consuls expedities hadden gehouden in Gallië en Spanje en juist niet in Germanië versterkt hier het komische effect.
- 79 In hoofdstuk 68 volgt een uitweiding waarvan niet onmiddellijk inzichtelijk is waarom die hier is ingelast en wat het centrale thema ervan is. Het lijkt erop dat Velleius hier enkele anekdotes combineert over markante personen uit de eerder behandelde periode. Kennelijk zouden die anekdotes naar zijn gevoel een te prominente plaats hebben gekregen in het voorgaande verslag. De uitweiding als geheel dient verder om de hoofdstukken over de 'binnenlandse' gebeurtenissen na de dood van Caesar af te scheiden van de volgende hoofdstukken over gebeurtenissen in het oosten.
- 80 Deze was door Milo vermoord in 53 v.Chr.
- 81 Brutus stierf op 43-jarige leeftijd. Velleius lijkt dus een rekenfout te maken; er kan echter ook een probleem zijn met de Latijnse tekst.
- 82 Pompeius de Grote stond bekend als een uitermate betrouwbaar man.
- 83 Een nieuw college van rechters dat door Pompeius werd ingesteld in 52 v.Chr. om een eind te maken aan de electorale misstanden uit die dagen.
- 84 Volgens sommigen moeten de woorden 'in Campanië' direct en uitsluitend betrokken worden op 'een man die voor niemand onderdeed'. In dat geval zou Velleius' familie dus uit Campanië afkomstig zijn. Maar het lijkt waarschijnlijker dat hier een plaatsbepaling wordt gegeven van de in de zin beschreven gebeurtenis, de zelfdoding van grootvader Velleius.
- 85 Hier en in de hele passage lijkt Velleius het op te nemen voor Asinius Pollio, die later van de kant van Antonius het verwijt van ondankbaarheid zou krijgen.

- 86 De gebeurtenissen uit deze tijd inspireerden Vergilius tot zijn beroemde vierde Ecloga, over de geboorte van een goddelijk kind en het aanbreken van een nieuw tijdvak.
- 87 Dit is een naamgrap. Het Latijnse *carina* betekent 'kiel' en zo, als pars pro toto, 'schip'. *Carinae* was tevens de naam van een deftige wijk in Rome, tussen Celius en Esquilijn, waar Pompeius de Grote had gewoond.
- 88 Zie 2,72.
- 89 Historisch gezien levert deze mededeling van Velleius problemen op. Octavianus was militair actief in de genoemde gebieden in de jaren 35-33, maar hier is duidelijk sprake van een vroegere tijd, namelijk het jaar 39. Mogelijk gaat het om expedities onder aanvoering van Asinius Pollio, waarvan het succes uiteindelijk (na zijn definitieve overwinning bij Actium in 31 v.Chr.) werd geclaimd door Octavianus. Velleius geeft in dat geval een gekleurde, 'politiek correcte' versie van de gebeurtenissen.
- 90 Dit vond plaats in de slag bij Naulochos (36 v.Chr.). Sextus ontsnapte daaruit met slechts zeventien schepen. Velleius is opvallend kort over deze zeeslag.
- 91 Bedoeld is zijn eerste consulaat in 46 v.Chr.
- 92 *Princeps* 'eerste, voornaamste', een van de markante titels die Romeinse keizers later zouden dragen en die Octavianus als eerste aannam. Dat deed hij overigens pas in 27 v.Chr.; zie 2,91.
- 93 Bedoeld is Capua. De zin vertoont verderop een kleine lacune, die hier is aangevuld met wat daar ongeveer zal hebben gestaan.
- 94 Een bijzonder insigne dat werd toegekend aan een admiraal na vernietiging van een vijandige vloot.
- 95 Het Latijn vertoont hier enkele lastige tekstproblemen. In de vertaling is aangevuld wat de meest waarschijnlijke lezing is.
- 96 Uit een andere bron blijkt de achtergrond van dit advies: het open terrein waarover Antonius wilde marcheren zou in het voordeel zijn van de Parthen, die graag vochten te paard en berucht waren om hun boogschutters.
- 97 Waar Velleius hier op doelt is niet helemaal duidelijk. Misschien verwijst hij naar de ziekte waaraan Domitius kort na zijn overlopen bezweek.
- 98 Zie 2,26.
- 99 Octavianus vierde in augustus 29 maar liefst drie triomftochten.
- 100 Velleius loopt hier vooruit op de titel 'Augustus', die Octavianus in 27 aannam; zie 2,91.
- 101 Velleius gaat steeds uit van het jaar 30 n.Chr., het jaar dat zijn vriend Vinicius consul werd. Het getal 250 is dus afgerond.
- 102 Zie 2,1. Ook de hierna genoemde gebeurtenissen zijn in 2,1 al aangeduid.

- 103 Ook hier geeft Velleius een afgerond cijfer. De strijd tegen Sertorius vond plaats vanaf 80 tot aan zijn dood in 72 (genoemd in 2,30).
- 104 Marcellus was waarschijnlijk nog maar achttien jaar. Marcellus' dood is door Vergilius vereeuwigd in zijn *Aeneis* 6,868-86. In de versie van Velleius krijgt hij minder glans dan bij Vergilius en andere auteurs. De verklaring moet wel zijn dat Velleius op geen enkele manier afbreuk wil doen aan het uiterst gunstige portret van de jonge Tiberius in het volgende hoofdstuk.
- 105 Haar vijf kinderen werden door Augustus of Tiberius verbannen of stierven jong.
- 106 Zie 2,75 en 2,79.
- 107 Velleius drukt zich omzichtig uit: Tiberius zou pas negentien worden op 23 november 23.
- 108 De jongen was geboren in 38, kort nadat Livia met Augustus was getrouwd.
- 109 De geschetste verhoudingen zijn tamelijk ingewikkeld. Agrippa was getrouwd met Julia, de dochter van Augustus. Zij kregen twee zoons, de even verder genoemde Gaius en Lucius, geboren in 20 respectievelijk 17 en door Augustus als zoons geadopteerd in 17. Tiberius trouwde in 19 met Vispania, dochter van Agrippa. Na Agrippa's dood werd hij door Augustus gedwongen tot een scheiding en tot hertrouwen met Julia in 11. Dat huwelijk werd overigens nooit gelukkig.
- 110 Een *ovatie* is een soort tweedegraads triomftocht, waarbij de commandant te voet of te paard Rome binnenkwam, niet op een vierspan.
- 111 Bedoeld is de Tempel van Mars de Wreker op het Forum van Augustus.
- 112 Augustus en zijn echtgenote van dat moment, Livia. Julia's natuurlijke moeder was de even later genoemde Scribonia, die eerder gehuwd was geweest met Octavianus.
- 113 Dergelijke autobiografische details vormen een opmerkelijk element in het werk van Velleius. Vanaf hier zal hij met enige regelmaat berichten over militaire zaken die hij zelf als officier heeft gezien en meegemaakt.
- 114 Er is hier een intrigerend probleem: wie bedoelt Velleius met 'Caesar'? Sinds de dood van Julius Caesar gebruikt hij die naam voor Octavianus/Augustus, en zo wordt de passage veelal geduid. Maar Octavianus wordt in dezelfde zin in het Latijn aangeduid met de naam 'Augustus'. Er is dus minstens de mogelijkheid dat Velleius hier doelt op de jonge Gaius Caesar. Dat is ook inhoudelijk logischer omdat hij degene is met wie de Parthische koning in gesprek is, zoals Velleius in geuren en kleuren vertelt. De reis van een ijlode naar Rome en terug moet al gauw een aantal weken hebben geduurd, wat hier een vreemd licht werpt op de woorden

- ‘binnen een paar dagen’. Volgens een getuigenis bij Plinius de Oudere (9,118) heeft Gaius Caesar zijn vriendschap met Lollius ‘opgezegd’. Commentatoren zwijgen over deze kwestie.
- 115 In 2,99 had Velleius al verteld dat Tiberius deze macht met Augustus deelde. Dit was echter na enkele jaren vervallen. Het gaat hier dus om een herstel van de vroegere situatie.
- 116 Het is bevreemdend dat Velleius uitgerekend dit voor hem essentiële jaartal verkeerd zou hebben. Hij gaat steeds uit van zijn ikpunt, het jaar van Vicinius’ consulaat in 30. Misschien moeten we daarom ‘26’ lezen.
- 117 Vanaf dit moment zijn alle jaartallen na Christus, tenzij anders aangegeven.
- 118 De woorden lijken meerduidig. Maar Velleius kan ze niet anders hebben begrepen en bedoeld dan als een speciaal compliment: de ene adoptie is puur een privékwestie, de andere dient daarnaast ook nog eens het staatsbelang.
- 119 Overwinningen kwamen sinds het bewind van Augustus formeel op het conto van de keizer. Zegevierende veldheren mochten geen triomftochten meer houden, maar kregen alleen de symbolen die daarbij hoorden: de titel *imperator*, een triomfator-mantel en het recht om standbeelden van zichzelf op te stellen.
- 120 Zie 2,97.
- 121 De hier gebruikte retorische techniek van ‘persoonlijke verhalen’ is van alle tijden. Velleius’ tafereel vertoont merkwaardige overeenkomsten met een scène in de geruchtmakende propaganda-film *Triumph des Willens* [1934] van Leni Riefenstahl. (‘Kamerad, woher kommst du?’ ‘Vom Kaiserstuhl.’ ‘Und du?’ ‘Aus Pommern!’ ‘Und aus Königsberg!’ ‘Aus Schlesien!’ ‘Von der Waterkant!’ ‘Vom Rhein!’ ‘Und von der Saar!’)
- 122 Zie 2,92.
- 123 Velleius lijkt hier te claimen dat Tiberius als eerste de Elbe bereikte. Dat is historisch onjuist, aangezien de Elbe eerder was bereikt door de Romeinse generaals Drusus [9 v.Chr.] en Lucius Domitius Ahenobarbus [1 v.Chr.]. Waarschijnlijk geldt Velleius’ bewondering hier de unieke *gezamenlijke* operatie van leger en vloot.
- 124 Na hun nederlaag tegen Drusus in 9 v.Chr. (zie vorige noot), waren de Marcomanni uitgeweken naar Bohemen.
- 125 Tot het jaar 9 betitelden de Romeinen het gebied tussen de Midden-Donau en Macedonië als Illyrië; na dat jaar, toen Illyrië was verdeeld over twee Romeinse provincies, onderscheidde men Dalmatië en Pannonië. Velleius gebruikt hier al de ‘nieuwe’ namen.
- 126 Gelezen is hier *animorum exercitatio* uit de handschriftelijke traditie, in

- plaats van het tekstvoorstel *armorum exercitatio* ('militaire oefening').
- 127 De Latijnse tekst van deze zin, en overigens van de hele passage, ver-
toont problemen en onzekerheden. In elk geval is duidelijk dat Velleius
het beleid van Tiberius in Germanië in de meest lovende termen aan-
duidt.
- 128 Zie 2,104.
- 129 De enigszins dubbelzinnige formulering van Velleius verwijst niet naar
de moord op Agrippa Postumus [14], maar op zijn verbanning [7].
- 130 De alternatieven worden hier geïmpliceerd: rijden in een wagen en aan-
liggen tijdens het diner. In deze hele passage wordt een ideaalbeeld van
de perfecte generaal geschetst. Sommige onderdelen daarvan, zoals na-
druk op goede zorg voor ondergeschikten en een 'actieve houding' zijn
daarin traditioneel.
- 131 Een niet met zekerheid geïdentificeerde rivier, misschien de Bosut of de
Bosna.
- 132 Augustus had Tiberius vanuit Rome nogmaals uitgezonden om de ope-
raties persoonlijk te leiden.
- 133 Die luidde 'de Gaetuliër' (*Gaetulicus*).
- 134 De Latijnse tekst is onzeker.
- 135 Hier is sprake van een kleine lacune in de tekst.
- 136 De tekst is aangevuld met wat hier vermoedelijk heeft gestaan.
- 137 Exacte jaartallen zijn hier lastiger te geven. In de nu volgende paragrafen
is Velleius minder precies in zijn aanduidingen, mogelijk omdat hij hier
niet meer per jaar werkt (het 'annalistische principe'), maar eerder een
synthese beoogt van Tiberius' laatste jaren voorafgaand aan zijn keizer-
schap.
- 138 In de volgende alinea beschrijft Velleius vier historische gelegenheden
waarbij Tiberius volgens hem een triomf (of ovatie) verdiend zou heb-
ben. De drie feitelijke triomftochten zijn die van 9 v.Chr. (een ovatie, zie
2,96), 7 v.Chr. (zie 2,97) en 12 n.Chr. (zie 2,121).
- 139 Deze opmerkelijke uitdrukking geeft aan Velleius' woorden een licht fi-
losofische kleur. Het is goed denkbaar dat de wending afkomstig is uit de
lijkrede voor Augustus van Tiberius.
- 140 De aanstelling van magistraten werd overgebracht van de volksvergade-
ring naar de senaat, en daarmee in de praktijk naar de keizer zelf. Kandi-
daatstelling geschiedde door de keizer en door het volk, met als extra re-
gel dat de keizer een veto mocht uitspreken over de door het volk
aangedragen kandidaten.
- 141 De tekst is hier onzeker. De vertaling volgt hier de suggestie van A.J.
Woodman: *incipitia sibi <sus>tinere <maluit> quam exemplo pernicio.*

- 142 Zie 2,115.
- 143 *Pax Augusta*, een centraal begrip uit de propaganda van de vroege keizertijd.
- 144 In 17 richtte een aardbeving in Asia grote schade aan.
- 145 Coruncanus was consul in 280 v.Chr., dictator in 246 en *pontifex maximus* in 254.
- 146 De Latijnse tekst is hier onzeker. De vertaling volgt in hoofdlijnen de uitleg van A.J. Woodman.
- 147 Senatoren moesten beschikken over een bepaald minimumkapitaal. De hier aangeduide vrijgevigheid van Tiberius pakte in de praktijk overigens minder gunstig uit voor de bedoelde senatoren, omdat zij eerst publiekelijk opening van zaken moesten geven over hun situatie voor zij financiële steun konden krijgen.
- 148 De bedoelde oorlog tegen de Africaanse vorst Tacfarinas duurde feitelijk acht jaar van 17 tot 24. In de hele passage weerklinken mogelijk echo's van toespraken van Tiberius in de senaat.
- 149 Direct in 14 werd besloten tot de bouw van een tempel voor de vergoddelijkte Augustus. Tiberius besloot de afgebouwde tempel niet in te wijden (Tacitus, *Annalen* 6,45). Velleius drukt zich hier, zoals zo vaak, diplomatiek uit.
- 150 Wat volgt is een opmerkelijke passage waarin Velleius een aantal teleurstellingen van Tiberius' regering opsomt, zowel politiek als persoonlijk. In een geschrift dat Tiberius verheerlijkt zou je een dergelijke tekst niet verwachten. De passage getuigt dus van Velleius' ambities als historicus en, tot op zekere hoogte, van zijn durf als schrijver. Hij ordent de negatieve elementen zodanig dat de ellende in Tiberius' privéleven een duidelijke climax vormt. Natuurlijk moet hij hierbij omzichtig te werk gaan en kan hij niet alles noemen. Het meest opvallende verzwegen detail is Tiberius' zelfgekozen vertrek uit Rome en isolement op Capri [vanaf 26].
- 151 Bedoeld is de dood van respectievelijk zijn aangenomen zoon Germanicus en die van zijn natuurlijke zoon Drusus.
- 152 Dit is een verwijzing naar Agrippina, de vrouw van Germanicus, en hun zoon Nero Julius Caesar. Tiberius rekende Agrippina de dood van Germanicus aan, en samen met haar zoon werd zij verbannen naar afgelegen eilanden.
- 153 Met de vermelding van Livia, Tiberius' moeder, kan Velleius zijn beschrijving van Tiberius' regering op een natuurlijke wijze afronden: zij was ook al genoemd aan het begin ervan in 2,94. Livia genoot grote populariteit en ook Velleius zelf belicht haar met respect en sympathie. Hij lijkt zelfs subtiel te pleiten voor haar vergoddelijking, iets waar Tiberius

niet van wilde weten; hij woonde zelfs de uitvaart van zijn moeder niet bij. Ook neemt Velleius subtiel stelling tegen verwijten dat Livia zich te veel met Tiberius' staatszaken bemoeide.

- 154 Ook aan het einde van deze afsluitende wens vertoont de tekst helaas een kleine lacune. De vertaling volgt de algemeen aanvaarde voorstellen voor aanvulling, en kan gelden als zeker.

Over de vertaling

Het werk van Velleius Paterculus is nooit eerder in het Nederlands vertaald. Debet daaraan is vermoedelijk vooral zijn slechte reputatie als een ‘vleier van de tiran Tiberius’. Verder heeft zijn ingewikkelde, voor velen onaantrekkelijke en onmoderne stijl zeker een rol gespeeld. Ik heb me door geen van beide (voor)oordelen laten leiden of weerhouden. Het was mijn doel om simpelweg adequaat en eerlijk tot uitdrukking te brengen wat Velleius heeft willen schrijven. Morele of andere oordelen laat ik graag zoveel mogelijk aan de lezer. Wel teken ik aan dat er veel voor Velleius kan pleiten, zoals de fascinerende slotpagina’s over Tiberius’ heerschappij.

De Latijnse tekst van Velleius is notoir slecht overgeleverd, op basis van één, nu verloren handschrift. In combinatie met zijn eigenzinnige, soms moeilijk te doorgronden formuleringen heeft dat geleid tot onafzienbare discussies over de juiste lezingen. Voor deze vertaling heb ik mij in principe niet bemoeid met tekstkritiek en ben ik uitgegaan van een enkele tekstuitleg: die van C. Stegmann de Pritzwald (2e dr., Stuttgart 1965), zoals die met beperkte wijzigingen is overgenomen in de Reclam-uitgave van Marion Giebel (herziene versie, Stuttgart 2004 en later). Slechts op enkele plaatsen ben ik van deze teksten afgeweken; deze plaatsen zijn in de noten gemarkeerd.

Bij het vertalen heb ik steeds hulp gehad van drie, onderling sterk verschillende vertalingen: de Duitse van Giebel, de Italiaanse in de BUR-uitgave van Renzo Nuti (3e dr., Milano 2008) en de Engelse in de Loeb-uitgave van Frederick W. Shipley (London/New York 1924). Nuti volgt Velleius’ stijl zo exact mogelijk, met complexe, soms min of meer onleesbare volzinnen als gevolg. Shipley houdt juist nauwelijks rekening met Velleius’ stijl en is geheel gericht op de feitelijke inhoud. Giebel staat in vertaalkeuzes tussen beide in, en met haar aanpak voel-

de ik mij het meest verwant, al heb ik steeds mijn eigen weg gevolgd.

De noten in de edities van Giebel en Nuti waren van nut voor veel van de aantekeningen. Voor de laatste tekstgedeelten kon ik bovendien beschikken over twee uitgebreide en bruikbare commentaren van A.J. Woodman (*The Caesarean and Augustan narrative*, 2,41-93: Cambridge 1983; *The Tiberian narrative*, 2,94-131: Cambridge et.al. 1977). Woodmans ingrepen in de Latijnse tekst volg ik in de regel niet, maar zijn historische preciseringen en uitleg hebben me menigmaal geholpen, vooral ook bij dateringen. Het historische commentaar van Maria Elefante (Hildesheim 1997) heb ik af en toe geraadpleegd maar bleek voor mijn vragen niet of nauwelijks bruikbaar.

In mijn vertaling heb ik Velleius' stilistische eigenaardigheden, met name zijn lange constructies en plechtige, soms wat vage taalgebruik, nadrukkelijk willen laten uitkomen zonder slaafs zijn constructies over te nemen. In de praktijk heb ik gekozen voor zinnen die vaak iets langer zijn dan in moderne Nederlandse teksten gebruikelijk is, met zinsverbindingen en ritmische patronen die soms nét niet helemaal vloeiend zijn. Over het algemeen ben ik voorzichtig geweest met constructies die beginnen met bijzinnen, maar aan het eind van Nederlandse constructies heb ik zonder bezwaar zinsdelen aangehecht, bijvoorbeeld met bijzinnen beginnend met 'waarna' of het prettig vage 'waarbij'. Het hele effect is dan, hoop ik, dat van rijk beladen, tamelijk omvangrijke zinnen, maar binnen de normen van leesbaar Nederlands.

In belangrijke, retorisch steviger aangezette passages, vooral in het laatste gedeelte van het werk (over Tiberius), heb ik gestreefd naar taal in een iets hoger register en met iets meer literaire ambitie, bijvoorbeeld door ritmische effecten. Steeds stond mij voor ogen om Velleius' gewichtige, vaak enigszins gezochte taal weer te geven zonder te vervallen in een ouderwetse, archaïserende stijl, ofwel in het tegendeel: ik wilde ook niet belanden in de valkuil van onbedoelde ironie en 'tongue-in-cheek', waartoe ik mij eerlijk gezegd wel eens verleid voelde.

Een lastig punt vormden bepaalde namen, waar Velleius soms andere normen hanteert dan wij gewend zijn. Ik heb niet alles gladgestreken, maar omwille van de duidelijkheid sommige namen aangepast aan modern gebruik (bijvoorbeeld vaak 'Julius Caesar' voor de bekende Caesar, in plaats van 'Gaius Caesar', en 'Marcus Tullius Cicero' in

plaats van 'Marcus Cicero'). Bij namen zijn zulke aanvullingen en aanpassingen stilzwijgend aangebracht. In de verdere tekst zijn belangrijke aanvullingen, bijvoorbeeld in het geval van lacunes, aangegeven tussen 'driehoekshaakjes' (<>).

De speciale eisen van Velleius' taal en de hier gekozen vertaalstrategie maakten dit vertaalproject, onverwacht, tot een onderneming die moeilijker en tijdrovender bleek dan mijn vertaling van Tacitus' *Historiën*. Ik hoop dat het resultaat het juiste midden heeft bewaard tussen alle extremen.

De vertaling zelf is voorzien van aanvullende informatie, in de vorm van een indeling in vijf grote hoofdstukken met daarbinnen weer paragrafen, allemaal voorzien van nieuwe titels, verder door in de tekst toegevoegde jaartallen bij dateerbare feiten en gebeurtenissen. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om veldslagen of ambtstermijnen van bekende magistraten. Over veel jaartallen is debat mogelijk, maar ik heb me in principe gehouden aan de gangbare opvattingen uit standaardwerken zoals *der neue Pauly*.

Omdat Velleius vaak snel door bepaalde episoden heen gaat en veel bij zijn Romeinse lezers bekend veronderstelt, bleken bij zijn relaas meer noten noodzakelijk dan in de meeste van mijn eerdere vertalingen. Verder is extra informatie vooral te vinden in de uitvoerige namenindex en uiteraard ook in de inleiding.

De namenindex is gemaakt door Arco den Heijer, op basis van de index van Giebel, waar nodig aangevuld met *der neue Pauly* en *The Oxford Classical Dictionary*. Jona Lendering bracht helderheid bij enkele historische problemen en Ylva Klaassen controleerde een groot aantal jaartallen. Deze helpers ben ik bijzonder erkentelijk voor hun tijd, aandacht en concrete steun. Verder dank ik uitgeverij Athenaeum—Polak & Van Gennep, die mij ook voor dit moeilijke project het volle vertrouwen heeft gegeven, en het Nederlands Letterenfonds, waarvan ik een beurs voor het vertaalwerk heb mogen ontvangen.

Vincent Hunink

Register

In dit register zijn de namen opgenomen waarvoor een nadere verklaring nuttig lijkt. Geografische namen (bergen, rivieren, zeeën, plaatsnamen) zijn zoveel mogelijk aangepast aan hedendaags gebruik, zoals ook in de vertaling is gedaan. Waar nodig zijn de originele Latijnse benamingen bij de uitleg opgenomen. Met het teken → wordt doorverwezen naar een ander item in deze lijst; bij deze kruisverwijzingen wordt de voornaam vooropgesteld (→ Lucius Afranius is dus te vinden bij: Afranius, Lucius). Niet opgenomen zijn overbekende namen (zoals Rome en Latium) en de meeste namen van goden.

Persoonsnamen zijn vermeld onder hun familienaam (nomen gentile), tenzij ze algemeen bekend zijn onder een andere naam (zoals Caesar). Namen van consuls die in Velleius' tekst uitsluitend dienen voor de datering zijn hier niet opgenomen.

Bij elke naam wordt aangegeven in welke paragrafen van boek 1 en/of 2 deze voorkomt. Bij zeer frequent gebruikte namen is volstaan met de traditionele aanduiding passim ('door de hele tekst heen').

Accius, Lucius, tragediedichter uit Rome. Leefde 170-86 v.Chr. Van zijn werk resteren alleen fragmenten. 1,17; 2,9.

Acerra, Lat. Acerrae. Romeinse kolonie in → Campanië. Burgerrecht sinds 332 v.Chr. 1,14.

Achaia, Romeinse provincie (sinds 146 v.Chr.). Beslaat de huidige → Peloponnesus en een strook ten noorden daarvan, inclusief Athene. 1,3; 12; 13; 2,23; 38; 77.

Achaeërs, Griekse stam, ook gebruikt als verzamelnaam voor alle Grieken. 1,3; 11.

Achaei, stam aan de Zwarte Zee. 2,40.

Achaicus, → Mummius Achaicus.

Achillas, minister volgens wiens plan → Ptolemaeus XIII → Pompeius liet vermoorden. 2,53.

Achilles, Griekse held ten tijde van de oorlog tegen → Troje. Vader van → Pyrrhus (1). Stamvader van → Alexander de Grote. 1,1; 6.

Actium, voorgebergte in West-Griekenland. Hier vond de veldslag plaats tussen → Octavianus en → Antonius. 2,84; 85; 86; 88.

Addius, Armeniër die → Caesar verwondde in een aanslag. 2,102.

Adriatische Zee, zee ten oosten van Italië. 2,43.

Aegisthus, vermoordde → Agamemnon bij diens terugkeer uit → Troje.

Gedood door → Orestes. 1,1.

Aelius Lamia, *Lucius*, legeraanvoerder in → Germanië en → Illyrië onder → Tiberius. Stadsprefect in 32 n.Chr. 2,116.

Aelius Seianus, → Seianus.

Aemilius Lepidus, *Marcus*, (1) de drieman, → Lepidus.

(2) zoon van (1). Terechtgesteld in 30 v.Chr. wegens een samenzwering tegen → Octavianus. 2,88.

(3) generaal van Tiberius. Consul in 6 n.Chr. Verkreeg een onderscheiding tijdens de → Pannonische oorlog. 2,114; 115; 125.

(4) bijgenaamd Porcina. Augur die in 125 v.Chr. vanwege een overdadige aankoop werd afgezet. Consul in 137 v.Chr. 2,10.

Aemilius Paulus, *Lucius*, (1) als consul en legeraanvoerder in 216 v.Chr.

gesneuveld bij → Cannae. 1,9.

(2) zoon van → Aemilius Paulus (1). Bijgenaamd 'de Macedoniër', omdat hij koning Perseus versloeg bij → Pydna in 168 v.Chr. tijdens de 3^e Macedonische oorlog (→ Macedonië). Zijn triomftocht was uitzonderlijk groots. 1,9; 10; 12; 2,10; 38; 40.

(3) broer van de drieman → Lepidus (1). Door hem op een proscriptie-lijst gezet. 2,67.

(4) zoon van Aemilius Paulus (3). Vervangend consul in 34 v.Chr. Censor in 22 v.Chr. samen met → Plancus. Vader van → Aemilius Lepidus (3).

2,95.

Aemilius Sura, schreef een wereldgeschiedenis, die niet bewaard gebleven is. 1,6.

Aeoliërs, Griekse stam, die zich vestigde aan de westkust van Klein-Azië, op → Lesbos en op Tenedos. 1,4.

Aeschylus, oudste van het bekende trio Attische (→ Attica) tragediedichters. Leefde 525-456 v.Chr. 1,16.

Aetolië, streek in het noordwesten van Griekenland, sinds 189 v.Chr. onder Romeins gezag. 2,38.

Afranius, *Lucius*, (1) komediedichter uit Rome. Belangrijkste vertegenwoordiger van de *fabula togata*, komedie die zich afspeelt in Rome. Leefde rond 130 v.Chr. 1,17; 2,9.

(2) consul in 60 v.Chr., generaal van → Pompeius, in 46 v.Chr. door → Caesar verslagen en na een lange vlucht gedood. 2,48; 50.

- Africa*, sinds 146 v.Chr. Romeinse provincie rond → Carthago, ook breder gebruikt voor heel de kuststreek van Noord-Afrika. *passim*.
- Afrikaan*, → Cornelius Scipio 'de Afrikaan' of → Cornelius Scipio Aemilianus.
- Agamemnon*, koning van → Mycene, aanvoerder van de Grieken in de oorlog tegen → Troje. Door → Aegisthus gedood, gewroken door zijn zoon → Orestes. 1,1.
- Agrippa*, (Marcus Vipsanius Agrippa), (1) consul in 37, 28 en 27 v.Chr. Vriend van → Octavianus, die hem zeer machtig maakte. Hij versloeg → Antonius bij → Actium. Trouwde onder meer met → Julia (3), de dochter van → Augustus. Vader van → Lucius en → Gaius Caesar, en postuum van (2), Agrippa Postumus. *passim*.
- (2) bijgenaamd Postumus, zoon van bovengenoemde, geboren na zijn dood. Geadopteerd door → Augustus als Agrippa Julius Caesar in 4 n.Chr. Verbannen naar Surrentum, in 7 n.Chr. naar Pianosa (Planasia). Vermoord na de troonsbestijging van → Tiberius. 2,104; 112.
- Aix-en-Provence*, Lat. *Aquae Sextiae*. Romeinse kolonie, gesticht in 124 v.Chr. door → Sextius Calvinus na zijn overwinning op de → Salluviërs. → Marius (1) versloeg de → Teutonen hier in 102 v.Chr. 1,15; 2,12.
- Alba*, Romeinse kolonie ten oosten van Rome. Gesticht in 303 v.Chr. 1,11; 14.
- Albani*, volk aan de Kaspische Zee. 2,40.
- Alcmaeon*, laatste van de → archonten die levenslang regeerden in Athene. 1,8.
- Alcman*, lyrisch dichter rond 625 v.Chr. Werkzaam in → Sparta maar afkomstig uit → Klein-Azië. 1,18.
- Alesia*, stad in Gallië, bij het huidige Alise-Sainte-Reine. → Caesar versloeg hier in 52 v.Chr. Vercingetorix. 2,47.
- Aletes*, nakomeling van → Hercules. Stichtte → Korinthe. 1,3; 13.
- Alexander de Grote*, veroveraar van het Hellenistische wereldrijk. Als koning van → Macedonië maakte hij zich tot heerser van de Korinthische Bond (federatie van Griekse staten) en leidde de Grieken in een veldtocht tegen Darius III, koning van de → Perzen. Bereikte met zijn leger de grens van Indië. Stierf in 323 v.Chr., 33 jaar oud. 1,6; 11; 2,41.
- Alexandrië*, Lat. *Alexandria*. Stad in → Egypte. Gesticht in 332 v.Chr. door → Alexander de Grote. Residentie van de Ptolemaeën. Veroverd door → Caesar, later door → Octavianus. Belangrijk centrum voor de wetenschap. *passim*.
- Aliso*, Romeins kasteel in het huidige Nordrhein-Westfalen. Gebouwd door → Drusus (1). 2,120.
- Allobrogen*, Keltische stam in het zuiden van → Gallië (Gallia Narbonensis).

- Onderworpen in 120 v.Chr. door → Fabius Maximus (3) 'de Allobroog'. 2,10.
- Allobroog*, → Fabius Maximus (3).
- Alsio*, Lat. *Alsium*. Romeinse kolonie ten noordwesten van Rome. Gesticht in 247 v.Chr. 1,14.
- Altino*, Lat. *Altinum*. Stad in de buurt van Venetië. 2,76.
- Ampius*, *Titus*. Volkstribuun samen met → Titus Labienus. Stelde een wet in die → Pompeius bevoorrechtte bij de renbaanspelen. 2,40.
- Amyntas*, door → Antonius tot koning van Galatië aangesteld. Koos in de slag bij → Actium de kant van → Caesar. 2,84.
- Anchises*, held van → Troje, vader van Aeneas, stamvader van de Julius-familie. 2,41.
- Andros*, eiland in de → Egeïsche Zee. 1,4.
- Anicius Gallus*, *Lucius*, versloeg de Illyrische (→ Illyrië) koning Gentius in 168 v.Chr. Consul in 160 v.Chr. 1,9.
- Annia*, vrouw van → Cinna, vervolgens van → Pupius Piso. 2,41.
- Annius Milo*, *Titus*. Volkstribuun in 57 v.Chr. Naar → Marseille verbannen vanwege de moord op → Clodius Pulcher. 2,45; 47; 68.
- Antiochus III de Grote*, in 223-187 v.Chr. koning van het Seleucidenvolk. Werd in 190 v.Chr. door de Romeinen bij → Magnesia verslagen en verplicht een groot deel van zijn rijk in Klein-Azië op te geven. 1,6; 2,38.
- Antiochus IV Epiphanes*, zoon van bovengenoemde, koning van → Syrië in 175-164 v.Chr. Poogde → Egypte te veroveren maar werd door de Romeinen tegengehouden. 1,10.
- Antistius*, *Publius*, ediel in 86 v.Chr. Vermoord omdat hij → Sulla steunde. 2,26.
- Antistius Vetus*, *Gaius*, (1) legaat van → Augustus in → Spanje. 2,90.
 (2) pretor in Spanje in 68-67 v.Chr., terwijl → Caesar quaestor was. 2,43.
 (3) kleinzoon van (2), consul in 6 v.Chr. en pontifex. 2,43.
- Antonius*, → Marcus Antonius (1)
- Antonius*, *Gaius*, broer van de drieman (→ Marcus Antonius (1)). In 43 v.Chr. terechtgesteld door → Brutus in → Macedonië. 2,69.
- Antonius*, *Julius*, zoon van de drieman (→ Marcus Antonius (1)). Opgegroeid in het huis van → Augustus. Consul in 10 v. Chr. Veroordeeld wegens overspel met → Julia (3) en wegens hoogverraad. Pleegde zelfmoord in 2 v.Chr. 2,100.
- Antonius*, *Lucius*, broer van de drieman (→ Marcus Antonius (1)). Achtervolgd door → Octavianus tot hij, opgesloten in → Perugia, moest capituleren. Later gouverneur in → Spanje geweest. 2,74.
- Antonius*, *Marcus*, (1) de drieman. Consul in 44 v.Chr. Steunde → Caesar en

later → Octavianus. Vormde met hem en met → Lepidus een driemanschap in 43 v.Chr. Plaatste → Cicero op een proscriptie-lijst vanwege zijn tegen hem gerichte Philippische redevoeringen. Na de overwinning bij → Philippi kreeg hij de heerschappij in het oosten, waar hij nauw samenwerkte met → Cleopatra. Werde bij → Actium door Octavianus verslagen en pleegde zelfmoord in → Alexandrië. *passim*.

(2) beroemde redenaar en consul in 99 v.Chr. Gedood door → Marius (1) en → Cinna. 2,9; 22.

(3) bijgenaamd Creticus. Pretor in 74 v.Chr., bezat voor → Pompeius de bijzondere volmacht voor het bestrijden van piraten, overigens zonder succes. 2,31.

Apollonia, stad in → Illyrië. → Octavianus studeerde hier in 45-44 v.Chr. 2,59.

Appius, → Claudius

Apronius, Lucius, legeraanvoerder in → Germanië, → Pannonië en → Africa onder → Tiberius. 2,116.

Apuleius Saturninus, Lucius, streed voor hervormingen als volkstribuun in 103 en 100 v.Chr. en werd op last van de senaat door → Marius (1) gedood. 2,12; 15.

Apulië, streek in Zuidoost-Italië. 2,25.

Aquae Sextiae, → Aix-en-Provence.

Aquileia, Romeinse kolonie, gesticht in 182/181 v.Chr. in Noordoost-Italië. 1,15.

Aquilius, Manius, (1) consul in 129 v.Chr., versloeg → Aristonicus. 2,4.

(2) zoon van bovengenoemde, consul in 101 v.Chr., in 88 v.Chr. uitgeleverd aan → Mithridates en gedood. 2,18.

Arbaces, beroemde koning van de → Meden, die → Sardanapal versloeg. Ninevé verwoestte en de → Assyriërs aan zich onderwierp. 1,6.

Archilochus, geldt als de 'uitvinder' van de jambische (spottende) poëzie, 7e eeuw v.Chr. 1,5.

Archonten, magistraten in → Athene die de stad bestuurden na de koningstijd. Van → Medon tot → Alcmaeon werden ze voor hun leven gekozen, daarna (van → Charops tot → Eryxias) voor 10 jaar, en vanaf → Creon (683 v.Chr.) voor een jaar. Overigens zijn de archonten voor Creon historisch onzeker. 1,2; 8.

Argos, stad op de → Peloponnesus. 1,6; 18.

Ariccia, Lat. *Aricia*. Stad van de Latini (stam in Midden-Italië), gelegen aan de Via Appia op ongeveer 20 kilometer ten zuidoosten van Rome, in 340 v.Chr. tot Romeinse kolonie gemaakt. 1,14.

Aristodemus, nakomeling van → Hercules. Leider van de Doriërs bij hun vestiging op de → Peloponnesus. 1,2.

Aristonicus, niet erkende zoon van Attalus II, koning van → Pergamum. Toen → Attalus III zijn rijk bij zijn dood in 133 v.Chr. bij testament aan de Romeinen vermaakte, greep hij de macht om sociale hervormingen door te voeren. In 130 v.Chr. door de Romeinen verslagen. 2,4; 38.

Aristophanes, belangrijkste dichter van de oude komedie. Leefde 445-386 v.Chr. te → Athene. I,16.

Aristoteles, belangrijkste Griekse filosoof na → Plato. Leidde vanaf 336 v.Chr. een filosofische school in → Athene, waarvan de leerlingen vanwege de wandelend gegeven lessen *peripatetici* ('rondlopers') genoemd werden. Leefde 445-386 v.Chr. I,16.

Armenië, hoogvlakte aan de bovenloop van Eufraat en Tigris, ten zuiden van de Kaukasus. Streek van de oude beschaving van Urartu (9^e tot 7^e eeuw v.Chr.), vervolgens beheerst door de → Meden en de Achaemeniden. Veroverd door → Alexander de Grote, onderdeel geworden van het Seleucidenrijk en in 66 v.Chr. onderworpen aan Rome (→ Tigranes). *passim*.

Arminius, machthebber bij de → Cherusci. Versloeg de Romeinen, aangevoerd door → Varus, in 9 n.Chr. in het → Teutoburgerwoud. 2,105; 118.

Arruntius, Lucius, generaal van → Octavianus tijdens de slag bij → Actium. Consul in 22 v.Chr. 2,77; 85; 86.

Artagera, stad in → Armenië. 2,102.

Artavasdes, (1) ook wel Artabazes, vanaf 55 v.Chr. koning van → Armenië. Beloofde zowel → Crassus als → Antonius hulptroepen tegen de → Perzen, zonder die belofte na te komen. Kreeg van Antonius de schuld voor het mislukken van zijn veldtocht tegen de Perzen, werd gevangengenomen en in 34 v.Chr. terechtgesteld. 2,82.

(2) → Velleius noemt een tweede Artavasdes, die in 20 v.Chr. door → Tiberius als koning over → Armenië werd aangesteld. Andere bronnen (*Res Gest. div. Aug.* 27; *Tac. Ann.* 2,3; *Jos. Ant. Iud.* 15,4,3) noemen echter Tigranes III als de koning die Tiberius in 20 v.Chr. aanstelde. Waarschijnlijk vergist Velleius zich dus in de naam. 2,94.

Artorius, arts van → Octavianus. 2,70.

Arverniërs, Gallische (→ Gallië) stam in Aquitanië, de huidige Auvergne. 2,10.

Ascoli Piceno, stad in Midden-Italië, ongeveer 125 kilometer ten noordoosten van Rome. Onrust hier vormde in 91 v.Chr. de aanleiding voor de Bondgenotenoorlog. In 89 v.Chr. veroverd door → Pompeius Strabo en later tot kolonie gemaakt. 2,15; 21.

Asia, het westelijke deel van → Klein-Azië (het huidige Turkije). Het koninkrijk van → Attalus III, koning van → Pergamum, die het in 133 v.Chr. bij

- testament vermaakte aan Rome. Sinds 129 v.Chr. een Romeinse provincie met → Efese als hoofdstad. → Aristonicus. *passim*.
- Asinius Herius*, aanvoerder van de → Italiërs in de Bondgenotenoorlog. 2,16.
- Asinius Pollio*, *Gaius*, *selfmade man* (*homo novus*) die zijn carrière begon als redenaar à la → Cicero, maar vanaf 54 v.Chr. koos hij voor een militaire carrière aan de kant van → Caesar. Na diens dood volgde hij → Antonius, voor wie hij actief was in Noord-Italië. Consul in 40 v.Chr. Bij de slag bij → Actium verbleef hij in Rome, waar hij zich tot 5 v.Chr. inzette voor de kunsten, als verzamelaar, stichter van de eerste openbare bibliotheek en als schrijver van onder meer tragedies en een geschiedwerk. *passim*.
- Asprenas*, *Lucius*, neef en onderbevelhebber van → Varus. Redde twee legioenen bij de slag in het → Teutoburgerwoud (9 n.Chr.). 2,120.
- Assyriërs*, rond 2000 v.Chr. in het huidige Irak opkomende grootmacht, onderwierp het rijk van → Babylon en van → Egypte. Door de → Meden geleidelijk verdrongen en in 612 v.Chr. overwonnen met de verwoesting van de hoofdstad Ninevé. 1,6.
- Athene*, nederzetting op → Attica, ontwikkelde zich in de 8e/7e eeuw v.Chr. tot invloedrijke stadstaat (polis). Geregeerd door → archonten. In de 1e → Mithridatische oorlog veroverd door → Sulla. *passim*.
- Atheners*, bewoners van → Athene.
- Atia*, nicht van → Caesar, moeder van Octavius/Octavianus/Augustus (→ Octavianus). 2,59; 60.
- Atreus*, zoon van → Pelops, vader van → Agamemnon. Koning van → Mycene. Heeft volgens de legende de → Olympische Spelen ingesteld. 1,8.
- Attaliden*, dynastie van koningen van → Pergamum. 2,38.
- Attalus*, koning Attalus III van → Pergamum. Vermaakte zijn rijk aan de Romeinen. Zie ook → Asia. 2,4.
- Attuarii*, Germaanse stam (→ Germanië), overwonnen door → Tiberius. 2,105.
- Augusta*, → Livia Drusilla.
- Augustus*, → Octavianus.
- Aurelius Cotta*, *Gaius*, consul in 75 v.Chr., pontifex maximus en een beroemde redenaar. 2,36; 43.
- Aurelius Cotta*, *Lucius*, heeft in 70 v.Chr. de lex Aurelia ingevoerd, die bepaalde dat de jury bij een *quaestio* (proces in geval van onder meer moordzaken) voor een derde bestond uit senatoren, voor een derde uit ridders en voor een derde uit *tribuni aerarii*, een aan de ridderstand verwante, moeilijk definieerbare klasse. 2,32.
- Aurelius Cotta Maximus Messalinus*, *Marcus*, broer van → Messalla Messalinus. Consul in 20 n.Chr. 2,112.

Aurelius Scaurus, Marcus, beroemde redenaar, vervangend consul in 108 v.Chr., vanaf 106 onderbevelhebber in de Krimbische oorlog. Gevangengenomen en gedood door de → Kimbren in 105 v.Chr. 2,9; 12.

Aventijn, heuvel in Rome, ten zuiden van de → Palatijn. Tot de 1^e eeuw n.Chr. een levendig handelsdistrict, met name bewoond door buitenlanders en plebejers. Vanaf de 1^e eeuw n.Chr. vestigen veel senatoren zich er vanwege de nabijheid van de Palatijn. 2,6.

Azië, Lat. *Asia*. Het Aziatisch continent, met name Klein-Azië en het Nabije Oosten. Zie ook → Asia. 2,40.

Babylon, hoofdstad van het Babylonische rijk, groot cultureel centrum. Volgens de legende gesticht door → Ninus en → Semiramis. 1,6.

Bagienni, stam in Noord-Italië. 1,15.

Balbus, → Cornelius.

Bathinus, rivier in Pannonië, niet met zekerheid te localiseren. 2,114.

Bato, naam van twee leiders van de opstand van → Pannonië in 6 n.Chr. 2,96.

Benevento, Lat. *Beneventum*. Stad van de → Samnieten in → Campanië.

Romeinse kolonie vanaf 268 v.Chr. 1,14; 2,123.

Bestia, → Calpurnius.

Bibulus, → Calpurnius.

Bithynië, koninkrijk in Noordwest-Klein-Azië. Door koning → Nicomedes bij testament aan Rome vermaakt. Romeinse provincie vanaf 74 v.Chr. 2,4; 39; 42.

Bocchus, koning van Mauretanië (Noord-Afrika) die zijn schoonvader → Jugurtha in 105 v.Chr. aan de Romeinen uitleverde. 2,12.

Boeotië, streek in Midden-Griekenland, ten noorden van de → Peloponnesus. Hoofdstad → Thebe. 2,23.

Bohemen, Lat. *Boiohaemum*. Streek waar de Boii, een Keltische stam, woonden voordat ze rond 60 v.Chr. massaal naar het zuiden trokken en het gebied bevolkt werd door de → Marcomannen. 2,109.

Bologna, Lat. *Bononia*. Etruskische stad (→ Etrusken), vanaf 190 v.Chr. een Romeinse kolonie. 1,15.

Boville, Lat. *Bovillae*. Plaatsje aan de Via Appia ongeveer 15 kilometer ten zuidoosten van Rome, dicht bij → Ariccia. 2,47.

Brindisi, Lat. *Brundisium*. Gelegen aan het einde van de Via Appia in de 'hak' van Italië. Romeinse kolonie vanaf 245/244 v.Chr. → Octavianus en → Antonius vernieuwden hier in 40 v.Chr. hun bondgenootschap (de vrede van Brindisi). *passim*.

Brittanië, Lat. *Britannia*. In 55 v.Chr. is de zuidkust van het eiland verkend in een expeditie van → Caesar, in 54 v.Chr. volgde een aanval, die mislukte

door onrust in → Gallië. Pas in 43 n.Chr. zou de zuidelijke helft door → Claudius worden veroverd. 2,46; 47.

Bructeri, Germaanse stam, gevestigd tussen de bovenloop van de Ems en de → Weser (het huidige Oostfriesland). Onderworpen door → Drusus (1) in 12 v.Chr. 2,105.

Brutus, (1) Marcus Junius Brutus, pretor in 44 v.Chr., opgevoed door → Cato (1), in de burgeroorlog aan de kant van → Pompeius, daarna echter door → Caesar opgenomen vanwege de nauwe band tussen Caesar en Brutus' moeder. Correspondeerde met → Cicero. Werkte voor Caesar in Noord-Italië, maar brak met hem na diens aanvaarding van het dictatorschap en vermoordde hem samen met → Cassius op 15 maart 44 v.Chr. om de republiek te herstellen. Vluchtte naar het oosten, waar hij een leger verzamelde, maar werd in 42 door → Antonius en → Octavianus bij → Philippï verslagen en pleegde zelfmoord. *passim*.

(2) → Junius Brutus.

Busento, Lat. *Buxentum*. Havenstad in Zuid-Italië, Romeinse kolonie vanaf 194 v.Chr. 1,15.

Byzantium, het huidige Constantinopel, gesticht in 660 v.Chr. vanuit het Dorische → Megara. Begin 5^e eeuw v.Chr. werd de stad onderworpen door Perzië, maar onder leiding van de Spartaan Pausanias heroverd. Mogelijk heeft → Milete toen een rol gespeeld bij het bevolken van de stad en noemt → Velleius → Milete daarom als moederstad van Byzantium. Bij de veroveringen van Rome in het oosten stond de stad aan de kant van Rome. 2,7.

Cádiz, Lat. *Gades*. Stad in Zuid-Spanje, volgens de overlevering gesticht door Feniciërs in 1100 v.Chr., hoewel archeologen geen sporen vinden van voor de 8^e eeuw. Sinds de 7^e eeuw handelscentrum van → Carthago, onder Romeins gezag vanaf 206 v.Chr. 1,2.

Caecilius Metellus, Quintus, (1) bijgenaamd Creticus, consul in 69 v.Chr., tegenstander van → Pompeius. In 68-66 v.Chr. onderwierp hij de piraten uit → Kreta. 2,34; 38; 40; 48.

(2) bijgenaamd 'de Macedoniër', consul in 143 v.Chr., overwon → pseudo-Filippus en maakte → Macedonië tot Romeinse provincie. Verdedigde → Aurelius Cotta tegen → Scipio Aemilianus. Vocht succesvol in → Spanje. Tegenstander van de → Gracchen en van → Cornelius Scipio Aemilianus. Al zijn vier zonen werden consul. Bouwde een zuilengang rond de tempels van Jupiter Stator en Juno Regina. Gestorven in 115 v.Chr. 1,11; 12; 2,5.

(3) bijgenaamd 'de Numidiër', consul in 109 v.Chr. Bekende redenaar,

overwon → Jugurtha in → Numidië. Moest het commando overgeven aan → Marius (1). Werd verbannen in 100 omdat hij de Saturnijnse wetten niet onderschreef (→ Apuleius Saturninus). In 99 op aandringen van zijn zoon weer terug ontvangen. 2,9; 11; 15; 39; 45.

(4) bijgenaamd Pius vanwege zijn inspanningen om zijn vader terug te halen (zie hierboven). Consul in 80 v.Chr. Streed tijdens de Bondgenootenoorlog aan de kant van → Sulla en bestreed → Sertorius in → Spanje. 2,15; 28; 29; 30.

Caecilius Statius, Gaius, Romeinse komediedichter van *fabulae palliatae*, komedies die zich afspelen in → Griekenland. Leefde 220-168 v.Chr. 1,17.

Caecina Severus, Aulus, consul in 1 v.Chr., streed in → Pannonië onder → Tiberius. 2,112.

Caedicius, Lucius, prefect van het kamp onder → Varus. 2,120.

Caelius, een heuvel van Rome, zuidelijk van het huidige Colosseum. 2,130.

Caelius Antipater, Lucius, ook wel *Coelius*, geschiedschrijver van de 2^e → Punische oorlog rond 110 v.Chr. 2,9.

Caelius Caldus → Caldus Caelius.

Caelius Rufus, Marcus, redenaar, correspondeerde met → Cicero en is door hem verdedigd. Wilde als pretor in 48 v.Chr. een wet invoeren voor volledige kwijtschelding van schulden. Na tegenstand probeerde hij met → Annius Milo een opstand uit te lokken in → Campanië, waarbij hij in 48 v.Chr. gedood werd. 2,36; 68.

Caepio, → Fannius of → Servilius.

Caesar, (1) Gaius Julius Caesar, geboren in 100 v.Chr., kreeg zijn enige wet-tige dochter → Julia in 83 v.Chr. Vanaf 80 als officier actief in → Asia, tot de dood van → Sulla in 76 v.Chr. Raakte in Rome beroemd als advocaat. Gevangengenomen door piraten, die hij na zijn vrijkoping fel vervolgde. Begon zijn politieke carrière in 69, 63 pontifex maximus, sloot met → Pompeius en → Crassus het eerste driemanschap. Consul in 59, daarna aanvoerder in de Gallische oorlog (58-51) die hij beschreef in zijn werk *Oorlog in Gallië*. Na de dood van Crassus ontstond er vijandschap van de kant van Pompeius en van de senaat. Hij weigerde zijn commando neer te leggen en stak in 48 met zijn leger de → Rubico over, de grens van → Gallië, wat het begin vormde van de burgeroorlog. In 48 overwon hij Pompeius bij → Pharsalus en maakte vervolgens veldtochten naar → Alexandrië, door → Africa en → Spanje. Terug in Rome uitgeroepen als dictator, vanaf 44 v.Chr. levenslang. Riep echter steeds meer tegenstand op bij de aristocratie van Rome door zijn maatregelen en door het plan een veldtocht tegen de → Parthen te ondernemen. Op de Iden van maart (15 maart) 44 vermoord door → Cassius en → Brutus. *passim*. (2) → Octavianus.

- (3) Gaius Caesar (Gaius Julius Caesar), leefde 20 v.Chr. - 4 n.Chr. Zoon van → Agrippa en → Julia (3), geadopteerd door Augustus (→ Octavianus) in 17 v.Chr. grootgebracht als opvolger. In 1 v.Chr. naar het oosten gezonden namens Augustus, maar in → Armenië bij een aanslag verwond en in → Italië aan zijn verwondingen overleden. 2,96; 99; 101-103.
- (4) Lucius Caesar (Lucius Julius Caesar), leefde 17 v.Chr. - 2 n.Chr. Broer van (3), geadopteerd door Augustus (→ Octavianus), uitgekozen voor opvolging. Werd ziek en stierf in → Marseille. 2,96; 99; 102; 103.
- (5) → Julius.
- Caesetius Flavius, Lucius*, volkstribuun in 44 v.Chr., tegenstander van → Caesar, liet de kronen van zijn standbeelden halen. Werd door zijn moedige houding tegenover Caesar populair in Rome. 2,68.
- Calabrië*, in de Oudheid de 'hak' van de laars van Italië (het tegenwoordige → Apulië). 2,25.
- Calatia*, stad in → Campanië, veteranenkolonie van het leger van → Caesar. 2,61.
- Caldus Caelius*, soldaat onder → Varus, gevangengenomen door de Germanen. 2,120.
- Cales*, stad in → Campanië, gesticht in 334 v.Chr. als Romeinse kolonie. 1,14.
- Calidius, Marcus*, beroemde redenaar, pretor in 57 v.Chr., zette zich in om → Cicero uit zijn ballingschap terug te halen. 2,36.
- Calpurnia*, (1) echtgenote van → Publius Antistius, pleegde zelfmoord na de dood van haar man. 2,26; 88.
- (2) derde vrouw van → Caesar. 2,57.
- Calpurnius Bibulus, Marcus*, consul met → Caesar in 59 v.Chr.
- Calpurnius Piso, Gnaeus*, consul met → Tiberius in 7 v.Chr. Naar → Syrië gezonden om → Germanicus bij te staan, die hem echter beschuldigde van een poging tot vergiftiging. Probeerde na Germanicus' dood zijn macht over Syrië te herwinnen met militair geweld. Werd daarvoor en voor de dood van Germanicus aangeklaagd in 20 n.Chr. en pleegde zelfmoord. 2,130.
- Calpurnius Piso, Lucius*, pontifex, consul in 15 v.Chr., legeraanvoerder in → Thracië, stadsprefect van 17-32 n.Chr. 2,98.
- Calvus*, (Gaius Licinius Calvus), dichter en redenaar. Rivaal van → Cicero, vriend van → Catullus. 2,36.
- Campanië*, streek rond → Capua en → Napels. 2,20; 25; 48; 75; 123.
- Canidius, Publius*, bevelhebber van de landmacht van → Antonius in de slag bij → Actium. 2,85; 87.
- Cannae*, plaats aan de oostkust van Italië, ongeveer op de hoogte van Rome, waar → Hannibal de Romeinen versloeg in 216 v.Chr. 1,9.

- Canninefaten*, Germaanse stam, onderworpen door → Tiberius. 2,105.
- Cannutius, Tiberius*, tegenstander van → Antonius en later van → Octavianus, geëxecuteerd in de oorlog rond → Perugia. 2,64.
- Capito*, oom van → Velleius Paterculus. 2,69.
- Capitool*, heuvel van Rome met de tempel voor Jupiter Optimus Maximus. 2,1; 3; 58.
- Cappadocië*, streek in Centraal-Klein-Azië, ten oosten van → Galatië. Provincie sinds 17 n.Chr. 2,39.
- Capua*, stad in → Campanië. Oorspronkelijk Etruskisch (→ Etrusken), veroverd door de → Samnieten in 437/423 v.Chr., bondgenoot van Rome vanaf 338, steunde → Hannibal in de 2^e → Punische oorlog. Veroverd door de Romeinen in 211, Romeins burgerrecht sinds 58 v.Chr. 1,7; 2,8; 25; 30; 44.
- Caranus*, nakomeling van → Hercules, veroverde → Macedonië vanuit Argos en stichtte de dynastie van de Argeaden. 1,6.
- Carbo*, → Papirius.
- Carnuntum*, belangrijke Romeinse garnizoensplaats aan de → Donau, dicht bij het huidige Petronell. Hoorde vanaf 9 n.Chr. bij → Pannonië. 2,109.
- Carsoli*, Lat. *Carseoli*. Plaats in Latium, 65 kilometer van Rome. Romeinse kolonie vanaf 298 v.Chr. 1,14.
- Carthagers*, inwoners van → Carthago.
- Carthago*, stad bij het huidige Tunis. Volgens de overlevering in 814 v.Chr. gesticht vanuit Fenicië. Belangrijke handelsstad en moederstad van kolonies in → Spanje en → Sicilië. Vocht in de drie → Punische oorlogen tegen Rome en werd aan het eind van de derde in 146 v.Chr. verwoest. → Gaius Gracchus deed in 122 v.Chr. een poging de stad te herbouwen, die mislukte door tegenstand van de adel. Onder → Caesar en Augustus (→ Octavianus) werd de stad wel herbouwd en groeide zij uit tot een van de belangrijkste steden van het rijk. *passim*.
- Carvilius Maximus, Spurius*, legeraanvoerder, consul in 293 v.Chr. en censor, afkomstig uit de ridderklasse. 2,128.
- Casilinum*, Romeins legerkamp in → Campanië. 2,61.
- Cassius Longinus, Gaius*, (1) pretor in 44 v.Chr., leider van de samenzwering tegen → Caesar, samen met → Brutus. Vertrok naar → Syrië om een leger te verzamelen tegen de opvolgers van → Caesar, versloeg op last van de senaat → Dolabella, de toenmalige consul van Syrië. Na de slag bij → Philippi pleegde hij zelfmoord. *passim*.
- (2) bijgenaamd Ravilla. Censor in 125 v.Chr. Stond bekend als een strenge rechter. 2,10.
- (3) afkomstig uit → Parma. Een van de moordenaars van → Caesar, na

- diens dood → Brutus gevolgd naar het Oosten, later aan de kant van → Antonius, terechtgesteld na de slag bij → Actium. Dichter. 2,87.
- Castro*, Lat. *Castrum*. Romeinse kolonie in → Picenum. Gesticht in 265 v.Chr. 1,14.
- Catilina*, (Lucius Sergius Catilina), pretor in 68 v.Chr. In 65 v.Chr. geweigerd als kandidaat voor het consulaat. Leider van een samenzwering in 63 v.Chr., fel bestreden door → Cicero. Uit de stad gezet, verzamelde een leger, sneuvelde in de strijd bij Pistoria. 2,34; 35.
- Cato*, (1) de oudere, Marcus Porcius Cato Censorius. Leefde 234-149 v.Chr. *Homo novus*, consul in 195 v.Chr., censor in 184. Legeraanvoerder, politicus, redenaar en schrijver. Pleitte voor de verwoesting van → Carthago. 1,7; 13; 17; 2,8; 35.
- (2) de jongere, Marcus Porcius Cato Uticensis. Leefde 95-46 v.Chr. Pretor in 54. Pleitte voor de terechtstelling van de aanhangers van → Catilina. In de burgeroorlog aan de kant van de senaat, bekend als de 'laatste republikein'. Verslagen door → Caesar weigerde hij clementie en pleegde in 46 zelfmoord te → Utica. *passim*.
- (3) → Porcius.
- Catullus*, (Gaius Valerius Catullus), bekende Romeinse lyrische dichter. Leefde ongeveer 87-54 v.Chr. 2,36.
- Catulus*, → Lutatius.
- Caudium*, stad van de → Samnieten, bij het huidige Montsarchio, waar de Romeinen in 321 v.Chr. een vernederende nederlaag leden. 2,1.
- Ceionius*, kampprefect onder → Varus. 2,119.
- Ceresfeest*, feest voor de godin Ceres (=Demeter), godin van het graan en van de onderwereld. Tijdens de processie sloegen de priesters op bekkens. 1,4.
- Cethegus*, *Gaius*, lid van de samenzwering van → Catilina, terechtgesteld in 63 v.Chr. 2,34.
- Chalcis*, hoofdstad van → Euboea. Was toonaangevend in de Griekse kolonisatie (8^e-6^e eeuw v.Chr.). Moederstad van → Ischia en → Cumae. 1,4.
- Charops*, de eerste van de → archonten die voor 10 jaar gekozen werden. 1,6; 18.
- Chatti*, Germaanse stam in het huidige Hessen. 2,109.
- Chauci*, Germaanse stam aan de Noordzeekust tussen Ems en Elbe (ongeveer het huidige Ostfriesland). 2,106.
- Cherusci*, Germaanse stam tussen → Weser en Elbe, noordelijk van de Harz. Bondgenoot van de Romeinen vanaf 4 n.Chr. Opstand onder → Arminius die leidde tot de slag in het → Teutoburgerwoud. 2,105.
- Chios*, Ionisch eiland (→ Ionië) voor de westkust van → Klein-Azië. 1,4.

Chiusi, Lat. *Clusium*. Etruskische stad (→ Etrusken), waar de aanhangers van → Marius (2) in 82 v.Chr. verslagen werden. 2,28

Cicero, (Marcus Tullius Cicero). Leefde 106-43 v.Chr. *Homo novus*. Consul in 63 v.Chr., beroemdste Romeinse redenaar. Ook schrijver en politicus. Streed tegen de samenzwering van → Catilina. In 58 verbannen. Bemiddelde in het conflict tussen → Caesar en → Pompeius. Als voorstander van de republiek steunde hij → Brutus en → Cassius. Toen → Antonius de alleenheerschappij leek na te streven, bracht hij de senaat ertoe → Octavianus te steunen in zijn strijd tegen Antonius. Toen Octavianus met Antonius en → Lepidus een driemanschap vormde, plaatste Antonius Cicero op een proscriptie-lijst en werd hij vermoord. In literair opzicht heeft hij veel invloed gehad in het invoeren van Griekse elementen in de Romeinse cultuur. Zijn Latijn werd voor latere eeuwen tot norm voor Latijns proza. *passim*.

Cilicië, kuststreek in Zuidoost-Klein-Azië. Romeinse provincie vanaf 102/101 v.Chr. Uitvalsbasis van piraten, door → Pompeius in 67 v.Chr. bedwongen en gereorganiseerd. 2,32; 39.

Cimon, zoon van → Miltiades, behaalde overwinningen op de → Perzen. 1,8.

Cinna, *Lucius*, consul in 87 en van 86 tot 84 v.Chr. Tegenstander van → Sulla en aanhanger van → Marius (1). Haalde in Sulla's afwezigheid Marius (1) terug naar Rome en bestuurde de stad met terreur. In 84 werd hij door muitende troepen gedood. 2,20-24; 41.

Claudische berg, berg in → Pannonië, gelegen aan de Drau/Drava, in het huidige Donačko-gebergte in Slovenië. 2,112.

Claudius Caudex, *Appius*, consul in 264 v.Chr., de eerste Romeinse bevelhebber die naar → Sicilië ging. 1,12; 2,38.

Claudius Marcellus, *Gaius*, consul in 49 v.Chr., toen de burgeroorlog uitbrak. 2,49.

Claudius Marcellus, *Marcus*, (1) veroveraar van → Syracuse in 212 v.Chr.

Maakte → Sicilië tot provincie. 2,38.

(2) → Marcellus.

Claudius Nero, *Tiberius*, vader van keizer → Tiberius en van → Drusus (1), pretor in 42 v.Chr. Streed in de oorlog bij → Perugia tegen → Octavianus, kreeg amnestie maar moest wel zijn vrouw → Livia aan Octavianus afstaan. 2,75-79; 94.

Claudius Pulcher, *Appius*, (1) consul in 177 v.Chr., in 169 censor samen met → Tiberius Gracchus. Lid van de commissie die het land in → Macedonië moest herverdelen. 2,2.

(2) veroordeeld in 2 v.Chr. wegens overspel met → Julia, de dochter van Augustus (→ Octavianus). 2,100.

- Claudius Quadrigarius*, geschiedschrijver rond 82 v.Chr. Beschreef de geschiedenis van 390 v.Chr. tot 82 v.Chr., met name de laatste 20 jaar (de tijd van → Sulla) zeer gedetailleerd. Van zijn werk resteren alleen fragmenten. 2,9.
- Clazomenae*, Griekse stad in het noorden van → Ionië. 1,4.
- Cleopatra VII*, geboren in 69 v.Chr., koningin van → Egypte na de dood van haar vader, Ptolemaeus XII in 51 v.Chr. In 48 v.Chr. verdreven door de regenten van haar broer, → Ptolemaeus XIII. → Caesar bracht haar weer aan de macht en nam haar van 46-44 v.Chr. als zijn geliefde mee naar Rome. Na zijn dood werkte ze nauw samen met → Antonius, die haar regent van het oosten maakte. → Octavianus versloeg hen in 31 v.Chr. bij → Actium, waarna ze in → Alexandrië zelfmoord pleegden. 2,82; 84; 85; 87.
- Clodius Pulcher*, *Publius*, patriciër die zich als plebejer liet adopteren om volkstribuun te kunnen worden. Maakte een wet die → Cicero's verbanning tot gevolg had. Voerde vervolgens een hard en willekeurig bewind. Gedood door → Annius Milo in 52 v.Chr. 2,45; 47; 68.
- Codrus*, laatste koning van → Athene. 1,2.
- Colchi*, stam ten oosten van de → Zwarte Zee. Onderworpen door → Mithridates. Later een vazalstaat van Rome (Armenia minor). 2,40.
- Colophon*, Ionische stad (→ Ionië) bij → Efese. 1,4.
- Compsa*, stad van de → Hirpini in → Campanië. 2,16; 68.
- Contrebia*, stad in → Spanje, tussen het huidige Madrid en Barcelona. 2,5.
- Coponius*, *Gaius*, pretor in 49 v.Chr., in de burgeroorlog aan de kant van → Pompeius. 2,93.
- Corfinio*, Lat. *Corfinium*. Stad in Midden-Italië, gekozen als hoofdstad van de → Italiërs tijdens de Bondgenotenoorlog en door hen 'Italica' genoemd. Door → Caesar bezet in de burgeroorlog. 2,16; 50.
- Cornelia* (1) dochter van → Cornelius Scipio 'de Africaan', moeder van de → Gracchen. 2,7.
- (2) vrouw van → Pompeius. 2,53.
- Cornelius Balbus*, *Lucius*, afkomstig uit → Spanje. In 40 v.Chr. consul. Spande zich in voor het eerste driemanschap (→ Pompeius, → Crassus, → Caesar) en werd Caesars vertegenwoordiger in Rome. Tijdens de burgeroorlog hield hij zich afzijdig. Hij zette zich in voor de verzoening met → Cicero. Na de dood van Caesar diende hij → Octavianus. 2,51.
- Cornelius Dolabella*, → Dolabella.
- Cornelius Lentulus Crus*, *Lucius*, consul toen de burgeroorlog uitbrak in 49 v.Chr. 2,49; 51; 53.
- Cornelius Lentulus Sura*, *Publius*, lid van de samenzwering van → Catilina, met hem terechtgesteld. 2,34; 35.

- Cornelius Merula, Lucius*, priester van Jupiter, in 87 v.Chr. tot consul gekozen in plaats van → Cinna, op zijn bevel vermoord. 2,20; 22.
- Cornelius Rufinus, Publius*, consul in 290 en 277 v.Chr., beëindigde de oorlog tegen de → Samnieten, legeraanvoerder in de oorlog tegen → Pyrrhus (2), veroverde toen de Griekse kolonie Croton. Voorouder van → Sulla. 2,17.
- Cornelius Scipio, Lucius*, (1) broer van → Cornelius Scipio Calvus, consul in 218 v.Chr. Sneuvelde in de 2^e → Punische oorlog in → Spanje. 2,90.
(2) oudste zoon van → Cornelius Scipio 'de Africaan', augur in 180 v.Chr. Adopteerde → Cornelius Scipio Aemilianus. Schrijver van redevoeringen en een werk over de Griekse geschiedenis. 1,10; 12.
(3) veroordeeld wegens overspel met → Julia, dochter van Augustus (→ Octavianus). Verder onbekend. 2,100.
- Cornelius Scipio Aemilianus*, ook wel 'de jongere Africaan' en 'de Numantiër' genoemd. Geadopteerd door → Cornelius Scipio (2), biologische zoon van → Aemilianus Paulus (2) 'de Macedoniër'. Consul in 147 en 134 v.Chr., verwoestte → Carthago en het Spaanse → Numantia in de 3^e → Punische oorlog. Erudiet persoon, gold als de belangrijkste man van zijn tijd. 1,12; 13; 17; 2,1; 4; 9; 38.
- Cornelius Scipio 'de Africaan'*, ter onderscheiding van → Cornelius Scipio Aemilianus ook wel 'de oudere Africaan' genoemd. Consul in 205 en 194 v.Chr. Verkreeg grote faam als bevelhebber in → Spanje in de 2^e → Punische oorlog tegen → Carthago. In 206 v.Chr. verdreef hij de Carthagers uit Spanje, in 202 versloeg hij hen definitief bij Zama en dwong een vredesverdrag af. Verkreeg door zijn succes veel vijanden en moest zich vanwege een reeks rechtszaken tegen hem uit de politiek terugtrekken. 1,10; 12; 2,1-3; 7; 8.
- Cornelius Scipio Asiaticus, Lucius*, (1) broer van → Cornelius Scipio 'de Africaan', consul in 190 v.Chr. Overwon → Antiochus 111 bij → Magnesia. 2,38.
(2) consul in 83 v.Chr., verslagen door → Sulla. 2,25.
- Cornelius Scipio Calvus, Gnaeus*, consul in 222 v.Chr., oom van → Cornelius Scipio 'de Africaan', veldheer in de 2^e → Punische oorlog. 2,3; 90.
- Cornelius Scipio Nasica*, (1) zoon van → Cornelius Scipio Calvus, consul in 191 v.Chr., bracht het beeld van Magna Mater van de havenstad → Ostia naar Rome. 2,3.
(2) bijgenaamd Corculum, zoon van (1). Consul in 162 en 155 v.Chr., vocht in de 3^e Macedonische oorlog (→ Macedonië) onder → Aemilius Paulus (2) 'de Macedoniër' tegen → Perseus. Hij was een groot voorstander van het behoud van → Carthago. Ook bekend als jurist en redenaar. 1,15; 2,1; 3.
(3) bijgenaamd Serapio, zoon van (2). Consul in 138 v.Chr., leidde in 133 de

- oppositie van de senaat tegen → Tiberius Gracchus, die bij de daaropvolgende onrust gedood werd. 2,3.
- (4) na zijn adoptie door → Caecilius Metellus Pius, Caecilius Metellus Pius Scipio geheten. Schoonvader van → Pompeius en in de burgeroorlog zijn generaal. Vocht in → Africa, pleegde zelfmoord na de nederlaag tegen → Caesar bij Thapsus in 46 v.Chr. 2,54.
- Coruficius*, onderbevelhebber van → Octavianus in de oorlog tegen → Sicilië. 2,79.
- Coruncanius*, *Tiberius*, *homo novus* uit → Tusculum, consul in 280 v.Chr. veldheer in de oorlog tegen → Pyrrhus (2). In 254 de eerste plebejer die pontifex maximus werd. 2,128.
- Corvinus*, → Messalla.
- Cosa*, Etruskische stad (→ Etrusken), het huidige Ansedonia in Toscane. Romeinse kolonie vanaf 273 v.Chr. 1,14.
- Cossus Cornelius Lentulus*, consul in 1 v.Chr., stadsprefect in 33 n.Chr. Versloeg de Gaetuliërs in → Africa in 3 n.Chr., wat hem de bijnaam Gaetulicus opleverde, een naam die zijn zoon (Gnaeus Cornelius Lentulus Gaetulicus) ook mocht dragen. 2,116.
- Cotta*, → Aurelius.
- Cotys*, zoon van Rhoimetalkes, koning van → Thracië, door zijn oom → Rhascuporis gedood. 2,129.
- Crassus*, (1) Marcus Licinius Crassus Dives, de drieman. Consul in 70 en 55 v.Chr., aanhanger van → Sulla, sloeg de slavenopstand onder leiding van → Spartacus neer. Werd zeer rijk door verbeurd verklaarde goederen van tegenstanders. Sloot in 60 het eerste driemanschap met → Caesar en → Pompeius, wat in 56 in → Lucca hernieuwd werd. Als gouverneur van → Syrië ondernam hij een veldtocht tegen de → Parthen, die hem in 53 bij Carrhae versloegen en onthoofden. *passim*.
- (2) → Licinius.
- Cratinus*, dichter van de Oude Komedie. Leefde ongeveer 484-419 v.Chr. op → Attica. 1,17.
- Cremona*, stad aan de Po in Noord-Italië, als Romeinse kolonie gesticht in 218 v.Chr. 1,14.
- Creon*, eerste van de → archonten die voor één jaar gekozen werden. 1,8.
- Cresphontes*, leider van de → Heracliden. 1,2.
- Cumae*, Griekse kolonie aan de kust van → Campanië. Gesticht in 750 v.Chr. vanuit → Chalcis, → Eretria en het Klein-Aziatische Cumae. Moederstad van → Napels. Bekend door een orakel van Apollo, de Sibylle van Cumae. 1,4.
- Curia Hostilia*, senaatsgebouw op het Forum Romanum. Volgens de legende gebouwd door koning Tullus Hostilius (7^e eeuw v.Chr.). 2,12; 26.

Curio, Gaius, volkstribuun in 50 v.Chr., aanhanger van → Caesar, streed voor hem in de burgeroorlog, sneuvelde in → Africa. Begaafd redenaar en sluw politicus. 2,48; 55; 68.

Cyprus, door Grieken en Feniciërs gekoloniseerd eiland, na de dood van → Alexander de Grote een koninkrijk onder de heerschappij van de Ptolemaeën. Romeinse provincie vanaf 58 v.Chr. 1,1; 2,39; 45.

Cyzicus, stad aan de Zee van Marmara, ongeveer 100 kilometer ten zuidwesten van → Byzantium. Steunde Rome in de 3^e → Mithridatische oorlog. 2,7; 33.

Dalmatië, zuidelijk deel van → Illyrië, gelegen ten oosten van de → Adriatische Zee in het huidige Kroatië. *passim*.

Damasippus, Lucius, pretor in 82 v.Chr., liet verschillende aanhangers van → Sulla vermoorden in opdracht van → Marius (2). 2,26.

Decius Magius, → Magius.

Dellius, aanhanger van → Antonius die overliep naar → Octavianus. 2,84.

Delos, een van de Cycladen (eilandengroep in de → Egeïsche Zee). Bewoond door → Ioniërs. De mythische geboorteplaats van Apollo en Artemis, belangrijke cultusplaats. 1,4.

Delphi, plaats van de beroemde tempel met het orakel van Apollo. 1,1.

Desidiates, stam in → Dalmatië. 2,115.

Didius, Titus, veldheer in de Bondgenotenoorlog. 2,16.

Dido, ook wel Elissa, volgens de legende koningin van → Tyrus en stichter van → Carthago. Pleegde zelfmoord toen Aeneas haar verliet. 1,6.

Diphilus, dichter van de Nieuwe Komedie. Leefde ongeveer 360-280 v.Chr. 1,16.

Dolabella, Gnaeus, consul in 81 v.Chr., proconsul in → Cilicië in 80-79 v.Chr., beschuldigd van uitbuiting. 2,43.

Dolabella, Publius, (1) consul in 44 v.Chr., schoonzoon van → Cicero. Streed samen met → Caesar in → Griekenland, → Africa en → Spanje. Onderdrukte als consul de onrust na de dood van Caesar. Als proconsul van → Syrië ondernam hij vervolgens een veldtocht tegen de → Parthen. Werd op zijn terugtocht in → Laodicea ingesloten door → Cassius en pleegde zelfmoord. 2,58; 60; 69.

(2) Legaat van → Dalmatië in 14-20 n.Chr. Legde een wegnnet aan. 2,125.

Domitius Ahenobarbus, Gnaeus, (1) consul in 122 v.Chr., overwon de Avernī in 121 v.Chr. 2,10; 39.

(2) zoon van (1), volkstribuun in 104 v.Chr., beperkte de macht van de optimaten door de lex Domitia, die voorschreef dat de priesters door het volk gekozen werden. 2,12.

(3) zoon van → Lucius Domitius Ahenobarbus (2), consul in 32 v.Chr. Vocht met zijn vader onder → Pompeius, later onder → Brutus. Na diens dood vocht hij als admiraal tegen de driemannen (→ Antonius, → Octavianus, → Lepidus), koos later de kant van Antonius maar liep kort voor de slag bij → Actium over naar Octavianus. Stierf echter voor de veldslag. 2,72; 76; 84.

(4) zoon van → Lucius Domitius Ahenobarbus (3), consul in 32 n.Chr. Vader van keizer Nero. 2,72.

Domitius Ahenobarbus, Lucius, (1) broer van → Gnaeus Domitius Ahenobarbus (2), consul in 94 v.Chr. Vermoord in opdracht van → Marius (2). 2,26. (2) consul in 54 v.Chr., felle tegenstander van → Caesar. Door hem gevangengenomen in → Corfinio, maar samen met zijn zoon weer vrijgelaten. Vocht onder → Pompeius. Sneuvelde bij → Pharsalus in 48 v.Chr. 2,50.

(3) zoon van → Gnaeus Domitius Ahenobarbus (3), consul in 16 v.Chr. daarna proconsul van → Africa en → Illyrië. Daarna legercommandant in → Germanië tegen de → Cherusci. Stak als eerste Romeinse veldheer de → Elbe over. 2,72.

Domitius Calvinus, Gnaeus, consul in 53 en 40 v.Chr. Vocht onder → Caesar in de burgeroorlog (officier in de slag bij → Pharsalus), 39-36 gouverneur van → Spanje. 2,78.

Donau, Lat. *Danubius*. Stroomt vanuit het huidige Zwarte Woud via Wenen en Belgrado naar de Zwarte Zee. De rivier vormde de grens met onder meer de → Germanen en de → Marcomannen. → Tiberius bereikte in 16 v.Chr. als eerste Romein de bron. 2,110.

Drusus, (1) Claudius Nero Drusus Caesar Germanicus, broer van → Tiberius. Succesvol commandant in de strijd tegen de → Vindiliërs en de → Raetiërs (15 v.Chr.). Bereikte de → Weser in 12/11 v.Chr. Streed vervolgens tegen de → Chatti en de Sugambri, kwam tot bij de → Elbe. Bij de terugtocht verongelukt. 2,95; 97.

(2) Claudius Drusus Caesar, ter onderscheiding van (1) 'de Jongere' genoemd. Zoon van → Tiberius, veldheer in → Illyrië, consul in 21 n.Chr. Getrouwd met Livia, zijn nicht en de zus van → Germanicus. Volgens de geruchten vergiftigd door → Seianus. 2,125; 130.

(3) → Livius Drusus.

Drusus Libo Scribonius, Marcus, pretor in 16 n.Chr., beschuldigd van hoogverraad, pleegde zelfmoord. 2,129; 130.

Durrës, Lat. *Dyrrhachium*, Gr. *Epidamnos*. Belangrijke havenstad in → Illyrië (in het huidige Albanië). In 48 v.Chr. hoofdkwartier van → Pompeius, tevergeefs belegerd door → Caesar. 2,49; 51; 69.

Eclano, → Mirabella Eclano.

Efese, Lat. *Ephesus*. Als kolonie gesticht vanuit → Ionië, later hoofdstad geworden van → Asia. 1,4.

Efula, Lat. *Aefulum*. Romeinse kolonie in Latium, gesticht in 247 v. Chr. 1,14.

Egeïsche Zee, Zee tussen Griekenland en Klein-Azië (Turkije). 1,4.

Eggius, Lucius, kampprefect van → Varus. 2,119.

Egnatius Rufus, Marcus, ediel in 21 v. Chr., kwam in opstand toen hij het consulaat misliep, werd in 19 v. Chr. terechtgesteld vanwege hoogverraad. 2,91-93.

Egypte, Veroverd door Alexander de Grote in 332 v. Chr. Later onder Ptolemeïsche heerschappij. Sinds 30 v. Chr. provincie van Rome. 2,39; 53.

Elbe, Lat. *Albis*. Ontspringt in het Reuzengebergte (in het huidige Tsjechië) en mondt uit in de Noordzee. → Lucius Domitius Ahenobarbus (3) stak hem als eerste Romein over. Van 5-9 n. Chr. (nederlaag bij het → Teutoburgerwoud) is hier heftig gevochten. 2,106.

Elea, Lat. *Velia*. Griekse kolonie in Zuid-Italië. 2,79.

Electra, dochter van → Agamemnon en Klytaïmnestra, zus van → Orestes. 1,1.

Elis, streek rondom de → Olympia. 1,8.

Elissa, → Dido.

Epeius, bouwer van het Trojaanse paard, stichter van → Metaponto. 1,1.

Ephyra, stad in → Thesprotië, vlak bij het huidige Mesopotamo, aan de kust van Noordwest-Griekenland. 1,1.

Ephyre, oude naam voor → Korinthe. 1,3.

Epidius Marullus, Lucius, volkstribuun in 44 v. Chr. werkte samen met → Caesetius tegen → Caesar. 2,68.

Epirus, streek ten noordwesten van het toenmalige Griekenland, nu in Noordwest-Griekenland en Zuid-Albanië. Geboortestreek van Olympia, de moeder van → Alexander de Grote. → Pyrrhus (1) vestigde zich hier. 1,1.

Eretria, stad op → Euboea. 1,4.

Erythra, Ionische kolonie (→ Ionië) aan de westkust van → Klein-Azië. Gesticht vanuit Erythra in → Boeotië. 1,4.

Eryxias, latse van de → archonten die voor 10 jaar regeerden. 1,8.

Etrusken, volk in Midden- en Noord-Italië dat in zijn bloeitijd (7^e-5^e eeuw v. Chr.) het huidige Toscane, Latium en grote delen van → Campanië beheerste. In Rome zijn duidelijke sporen van Etruskische invloed aanwezig. Het is onzeker of de drie Etruskische koningen (→ Etrusken) die voor de Republiek geregeerd zouden hebben historisch zijn. 1,7; 8.

Euboea, Grieks (Ionisch) eiland (→ Ionië) ten noorden van → Boeotië, met de steden → Eretria en → Chalcis. 1,4.

Eufraat, stroomt vanuit het Taurusgebergte naar de Perzische Golf, grensvier tussen → Armenië en het rijk van de → Parthen. 2,46; 101.

Eumenes II, van 197 tot 159 v.Chr. koning van → Pergamum. Wist zijn rijk met steun van de Romeinen uit te bouwen tot grootmacht. Gaf aanleiding tot de 3^e Macedonische oorlog (→ Macedonië) door koning → Perseus verdacht te maken in Rome. 1,9.

Eupolis, dichter van de Oude Komedie. Leefde 446 - ongeveer 410 v.Chr. 1,16.

Euporus, slaaf van → Gaius Gracchus. 2,6.

Euripides, jongste van het bekende trio Attische (→ Attica) tragediedichters. Leefde 485 - ongeveer 406 v.Chr. 1,16.

Europa, ongeveer gelijk aan het huidige continent, alleen de oostgrens was onduidelijk. 2,40.

Fabius Maximus, Quintus, (1) kleinzoon van Quintus Fabius Maximus Cunctator, de belangrijkste politicus in de 2^e → Punische oorlog. Pretor in 181 v.Chr. Hij adopteerde twee zonen van → Lucius Aemilius Paulus (2). 1,10.

(2) bijgenaamd Aemilianus, geadopteerd door (1), consul in 145 v.Chr. Veldheer in de oorlog bij → Numantia. 2,5.

(3) bijgenaamd 'de Allobroog', zoon van (2), consul in 121 v.Chr., versloeg de → Allobrogen in → Gallië.

Fabrateria, plaats in Latium, Romeinse kolonie vanaf 124 v.Chr. 1,15.

Fannius, Gaius, consul in 122 v.Chr., redenaar en geschiedschrijver. Nam deel aan de verwoesting van → Carthago in 146 v.Chr. 1,17; 2,9.

Fannius Caepio, in 22 v.Chr. terechtgesteld wegens een samenzwering tegen Augustus (→ Octavianus). 2,91; 93.

Faenza, Lat. *Faventia*. Stad in Noord-Italië. 2,28.

Favonius, Marcus, begeleider van → Pompeius op zijn vlucht na de nederlaag bij → Pharsalus. 2,53.

Fermo, Lat. *Firmum*. Plaats in → Picenum, Romeinse kolonie vanaf 265 v.Chr. 1,14; 2,29.

Fetiales, oud Romeins college van twintig priesters, belast met de rituele waarborging van volkenrechtelijke relaties van Rome. Betrokken in oorlogsverklaringen, wapenstilstanden en vredesverdragen. 2,1.

Fidenza, Lat. *Fidentia*. Stad in Noord-Italië. 2,28.

Flavius Fimbria, Gaius, aanhanger van → Marius (1) en → Cinna, organiseerde tijdens de 1^e → Mithridatische oorlog een muiterij in het leger van → Valerius Flaccus en liet hem doden. Door → Sulla onderworpen, pleegde zelfmoord in 85 v.Chr. 2,24.

- Flora-feest*, feest ter ere van Flora, godin van bloeiende planten. 2,24.
- Fondi*, Lat. *Fundi*. Plaats aan de Golf van Gaeta, 125 kilometer onder Rome. Romeins burgerrecht vanaf 331 v.Chr. 1,14.
- Fonteius*, legaat van → Quintus Servilius Caepio (3), proconsul van → Ascoli Piseno. Door de lokale bevolking vermoord, wat aanleiding was voor de Bondgenotenoorlog. 2,15.
- Formia*, Lat. *Formiae*. Plaats aan de Golf van Gaeta, 125 kilometer onder Rome. Romeinse kolonie vanaf 331 v.Chr. 1,14.
- Fregelle*, Lat. *Fregellae*. Stad van de Volsci in Latium, verwoest in 125 v.Chr. 2,6.
- Fregene*, Lat. *Fregenae*. Stad ten noorden van → Ostia, Romeinse kolonie vanaf 245 v.Chr. 1,14.
- Fulvia*, vrouw van → Clodius Pulcher, → Curio en → Antonius. Politiek uitzonderlijk actief, veroverde in 41 v.Chr. met → Lucius Antonius → Perugia. 2,74; 76.
- Fulvius Flaccus*, *Gnaeus*, in 174 v.Chr. uit de senaat gezet door zijn broer → Quintus Fulvius Flaccus (2). 1,10.
- Fulvius Flaccus*, *Marcus*, consul in 125 v.Chr., steunde de → Gracchen, werd gedood met zijn zoon na de dood van → Gaius Gracchus. 2,6.
- Fulvius Flaccus*, *Quintus*, (1) consul in 237, 224, 212 en 209 v.Chr. Veroverde → Capua in 211 en legde de stad een zware straf op vanwege steun aan → Hannibal. 2,8.
- (2) consul in 179 v.Chr. Succesvol veldheer in → Spanje. Zette als censor in 174 v.Chr. zijn broer → Gnaeus Fulvius Flaccus uit de senaat. 1,10.
- Fulvius Nobilior*, *Marcus*, consul in 189 v.Chr. Veroverde → Aetolië. 2,38.
- Gabinus*, *Aulus*, volkstribuun in 67 v.Chr., stelde een wet in die → Pompeius verregaande bevoegdheden verleende om de piraten te bestrijden. 2,31.
- Galatië*, streek in Centraal-Klein-Azië. Eind 3^e eeuw v.Chr. vestigden enkele Keltische stammen zich hier. Romeinse vazalstaat vanaf 62 v.Chr., provincie vanaf 25-20 v.Chr. 2,39.
- Galba*, *Servius*, consul in 144 v.Chr., beroemde redenaar. 1,17; 2,9.
- Gallië*, ongeveer het huidige Frankrijk, in verschillende stadia veroverd. Gallia cisalpina / citerior (het huidige Noord-Italië) kwam onder Romeins gezag vanaf de 3^e eeuw v.Chr. Rond 125 v.Chr. werd Gallia transalpina / Narbonensis (de Franse Middellandse Zeekust) veroverd met → Narbonne als eerste Romeinse kolonie. → Caesar veroverde van 58-51 v.Chr. de rest van het huidige Frankrijk. Onder Augustus (→ Octavianus) werd het vanaf 125 v.Chr. veroverde gebied opnieuw onderverdeeld in Gallia Narbonensis (hoofdstad → Narbonne), Aquitania (hoofdstad Bordeaux), Lugdunensis (hoofdstad Lyon) en Belgica (hoofdstad Trier). Gallia cisalpina werd ingedeeld bij → Italië. *passim*.

Galliërs, inwoners van → Gallië.

Gentius, koning van → Illyrië, bondgenoot van → Perseus in de 3^e → Mithridatische oorlog. 1,9.

Germanen, inwoners van → Germanië.

Germanicus (Nero Claudius Germanicus, na 4 n.Chr. Germanicus Julius Caesar), zoon van → Drusus (1), geadopteerd door → Tiberius in 4 n.Chr. Vader van onder meer keizer Caligula. Consul in 12 n.Chr. Succesvol veldheer in → Illyrië en → Germanië. Vanaf 17 n.Chr. bevelhebber in → Syrië, waar hij in 19 n.Chr. stierf (→ Gnaeus Calpurnius Piso). 2,116; 123; 125; 129.

Germanië, gebied ten oosten van de → Rijn. Vanwege in Gallië binnenvallende Germaanse stammen werd door → Drusus en → Tiberius een veldtocht ondernomen om Germanië te onderwerpen, die deels slaagde. De opstand van de → Cherusci maakte de resultaten echter ongedaan. Ondanks verschillende veldtochten door → Tiberius en → Germanicus bleef de streek zich onttrekken aan Romeins gezag. *passim*.

Geten, → Thracische stammen ten westen van de Zwarte Zee. → Caesar plande een campagne tegen hen, maar stierf voordat hij die uit kon voeren. 2,59.

Glaucus, Zeegod. Half vis, half mens. 2,83.

Gracchen, de broers → Tiberius Gracchus en → Gaius Gracchus.

Gracchus, *Gaius*, (Gaius Sempronius Gracchus), broer van → Tiberius Gracchus, volkstribuun in 123 en 122 v.Chr. Ging verder met de hervormingen van zijn broer en stelde wetten in die de macht van de senaat moesten beperken. Ook hij kreeg te maken met weerstand vanuit de senaat en kwam in 121 v.Chr. om het leven. 2,2; 6; 7; 13; 32.

Gracchus, *Tiberius*, (Tiberius Sempronius Gracchus), volkstribuun in 133 v.Chr. Zette zich in voor herverdeling van grootgrondbezit onder arme boeren. Een wet hiervoor werd tegen de wil van de senaat in gedrukt. Bij daaropvolgende onlusten kwam hij om het leven. 2,2-4; 6.

Gracchus, → Sempronius.

Gradivus, bijnaam van Mars, beschermgod van Rome. 2,131.

Granicus, rivier in → Klein-Azië. → Alexander de Grote versloeg de → Perzen hier in 334 v.Chr. 1,11.

Gravisca, Lat. *Graviscae*. Etruskische stad (→ Etrusken) aan de westkust van Italië, ongeveer 80 kilometer ten noordoosten van Rome. Romeinse kolonie vanaf 181 v.Chr. 1,15.

Griekenland, *Grieken*, → Achaia, Achaeërs.

Hannibal, bevelhebber van het Carthaagse leger dat in de 2^e → Punische oorlog via → Spanje en → Gallië Rome aanviel. 1,14; 15; 2,18; 27; 28.

Helena, vrouw van → Menelaüs, door Venus aan → Paris beloofd en door hem ontvoerd naar → Troje. 1,1.

Heniochi, stam aan de → Zwarte Zee, onderworpen door → Pompeius. 2,40.

Heracliden, nakomelingen van → Hercules, namen de macht over op de → Peloponnesus. 1,2.

Herculaneum, stad bij de → Vesuvius, veroverd in de Bondgenotenoorlog. 2,16.

Hercules, Gr. *Herakles*. Zoon van Zeus (Jupiter), grootste held uit de Grieks-Romeinse mythologie. Stamvader van de → Heracliden. 1,2; 3; 6; 8.

Hercynische woud, verzamelnaam voor de Centraal-Europese bergketens, vanaf het Zwarte Woud tot aan de Karpaten. 2,108; 109.

Herius Asinius, leider van de → Italiërs in de Bondgenotenoorlog. 2,16.

Hermione, dochter van → Menelaüs en → Helena. 1,1.

Hermunduri, Suebische (West-Germaanse) stam rond de bovenloop van de → Elbe. 2,106.

Hesiodus, leefde rond 700 v.Chr. in → Boeotië. Schreef de *Theogonie*, over het ontstaan van de goden en de wereld, en *Werken en Dagen*, een leer-dicht over het boerenleven. Vormde met → Homerus het begin van de Griekse literatuur. 1,7.

Hiberi, stam aan de Zwarte Zee, onderworpen door → Pompeius. 2,40.

Hippocles, stichter van → Cumae, afkomstig uit → Chalcis. 1,4.

Hippotes, nakomeling van → Hercules. 1,3; 13.

Hirpini, Samnitische stam (→ Samnieten) in → Campanië. 2,16; 68.

Hirtius, Aulus, consul in 43 v.Chr. gesneuveld in de slag bij → Modena (Mutina). 2,57; 61; 62.

Homerus, leefde in de 8^e eeuw v.Chr. Schrijver van de *Ilias* en de *Odyssee*, epen over gebeurtenissen in en na de Trojaanse oorlog (→ Troje). Vormt met → Hesiodus het begin van de Griekse literatuur. 1,3; 5; 7.

Horatius Cocles, held uit de vroege geschiedenis van Rome. Verdedigde de *pons sublicius* (een brug bij Rome) net zolang tegen de → Etrusken, totdat de brug achter hem instortte. Daarna verdronk hij zich in de rivier. 2,6.

Hortensius Hortalus, Quintus, (1) consul in 69 v.Chr., beroemde redenaar, rivaal van → Cicero, schreef een geschiedwerk over de Bondgenotenoorlog. 2,16; 36; 48.

(2) zoon van (1), legeraanvoerder in → Macedonië, gesneuveld bij → Philippi. 2,71.

Hostilius Mancinus, Gaius, consul in 137 v.Chr., met zijn leger in de strijd rond

→ Numantia gegijzeld en in ruil voor een vredesverdrag vrijgelaten. Het verdrag werd door Rome echter niet erkend. 2,1; 2; 90.

Huesca, Lat. *Osca*. Stad in Noordoost-Spanje, van 77-72 het hoofdkwartier van → Sertorius. 2,30.

Icarische Zee, zuidelijk deel van de → Egeïsche Zee, genoemd naar Icarus die met zijn vader met zelfgemaakte vleugels van → Kreta ontsnapte maar te dicht bij de zon vloog en toen in zee stortte. 1,4.

Illyrië, Lat. *Illyricum*, streek aan de oostkust van de → Adriatische Zee. Veroverd door → Octavianus in 35-33 v. Chr. In 14-12 v. Chr. veroverde → Marcus Vinicius (1) het gebied meer landinwaarts tot aan het huidige Budapest. Illyrië werd onderverdeeld in → Dalmatië (het kustgebied), en → Pannonië (meer noordelijk en landinwaarts). De → Donau vormde de noord- en oostgrens. Na de Pannonische opstand (6-9 n. Chr.) werd de naam Illyrië beperkt tot Dalmatië. *passim*.

Illyriërs, inwoners van → Illyrië.

Insteius Cato, leider van de → Italiërs in de Bondgenotenoorlog. 2,16.

Ion, stamvader van de → Ioniërs, leidde hun kolonisatie van → Klein-Azië. 1,4.

Ionië, gebied aan de westkust van → Klein-Azië waar een van de grote Griekse stammen woonde, die in de 8^e-6^e eeuw v. Chr. veel kolonies in het hele gebied van de Middellandse en → Zwarte Zee stichtte. 1,4.

Ioniërs, bewoners van → Ionië.

Iphitus, → Olympische Spelen.

Isauricus, → Servilius.

Ischia, Lat. *Aenaria*. Eiland in de baai van → Napels. 2,19.

Isernia, Lat. *Aesernia*. Romeinse kolonie, in 264 v. Chr. gesticht in → Campanië. 1,14.

Isocrates, belangrijke logograaf (schrijver van redevoeringen) en leraar in retorica. Leefde 436-338 te → Athene. 1,16.

Isthmus, landengte tussen het Peloponnesische schiereiland (→ Peloponnesus) en het Griekse vasteland, waar → Korinthe lag. 1,3.

Italica, → Corfinium.

Italië, in eerste instantie het territorium dat Rome op de omliggende volken veroverd had. De bewoners ervan – de Italiërs – bezaten tot aan de Bondgenotenoorlog geen Romeins burgerrecht. In de loop van de tijd groeide dit territorium, totdat het heel het schiereiland omvatte. Augustus deelde Gallia cisalpina (→ Gallië) ook bij Italië in, waarmee het de huidige omvang aannam. *passim*.

Italiërs, inwoners van → Italië.

Ivrea, Lat. *Eporedia*. Romeinse kolonie bij het huidige Turijn, in het gebied van de → Bagienni. Gesticht in 100 v.Chr. 1,15.

Janus, god van de doorgangen. Zijn belangrijkste cultusgebouw was de Janus Geminus, een dubbele poort die bij vrede gesloten werd. Augustus (→ Octavianus) gebruikte deze poort als belangrijk symbool van zijn vredespolitiek. 2,38.

Juba II, vanaf 25 v.Chr. koning van Mauretanië, bondgenoot van Rome. Getrouwd met de dochter van → Antonius en → Cleopatra. Koos in de burgeroorlog de kant van → Pompeius. 2,53; 54.

Jugurtha, in 134 v.Chr. generaal van de hulptroepen uit → Numidië die onder → Cornelius Scipio 'de Africaan' vochten bij → Numantia. Werd in 112 koning van Numidië en kwam in opstand tegen Rome. Verslagen door → Marius (1) en meegevoerd naar Rome in 104 v.Chr. 2,9; 11; 12.

Julia (1) dochter van → Caesar, vrouw van → Pompeius. Gestorven in 54 v.Chr. 2,44; 47; 96.

(2) zus van → Caesar, grootmoeder van → Octavianus. 2,59.

(3) dochter van Augustus (→ Octavianus) en → Scribonia. Getrouwd met → Marcellus, → Agrippa en → Tiberius. Verbannen vanwege zedeloosheid. 2,93; 96; 100.

Julia Augusta, → Livia Drusilla.

Julius Caesar, → Caesar.

Julius Caesar, Lucius, (1) → Caesar (4).

(2) oom van → Antonius. 2,67.

Julius Caesar Strabo, *Gaius*, ediel in 90 v.Chr., bekende redenaar. 2,9.

Julius Florus, hooggeplaatst persoon van de Treveri, leider van de Belgische stammen in de opstand van 21 n.Chr. 2,129.

Julus Antonius, → Antonius.

Juncus, (D. Junius Brutus), consul in 77 v.Chr., proconsul van → Bithynië en → Asia in 76; 2,42.

Junia, zus van → Marcus Brutus, vrouw van → Lepidus. 2,88.

Junius Blaesus, *Quintus*, vervangend consul in 10 n.Chr. Veldheer in → Illyrië en → Africa. Oom van → Seianus. 2,125.

Junius Brutus, D. (1) bijgenaamd Gallaecus, consul in 128 v.Chr., versloeg de Gallaeci en Lusitani in → Spanje. 2,5.

(2) bijgenaamd Albinus, officier van → Caesar in de burgeroorlog. Nam deel aan de aanslag op hem, was in 44 v.Chr. gouverneur van Gallia cisalpina (→ Gallië), werd belegerd door → Antonius maar ontzet door de slag bij → Modena (Mutina). Na de overwinning van Antonius aldaar liet Antonius hem vermoorden. *passim*.

Junius Brutus, Marcus, → Brutus.

Jupiter Capitolinus, oppergod van het Romeinse pantheon, voor wie de belangrijkste tempel op het → Capitool, een van de heuvels van Rome, gelegen was. 2,131.

Juventius Laterensis, Marcus, officier van → Lepidus. Adviseerde hem zich niet aan te sluiten bij → Antonius en pleegde zelfmoord toen zijn advies genegeerd werd. 2,63.

Kimbren, Germaanse stam uit de streek van het huidige Denemarken. Trokken rond 120-115 v.Chr. zuidwaarts en behaalden een aantal overwinningen op de Romeinen. In 101 v.Chr. verslagen door → Marius (1) bij Vercelli. 2,8; 12.

Kimbrisch-Teutonische expeditie, gedreigde inval van → Kimbren en → Teutonen in → Gallië. 2,120.

Korinthe, volgens de overlevering gesticht in 1000 v.Chr. vanuit → Argos. In de 8^e eeuw v.Chr. groeide het uit tot een belangrijk economisch centrum. In de 5^e en 4^e eeuw was het regelmatig in conflict met → Athene en → Sparta. Vanaf 323 v.Chr. stond het onder de heerschappij van → Macedonië. Sinds de 2^e Macedonische oorlog (197 v.Chr., → Macedonië) weer zelfstandig, leider van → Achaia in de opstand tegen Rome. In 146 volledig verwoest door Rome. In 44 v.Chr. herbouwd en uitgegroeid tot belangrijk handelscentrum en hoofdstad van → Achaia. 1,2; 3; 13; 2,7; 84.

Kreta, eiland ten zuidoosten van de → Peloponnesus, onderworpen door → Caecilius Metellus (1) Creticus en een Romeinse provincie vanaf 64 v.Chr. 1,1; 2,34; 38; 81.

Labienus, Quintus, zoon van → Titus Labienus, steunde → Brutus en → Cassius. Bracht de → Parthen ertoe → Antonius aan te vallen, voerde hen aan in een succesvolle veldtocht door → Klein-Azië maar werd verslagen door → Ventidius Bassus en geëxecuteerd in 39 v.Chr. 2,78.

Labienus, Titus, volkstribuun in 63 v.Chr. Stelde met → Ampius een wet in die → Pompeius bevoordeelde bij de renbaanspelen. Proconsul voor → Caesar in → Gallië. Liep kort na het begin van de burgeroorlog over naar → Pompeius. Sneuvelde in 45 v.Chr. bij Munda. 2,40; 55.

Laconië, streek rond → Sparta, bewoond door Doriërs. 1,3.

Laelii, → Laelius en → Laelius Sapiens.

Laelius, Gaius, de oudere, consul in 190 v.Chr., streed samen met zijn vriend → Cornelius Scipio 'de Africaan' in de 2^e → Punische oorlog. Zijn herinneringen werden gebruikt door → Polybius in zijn geschiedwerk. 2,127.

Laelius Sapiens, Gaius, de jongere, zoon van bovengenoemde. Consul in 140

v. Chr. Erudiet en begaafd redenaar en een wijze politicus. Vriend van → Cornelius Scipio Aemilianus. Vanwege zijn filosofische interesses deelnemer in diverse dialogen van → Cicero. 1,17; 2, 9; 127.

Laenas, Publius, → Popilius Laenas.

Lago d'Averno, meer bij → Napels. 2,79.

Lago di Lucrino, meer bij → Napels. Door → Agrippa verbonden met het → Lago d'Averno en gebruikt voor de *portus Julius*, vlootbasis voor de westelijke helft van het rijk. 2,79.

Langobarden, Germaanse stam (→ Germanië) aan de benedenloop van de → Elbe, door → Tiberius gedwongen in 5 n. Chr. zich achter de Elbe terug te trekken. Daar onder meer onderworpen aan de → Cherusci. Later naar het zuiden getrokken en uiteindelijk terechtgekomen in het huidige Lombardije (Noord-Italië). 2,106.

Laodicea, stad in → Syrië. 2,69.

Larissa, (= Larisa) naam van diverse steden in Griekenland en Klein-Azië, het is moeilijk te bepalen welke → Velleius bedoelt in 1,4. Larissa, de hoofdstad van Thessalië, is de grootste stad, maar geen Aeolische kolonie. Ook het grote Larissa in Phthiotis, ten noorden van → Boeotië, is niet Aeolisch. De stad Larissa ten noorden van Smyrna was door de → Aeoliërs veroverd, maar ten tijde van → Velleius weinig meer dan een dorp. De 8^e/7^e eeuwse Aeolische kolonie Larissa in Troas (de streek rond → Troje), was ook niet meer van betekenis ten tijde van → Velleius. 1,4.

Lasthenes, leider van de piraten van → Kreta in hun strijd tegen Rome, door → Caecilius Metellus (1) Creticus verslagen. 2,34.

Laurentum, stad aan de kust van Latium ten zuiden van → Ostia, gelegen in de beruchte Pontijnse moerassen (*Pomptinae paludes*). 2,19.

Lebedus, stad in → Ionië. 1,4

Lentulus, → Cornelius.

Lepidus, (1) Marcus Aemilius Lepidus, de drieman. Als pretor vanaf 49 v. Chr., steunde hij → Caesar, met wie hij in 46 consul was. Onder Caesars dictatorschap was hij zijn rechterhand als magister equitum. Na de dood van Caesar volgde hij → Antonius en werd hij pontifex maximus. Met Antonius en → Octavianus sloot hij in 43 een driemanschap. Hij behartigde de belangen van het driemanschap in Rome. Vanaf 40 was hij gouverneur in → Africa. In 36 werd hij uit al zijn functies ontheven, behalve het pontificiaat, dat hij behield tot zijn dood in 12 v. Chr. 2,65; 65; 66; 80; 88;
(2) → Aemilius Lepidus.

Lepidus Aemilius, → Aemilius Lepidus (4).

Lesbos, eiland voor de kust van → Asia, bewoond door → Aeoliërs. 1,2; 4.

- Leucas*, voorgebergte bij → Actium. 2,84.
- Licinius Crassus*, *Lucius*, consul in 95 v.Chr., beroemde redenaar, deelnemer in een dialoog van → Cicero. 2,9; 36.
- Licinius Crassus Dives*, *Marcus*, → Crassus.
- Licinius Crassus Mucianus*, *Publius*, consul in 131 v.Chr., redenaar en jurist. Streed in → Klein-Azië tegen → Aristonicus. 1,17; 2,4.
- Licinius Nerva Silianus*, *Aulus*, zoon van → Publius Silius Nerva, veldheer onder → Tiberius. 2,116.
- Licinius Stolo*, *Gaius*, volgens de overlevering volkstribuun in 367 v.Chr., stelde een wet in die landbezit van de *ager publicus* (staatsgrond) beperkte tot 125 hectare. 2,6.
- Limyra*, stad in → Lycië, waar → Gaius Caesar (3) stierf. 2,102.
- Lippe*, Lat. *Lupia*. Stroomt van het → Teutoburgerwoud naar de → Rijn. Het stroomgebied was strategisch belangrijk. 2,105.
- Livia Drusilla*, dochter van → Livius Drusus (2) Claudianus. Eerste huwelijk met → Claudius Nero, moeder van → Tiberius en → Drusus (1). Tweede huwelijk in 38 v.Chr. met → Octavianus, geen kinderen. Oefende als raadgeefster veel invloed uit op → Octavianus en → Tiberius. Bij testament geadopteerd als Julia Augusta. *passim*.
- Livius*, *Titus*, geschiedschrijver uit Padua (Lat. *Patavia*). Beschreef de geschiedenis vanaf de stichting van de stad (*Ab urbe condita*) tot de dood van → Drusus (1) in 9 v.Chr. in 142 boeken, waarvan ongeveer de helft verloren gegaan is. 1,17; 2,36.
- Livius Drusus*, *Marcus*, (1) volkstribuun in 91 v.Chr., zette zich in voor opheffing van het standenverschil, landhervormingen en het verlenen van burgerrecht aan de Italiërs. Stuitte op tegenstand en werd datzelfde jaar vermoord. 2,13-15.
- (2) bijgenaamd Claudianus. Geadopteerd door (1), vader van → Livia Drusilla. Pleegde na de slag bij → Philippi zelfmoord. 2,13-15.
- Lollius*, *Marcus*, consul in 21 v.Chr., 17-16 leegaat in → Gallië, waar hij een zware nederlaag leed tegen verschillende Germaanse stammen. In 1 v.Chr. werd hij met → Gaius Caesar meegestuurd naar het oosten, waar hij ervan beschuldigd werd Caesar tegen → Tiberius op te zetten en zich te laten omkopen door oosterse prinses. Pleegde zelfmoord in 2 n.Chr. 2,97; 102.
- Lucca*, Lat. *Luca*. Plaats in Noord-Italië, Romeinse kolonie sinds 177 v.Chr. 1,15.
- Lucera*, Lat. *Luceria*. Plaats in → Apulië, Romeinse kolonie sinds 323 v.Chr. 1,14.
- Lucilia*, moeder van → Pompeius. 2,29.

- Lucilius, Gaius*, vriend van → Cornelius Scipio Aemilianus. Vocht bij → Numantia, eerste satiredichter uit Rome. 2,9.
- Lucilius, Sextus*, volkstribuun in 86 v.Chr., gedood onder → Cinna. 2,24.
- Lucius Caesar*, → Lucius Julius Caesar.
- Lucretius Carus, Titus*, filosoof en dichter, aanhanger van de filosofie van Epicurus. Schreef het leerdicht *De rerum natura* ('over de aard van de dingen'). Leefde 94-55 v.Chr. 2,36.
- Lucretius Ofella*, generaal van → Sulla die → Gaius Marius (2) belegerde in → Praeneste. 2,27.
- Lucullus, Lucius*, (Lucius Licinius Lucullus), consul in 74 v.Chr., droeg het opperbevel in de 3^e → Mithridatische oorlog. Drong → Mithridates VI terug tot → Armenië. In 68 v.Chr. brak er onder de troepen een opstand uit. Zijn tegenstanders in Rome (onder meer → Clodius Pulcher) verwoestten zijn reputatie door valse beschuldigingen. In 66 moest hij zijn commando overgeven aan → Pompeius en keerde hij terug naar Rome. Stierf ongeveer 57 v.Chr. Stond bekend vanwege zijn extravagante levensstijl. 2,33; 34; 37; 40; 48.
- Lucullus, Marcus*, (1) broer van → Lucius Lucullus, versloeg de aanhangers van → Marius (1) bij → Fidenza. 2,28
(2) zoon van → Lucius Lucullus, sneuvelde bij → Philippi. 2,71.
- Lupercal*, grot aan de voet van de → Palatijn, waar → Romulus en Remus door de wolf gezoogd zouden zijn. Cultuscentrum van de → Lupercaliën. 1,15.
- Lupercaliën*, vruchtbaarheidsfeest ter ere van de herdersgod Faunus. Verbonden met de mythen over de periode dat → Romulus en Remus herders waren. Jaarlijks gevierd op 15 februari in een optocht vanaf → Lupercal. 2,56.
- Lurius, Marcus*, bevelhebber van de rechtervleugel van de vloot in de slag bij → Actium. 2,85.
- Lutatius Catulus, Quintus*, (1) consul in 102 v.Chr., versloeg als proconsul samen met → Marius (1) de → Kimbren in 101. Terug in Rome tegenstander van → Apuleius Saturninus, maar ook van → Marius (1). Na diens machtsovername pleegde hij zelfmoord (87 v.Chr.). 2,12; 22.
(2) zoon van (1), consul in 78 v.Chr., versloeg in 77 Aemilius Lepidus, de vader van de drieman → Lepidus, toen hij Rome aanviel. Pleitte tegen de bijzondere volmachten van → Pompeius. Verloor tegen → Caesar bij de verkiezing tot pontifex maximus. 2,32; 43; 48.
- Lycië*, streek en volk in Zuidwest-Klein-Azië. 2,69; 102.
- Lyciërs*, inwoners van → Lycië.
- Lycurgus*, wetgever van → Sparta, zou de oligarchische staatsinrichting ingesteld hebben. 1,6.

Lydia, koninkrijk in het westen van → Klein-Azië. Volgens de overlevering migreerde een deel van de bevolking onder → Tyrrhenus naar → Italië om daar uit te groeien tot het → Etruskische volk. 1,1.

Lydus, koning van → Lydië. 1,1.

Lysippus, Griekse beeldhouwer, maakte onder meer portretstandbeelden van → Alexander de Grote. Leefde ongeveer 370-310 v.Chr. 1,11.

Macedonicus, Cestius Macedonicus, belangrijk persoon in → Perugia. 2,74.

Macedonië, koninkrijk van Philippus 11 en → Alexander de Grote, ten noorden van → Griekenland. Na de Diadochenstrijd, de burgeroorlog volgend op de dood van Alexander, werd het geregeerd door de dynastie van de Antigoniden. Het kwam in de drie Macedonische oorlogen (→ Macedonië) in conflict met Rome, de eerste (214-205 v.Chr.) en de tweede (200-196) waren het gevolg van de steun van → Philippus v aan → Hannibal, de laatste van beschuldigingen die → Eumenes 11 in Rome uitte tegen → Perseus, de zoon van Philippus. In 168 v.Chr. werd Macedonië door Rome verslagen en na een opstand (150-148 v.Chr.) door → Caecilius Metellus (2) ingericht als Romeinse provincie. *passim*.

Macedoniër, → Caecilius Metellus (2) of → Aemilius Paulus (2).

Maecenas, (Gaius Cilnius Maecenas), vriend van Augustus (→ Octavianus), afkomstig uit een voorname Etruskische familie (→ Etrusken) uit Arezzo (Lat. *Arretium*) en behorend bij de ridderstand. Werkte voor → Octavianus als diplomaat, vanaf 36 v.Chr. als zijn vertegenwoordiger in Rome met onbeperkt gezag. Was zeer rijk en leidde een extravagante levensstijl. Vooral bekend geworden als gulle sponsor van veelbelovende jonge dichters als → Vergilius, Horatius en Propertius. Leefde 70-8 v.Chr. 2,88.

Magius, *Decius*, voorvader van → Velleius Paterculus, leider van de Romeinse factie in → Capua in de 2^e → Punische oorlog, door → Hannibal verbannen en in → Egypte gestorven. 2,16.

Magius, *Minatius*, overgrootvader van → Velleius Paterculus, kleinzoon van → Decius Magius. Afkomstig uit → Mirabella Eclano, waar hij Rome trouw bleef in de Bondgenotenoorlog. Hij steunde → Sulla en ontving als dank daarvoor Romeins burgerrecht. 2,16.

Magius Celer Velleianus, broer van → Velleius Paterculus, legaat van → Tiberius in → Pannonië en → Dalmatië en deelnemer van zijn triomftocht in 12 n.Chr. Pretor in 15 n.Chr. 2,115; 121; 124.

Magnesia, naam van twee steden in het westen van → Klein-Azië. Beide zijn gesticht als kolonie van Magnesia in → Thessalië. Welke stad → Velleius bedoelt in 1,4 en wat de relatie met → Sparta is, is onzeker. → Antiochus 111 werd verslagen bij het noordelijker, bij de rivier de Sipylus gelegen Magnesia. 1,4.

Mancinus, → *Hostilius Mancinus*.

Manilius, Gaius, volkstribuun in 66 v.Chr. Stelde een wet in waardoor → Pompeius het opperbevel overnam van → Lucius Lucullus in de strijd tegen → Mithridates. 2,33.

Manlius Acidinus, adopteerde een zoon van → Fulvius Flaccus. 2,8.

Manlius Maximus, Gnaeus, consul in 105 v.Chr., verslagen door de → Kimbren. 2,12.

Manlius Torquatus, Titus, consul in 235 v.Chr., veroverde → Sardinië. 2,38.

Manlius Vulso, Gnaeus, consul in 189 v.Chr., ondernam een gewaagde veldtocht door → Klein-Azië en → Galatië, als machtsvertoon richting → Antiochus III. 2,39.

Marcellus, (Marcus Claudius Marcellus), ediel in 23 v.Chr. Neef van → Octavianus en van → Gaius Claudius Marcellus, uitgekozen als opvolger van Augustus (→ Octavianus) en getrouwd met zijn dochter → Julia. 2,93.

Marcius Censorinus, Gaius, consul in 8 v.Chr., stierf als proconsul van → Asia in 2 n.Chr. 2,102.

Marcius Censorinus, Lucius, consul in 149 v.Chr., bevelhebber van de vloot in de 3^e → Punische oorlog. Bouwde een huis op de → Palatijn. 2,14.

Marcius Crispus, Quintus, pretor ongeveer 54 v.Chr., commandant van een legioen van → Caesar van 46-43 v.Chr., verloor zijn leger in → Syrië aan → Cassius. 2,69.

Marcius Rex, Quintus, consul in 118 v.Chr., streed tegen de Liguriërs in 117. 1,15; 2,7.

Marcomannen, Suebische (West-Germaanse) stam, woonde rond de → Elbe in het huidige Thüringen, migreerde onder → Maroboduus naar → Boemen. 2,108; 109.

Marica, heilig bos en meer gewijd aan de godin Marica, gelegen bij → Minturno, 5 kilometer ten zuidoosten van → Laurentum. 2,19.

Marius, Gaius, (1) geboren in 157 v.Chr. in Arpinum, zoon van een ridder, 119 volkstribuun, vocht vanaf 109 onder → Caecilius Metellus (3) 'de Numidiër' tegen → Jugurtha, in 107 consul ondanks tegenstand van Metellus en de senaat. Wist het opperbevel in de oorlog tegen → Jugurtha te verkrijgen maar versloeg hem pas in 105 met hulp van → Sulla. Van 104-100 opnieuw consul, professionaliseerde het Romeinse leger en versloeg in 102 de → Kimbren en in 101 de → Teutonen. In Rome was er groeiende weerstand vanuit de senaat. Na de Bondgenotenoorlog weigerde → Sulla het hem verleende opperbevel neer te leggen en verdreef Marius (1) in 88 uit Rome. In 87 heroverde Marius (1) met → Cinna Rome en wreekte zich op zijn tegenstanders. In 86 overleed hij na nog voor korte tijd consul geweest te zijn. *passim*.

- (2) zoon van (1), consul in 82, verdedigde de stad toen Sulla weer terugkwam. Hij werd verslagen, sloot zich op in → Praeneste, probeerde te vluchten en werd daarbij gedood. 2,19; 26; 27.
- Marius Egnatius*, leider van de → Italiërs, in de Bondgenotenoorlog. 2,16.
- Maroboduus*, afkomstig uit een voorname familie van de → Marcomannen. Opgegroeid in Rome en opgeleid in het leger. Na zijn terugkomst bij zijn volk werd hij koning en leidde zijn volk naar → Bohemen, waar hij een aanzienlijk rijk opbouwde zonder daarbij de Romeinen te beledigen. Toch ondernam → Tiberius in 6 n.Chr. een veldtocht tegen Maroboduus maar moest die afbreken vanwege de opstand in → Pannonië. In 17 n.Chr. raakte Maroboduus in conflict met → Arminius. Een vraag om hulp van Rome werd geweigerd. In 18 werd hij door de Goot Catualda van de troon gestoten en gedwongen naar Rome te gaan, waar hij door → Tiberius in ballingschap gestuurd werd naar Ravenna. 2,108; 109; 119; 129.
- Marseille*, Lat. *Massilia*. Rond 600 v.Chr. gesticht als kolonie vanuit het Ionische → Phocaea (→ Ionië). Steunde Rome in de → Punische oorlogen. Hoofdstad in Gallia Narbonensis (→ Gallië). Steunde → Pompeius in de burgeroorlog en werd in 49 v.Chr. door → Caesar veroverd. 2,7; 50; 102.
- Marsi*, stam in Midden-Italië ten oosten van Rome, bondgenoot van Rome na de Samnitische oorlog (→ Samnieten), leider van de → Italiërs tijdens de Bondgenotenoorlog (ook wel de Marsische oorlog genoemd). In 89 v.Chr. verkregen ze het Romeinse burgerrecht. 2,15; 21; 29.
- Marsische oorlog*, → Marsi.
- Meden*, Iraneees volk, wereldrijk voor de komst van de → Perzen. → Arbaces. 1,6.
- Medië*, streek in Mesopotamië. 2,40; 82.
- Medon*, eerste van de → archonten in → Athene. 1,2.
- Megara*, Dorische stad tussen → Athene en → Korinthe, moederstad van → Byzantium. 1,2.
- Megasthenes*, stichter van → Cumae, afkomstig uit → Chalcis. 1,4.
- Melanthus*, vader van → Codrus, koning van → Athene. 1,2.
- Menander*, belangrijkste dichter van de Nieuwe Komedie. Nagevolgd door onder meer Plautus en → Terentius. Leefde 342-291 v.Chr. te Athene. 1,16.
- Menas*, admiraal van de vloot van → Sextus Pompeius. 2,73; 77.
- Menecrates*, admiraal samen met → Menas. 2,73; 77.
- Menelaüs*, echtgenoot van → Helena, koning van → Sparta. 1,1.
- Merula*, → Lucius Cornelius Merula.
- Messalla Corvinus*, *Marcus*, (Marcus Valerius Messalla Corvinus), consul in 31 v.Chr. Vocht bij → Philippi voor → Brutus, liep in 32 v.Chr. over naar → Octavianus en vocht voor hem bij → Actium. Stelde de titel *Pater*

- patriae* ('vader des vaderlands') voor Augustus voor. Bekende redenaar en schrijver. Sponsor van → Tibullus en → Ovidius. 2,36; 71; 84; 112.
- Messalla Messalinus, Marcus*, (Marcus Valerius Messalla Messalinus) zoon van bovengenoemde. Consul in 3 v.Chr., commandant onder → Tiberius in → Illyrië. Broer van → Marcus Aurelius Cotta Maximus Messalinus. 2,112.
- Metaponto*, Lat. *Metapontum*. Stad in Zuidoost-Italië aan de Golf van → Tarentum. Volgens de overlevering gesticht door → Nestor na zijn terugkomst uit → Troje. Opnieuw gesticht door → Achaeërs in de 7^e eeuw v.Chr. 1,1.
- Metellus*, → Caecilius.
- Milazzo*, Lat. *Mylae*. Plaats in het noorden van Sicilië, waarbij in de 1^e → Puni-sche oorlog de vloot van → Carthago verslagen werd. 2,79.
- Milete*, Ionische stad (→ Ionië) in West-Klein-Azië, invloedrijk in de periode van de Griekse kolonisatie (7^e-6^e eeuw v.Chr.). Moederstad van zeer veel kolonies. In 494 verwoest door de → Perzen. Herbouwd en relatief zelfstandig gebleven onder → Alexander de Grote en Rome. 1,4; 2,7.
- Milo*, → Titus Annius Milo.
- Miltiades*, legeraanvoerder van → Athene in de Perzische oorlogen, versloeg de → Perzen bij Marathon. Vader van → Cimon. 1,8.
- Minatius Magius*, → Magius.
- Minturno*, Lat. *Minturnae*, stad in Latium aan de Golf van Gaeta. Gesticht als Romeinse kolonie in 296/295 v.Chr. 1,14; 2,19.
- Minucius Rufus, Marcus*, consul in 110 v.Chr., versloeg de → Scordisci in 106 en bouwde van de buit de Porticus Minucia (Vetus). 2,8.
- Miseno*, Lat. *Misenum*. Havenplaats aan de kust van → Campanië. Met het → Lago d'Averno en het → Lago di Lucrino belangrijke vlootbasis van → Octavianus. 2,77.
- Mithridates VI Eupator*, 120-63 v.Chr. koning van → Pontus. Veroverde de → Colchi en → Armenië. Een poging → Bithynië te onderwerpen bracht hem in conflict met Rome (Mithridatische oorlogen). In de eerste (89-85 v.Chr.) boekte Mithridates grote successen in → Klein-Azië en → Griekenland tot hij door → Sulla teruggedrongen werd. De tweede (83-82) duurde slechts kort en werd gewonnen door Mithridates. Hij versterkte zijn leger tot 73 en lokte toen de derde oorlog uit, maar werd teruggedrongen door → Lucius Lucullus en vluchtte naar → Tigranes. Nadat hij vrijwel geheel verslagen was geweest heroverde hij in 68-67 Pontus. In 66 nam → Pompeius het opperbevel over van Lucullus en versloeg Mithridates definitief. In 63 pleegde hij, gedwongen door zijn zoon → Pharnaces II, zelfmoord. *passim*.

- Mithridatische oorlogen*, → Mithridates.
- Mirabella Eclano*, Lat. *Aeculanum*. Stad van de → Hirpini in → Campanië.
Woonplaats van → Minatius Magius, overgrootvader van → Velleius Paterculus. 2,16.
- Modena*, Lat. *Mutina*. Plaats in Noord-Italië, waar → Octavianus → Antonius in 43 v.Chr. versloeg. 2,61; 73.
- Mucius Scaevola*, *Quintus*, consul in 95 v.Chr., pontifex maximus, rechtsgeleerde en redenaar. Vermoord door → Marius (2) in 82 v.Chr. 2,9; 26.
- Mummius Achaicus*, *Lucius*, consul in 146 v.Chr. Sloeg de opstand van de Achaëische bond onder leiding van → Korinthe neer en verwoestte Korinthe. Organiseerde → Griekenland in de provincie → Achaia. Bracht veel Griekse kunstwerken naar Rome. 1,12; 13, 2,38; 128.
- Munatius Plancus*, *Lucius*, consul in 42 v.Chr., diende → Caesar in Gallië, de Burgeroorlog en de veldtochten naar → Spanje en → Africa. In 44 proconsul in → Gallië, stichter van Lyon (Lugdunum). Later koos hij de kant van → Antonius. In 32 liep hij over naar → Octavianus en stelde in 27 voor hem de titel Augustus te verlenen. Censor in 22 v.Chr. *passim*.
- Murena*, *Lucius*, terechtgesteld in 2 v.Chr. vanwege een geplande aanslag op Augustus (→ Octavianus). 2,91; 93.
- Mycene*, stad op → Kreta, volgens de overlevering gesticht door → Agamemnon. 1,1.
- Myrina*, havenstad op Lemnos (eiland voor de kust van Noordwest-Klein-Azië). Gesticht door → Aeoliërs. 1,4.
- Myrmidonen*, Achaëische stam in → Thessalië. Vochten in de Trojaanse oorlog (→ Troje) voor → Achilles. 1,3.
- Mytilene*, hoofdstad van → Lesbos. 1,4; 2,18; 53.
- Myus*, Ionische stad (→ Ionië) bij → Milete. 1,4.
- Napels*, Lat. *Neapolis*. Gesticht in 474 v.Chr. als 'Nieuwe stad' naast de oude kolonie Parthenope. In 326-328 door Rome verslagen maar mocht autonomie behouden. Behield de Griekse cultuur tot in de keizertijd. Woonplaats van → Vergilius. 1,4; 2,76; 123.
- Narbonne*, Lat. *Narbo Martius*. Gesticht in 118 v.Chr. als hoofdstad van Gallia Narbonensis (→ Gallië). 1,15; 2,7.
- Naso*, → Ovidius.
- Nepi*, Lat. *Nepe*. Etruskische stad (→ Etrusken) ten noorden van Rome, Romeinse kolonie vanaf 370 v.Chr. Verkreeg na de Bondgenotenoorlog in 89 v.Chr. het Romeinse burgerrecht. 1,14.
- Nestor*, koning van Pylos, oudste van de Griekse koningen in de Trojaanse oorlog (→ Troje). 1,1.

- Nicomedes IV Epiphanes Philopator*, koning van → Bithynië, dat hij in 74 v.Chr. bij testament aan Rome vermaakte. 2,4; 39.
- Ninus*, volgens de overlevering stichter van het Assyrische wereldrijk en van Ninevé. Echtgenoot van → Semiramis (Sammuramat). 1,6.
- Nola*, stad in → Campanië, gesticht door Ausones/Aurunci, mogelijk tijdelijk beheerst door → Etrusken, in de 5e eeuw door → Osciërs / → Samnieten. In 313 v.Chr. veroverd door Rome. In de Bondgenotenoorlog grepen de Samnieten hier naar de macht en werd de stad zwaar beschadigd. Augustus (→ Octavianus) stierf in Nola. 1,7; 2,17; 18; 20; 123.
- Norbanus, Gaius*, consul in 83 v.Chr., verslagen door → Sulla in de burgeroorlog. 2,25.
- Noricum*, koninkrijk in het huidige Oostenrijk, sloot in 170 v.Chr. een gastvriendschap met Rome. Romeinse provincie sinds 15 v.Chr. 2,39; 109.
- Numantia*, stad in → Spanje, kwam in opstand tegen Rome. Werd in 133 veroverd door → Cornelius Scipio Aemilianus en verwoest. 2,1; 4; 90.
- Numidië*, koninkrijk in Noord-Afrika dicht bij → Carthago. → Jugurtha was koning van Numidië. Onder Augustus onderdeel van de provincie → Africa (proconsularis). 2,39.
- Numidiër* → Quintus Caecilius Metellus (3) ‘de Numidiër’.
- Numonius Vala*, onderbevelhebber van → Varus, vluchtte tijdens de slag in het → Teutoburgerwoud. 2,119.
- Octavia*, zus van → Octavianus, moeder van → Marcellus, getrouwd met → Antonius. Bij → Brindisi bemiddelde ze tussen Octavianus en Antonius. 2,78; 93.
- Octavia, zuilengang van*, zuilengang, door Augustus (→ Octavianus) gebouwd in plaats van de zuilengang van Metellus (→ Caecilius Metellus (2)) en gewijd aan → Octavia. 1,11.
- Octavianus*, (Gaius Julius Caesar Octavianus Augustus), geboren op 23 september 63 v.Chr. als Gaius Octavius, zoon van de pretor Gaius Octavius en van → Atia, nicht van → Caesar. Door Caesar bij zijn overlijden per testament met de naam Octavianus geadopteerd. Daarna door → Velleius vaak met Caesar aangeduid, tijdens zijn keizerschap ook met Augustus. Octavianus stelde zich eerst op aan de kant van de senaat en bestreed → Antonius in de veldslag bij → Modena maar sloot vervolgens het tweede driemanschap met → Antonius en → Lepidus. In 43 consul, in 42 overwon hij met Antonius de moordenaars van → Caesar, → Brutus en → Cassius, bij → Philippi. Kreeg binnen het driemanschap de westelijke helft van het rijk toebedeeld en versloeg vandaar uit → Pompeius in 36 en → Antonius en → Cleopatra in 31 bij → Actium. In 30 beëindigde hij de

burgeroorlogen. Door diverse republikeinse functies in zichzelf te combineren verkreeg hij feitelijk alleenheerschappij. In 27 verkreeg hij de erenaam Augustus, in 2 v.Chr. die van *Pater patriae*, ('vader des vaderlands'). Hij bestuurde het rijk glansvol tot aan zijn dood in → Nola in 14 n.Chr. *passim*.

Octavius, Gaius (1) → Octavianus.

(2) vader van → Octavianus, getrouwd met → Atia, nicht van → Caesar. Afkomstig uit de ridderstand uit Velitrae. Pretor in 61 v.Chr., propretor in → Macedonië in 60-59 v.Chr. Stierf jong in 59 v.Chr. te → Nola. 2,59.

Octavius, Gnaeus, (1) consul in 165 v.Chr., versloeg → Perseus in de 3^e Macedonische oorlog (→ Macedonië). Bouwde een zuilengang in Rome, bij het Circus Flaminius (de porticus Octavia, niet te verwarren met de porticus Octaviae (→ Octavia, zuilengang van)). 1,9; 2,1.

(2) kleinzoon van (1), consul in 87 v.Chr. samen met → Cinna. Liet Cinna uit Rome verdrijven en → Cornelius Merula in zijn plaats aanstellen.

Werd vermoord nadat Cinna en → Marius (1) Rome heroverd hadden.

2,22.

Octavius, Marcus, volkstribuun in 133 v.Chr., keerde zich tegen de hervormingen van → Tiberius Gracchus en werd door hem uit zijn ambt gezet. 2,2.

Olympieion, tempel van de Olympische Zeus in Athene, een langdurig bouwproject: in de 6^e eeuw werd begonnen met bouwen, → Antiochus I v Epiphanes hernam de bouw en onder keizer Hadrianus werd de tempel voltooid. 1,10.

Opimius, Lucius, pretor in 125 v.Chr., verwoestte Fregelle, consul in 121, doodde → Gaius Gracchus op last van de senaat. Later wegens corruptie veroordeeld. 2,6; 7.

Ops, godin van oogst en overvloed. Op het → Capitool stond vanaf de 3^e eeuw v.Chr. een tempel voor haar, verder waren er verschillende cultusplaatsen op het forum. 2,60.

Orestes, zoon van → Agamemnon en Klytaimnestra. Doodde zijn moeder als wraak van zijn vader. 1,1.

Orodes, koning van de Parthen. Haalde → Artavasdes (1) over hem te steunen en versloeg vervolgens het Romeinse leger onder → Crassus in 53 v.Chr. In 38 v.Chr. vermoord door zijn zoon → Phraates. 2,46; 91.

Osciërs, verzamelnaam voor verschillende Osciësch-spreekende stammen in → Campanië. 1,4.

Osimo, Lat. *Auximum*. Romeinse kolonie in → Picenum, gesticht in 157 v.Chr. 1,15.

Ostia, belangrijke havenstad van Rome aan de monding van de → Tiber.

2,94.

Ovidius, (Publius Ovidius Naso), geboren in 43 v.Chr. te Rome. Bekende dichter van onder meer de *Metamorfosen*. Zou in 8 n.Chr. door Augustus (→ Octavianus) zijn verbannen naar Tomi aan de Zwarte Zee. Gestorven in 17 n.Chr. 2,36.

Pacorus, prins van de → Parthen, zoon van → Orodes. In 38 v.Chr. gesneveld bij de strijd tegen → Ventidius Bassus. 2,78.

Pacuvius, Marcus, tragediedichter, leefde 220-130 v.Chr. te Rome. Van zijn werk resteren alleen fragmenten. 2,9.

Paestum, stad in Zuid-Italië, ongeveer 50 kilometer ten zuidoosten van → Napels, gesticht in de 7^e eeuw v.Chr. vanuit Sybaris als de Griekse kolonie Poseidonia. Romeinse kolonie vanaf 273. Beroemd vanwege een grote Dorische tempel. 1,14.

Palatijn, heuvel van Rome, volgens de overlevering de plaats waar → Romulus zich vestigde. 1,8; 14; 15.

Palinuro, voorgebergte ten zuiden van → Paestum, genoemd naar Palinurus, de stuurman van Aeneas. 2,79.

Panaetius, stoisch filosoof, leidde een school op → Rhodos, vriend van → Cornelius Scipio Aemilianus. Leefde ongeveer 180-110 v.Chr. 1,13.

Panares, leider van de piraten van → Kreta in hun strijd tegen Rome. Onderworpen door → Caecilius Metellus (1) Creticus in 67 v.Chr. 2,34; 40.

Pannonië, noordelijk deel van → Illyrië met onder meer Wenen (Lat. *Vindobona*) en Budapest (Lat. *Aquincum*). Zelfstandige provincie na de Pannonische oorlog, een opstand in 9 n.Chr. *passim*.

Pannoniërs, inwoners van → Pannonië.

Pannonische oorlog, → Pannonië.

Pansa, (Gaius Vibius Pansa), consul met → Aulus Hirtius in 43 v.Chr. en bevelhebber van de republikeinse legers in de slag bij → Modena (Mutina). Verslagen door → Antonius voordat de troepen van Hirtius aankwamen en Antonius versloegen. Overleden aan zijn in de strijd opgelopen verwondingen. 2,57; 61; 62.

Papirius Carbo, Gaius, (1) volkstribuun in 131 v.Chr., consul in 120, stond in eerste instantie aan de kant van de → Gracchen, maar wendde zich later van hen af. Bekende redenaar. 2,4; 9.

(2) pretor in 83 v.Chr., vermoord door → Damasippus vanwege steun aan → Sulla. 2,26.

Papirius Carbo, Gnaeus, (1) broer van → Gaius Papirius Carbo (1), consul in 113 v.Chr., werd door de → Kimbren verslagen in → Noricum. 2,12.

(2) consul in 85, 84 en 82 v.Chr., aanhanger van → Cinna. Verslagen door → Sulla in 82 v.Chr. bij → Faenza. 2,24; 26; 27.

- Papius Mutilus*, leider van de → Italiërs in de Bondgenotenoorlog. 2,16.
- Parilia*, herdersfeest voor de god Pales, gevierd op 21 april, de dag waarop → Romulus volgens de overlevering met zijn ploeg de grenzen van Rome vaststelde. 1,8.
- Parma*, Romeinse kolonie in Noord-Italië, gesticht in 183 v.Chr. Geboorteplaats van → Cassius Longinus (3).
- Paros*, Ionisch eiland (→ Ionië) in de → Egeïsche Zee. 1,4.
- Parthen*, volk dat onder → Arsaces de regio van het huidige Iran / Afghanistan binnentrok en daar in de 2^e eeuw v.Chr. uitgroeide tot grootmacht. In 69 v.Chr. sloot → Lucius Lucullus een verdrag waarin de Eufraat als grens tussen Rome en de Parthen werd bepaald. In 54 v.Chr. trok → Crassus ten strijde tegen de Parthen maar werd bij Carrhae verslagen door → Orodes. → Caesar werd vermoord voordat hij zijn geplande veldtocht uit kon voeren. Een tegenoffensief van de Parthen onder → Pacorus werd door → Ventidius Bassus tot staan gebracht in 38 v.Chr. In 20 v.Chr. werd vrede gesloten en gaven de Parthen de Romeinse krijgsgevangenen en veldtekens terug. *passim*.
- Passienus Rufus*, *Lucius*, consul in 4 v.Chr., verdiende triomfrechten in 3 v.Chr. in → Africa. 2,116.
- Patras*, Lat. *Patrae*, Gr. *Patrai*. Griekse havenstad, Romeinse kolonie vanaf 14 v.Chr. 2,84.
- Paulus*, → Aemilius Paulus.
- Pedische wet*, wet die bepaalde dat de staat verplicht was de moordenaars van → Caesar te vervolgen. Ingesteld door → Pedius. 2,69.
- Pedius*, *Quintus*, onderbevelhebber van → Caesar, in 43 v.Chr. consul met → Octavianus. 2,65; 69.
- Pelasgen*, door de klassieken als inheems pre-Grieks volk beschouwd, genoemd naar Pelasgos, de zoon van Zeus en Larissa. Tegenwoordig denkt men aan een volk dat rond 1000 v.Chr. uit de Balkan immigrerde in Griekenland. 1,3.
- Peloponnesiërs*, → Peloponnesus.
- Peloponnesus*, schiereiland in het zuiden van Griekenland. 1,2; 3.
- Pelops*, zoon van Tantalus, vader van → Atreus. Zijn nakomelingen beheersten de → Peloponnesus. De lijkspeken na zijn dood vormden de oorsprong van de → Olympische Spelen. 1,2; 8.
- Penthilus*, zoon van → Orestes. 1,1.
- Pergamum*, (1) koninkrijk in → Klein-Azië.
(2) Stad op Kreta, gesticht door → Agamemnon na zijn terugkeer van → Troje. Genoemd naar de burcht van → Troje. 1,1.
- Perpenna*, *Marcus*, consul in 130 v.Chr., versloeg → Aristonicus in → Asia. 2,4; 38.

- Perpenna Veiento, Marcus*, pretor in 82 v.Chr., aanhanger van → Marius (1). Sloot zich bij het leger van → Sertorius in Spanje aan, liet hem vermoorden. Werd door → Pompeius verslagen en geëxecuteerd. 2,30.
- Perseus*, laatste koning van → Macedonië, regeerde van 179-168 v.Chr. Zoon van → Philippus v. Trok in de 3^e Macedonische oorlog (→ Macedonië) ten strijde tegen Rome. Werd in 168 verslagen door → Lucius Aemilius Paulus (2) bij → Pydna. 1,9; 11.
- Perugia*, Lat. *Perusia*. Stad in Midden-Italië. In 40 v.Chr. hoofdkwartier van → Fulvia en → Lucius Antonius, vrouw en broer van de drieman → Marcus Antonius. Belegerd en verwoest door → Octavianus. Later opgebouwd als Augusta Perusia. 2,74.
- Perustae*, stam in → Dalmatië, verslagen door → Tiberius in de → Pannonische oorlog (→ Pannonië). 2,115.
- Perzen*, grootmacht in het Midden-Oosten onder de dynastie van de Achaeënen (vanaf Darius I, 522 v.Chr.). Begin 5^e eeuw in conflict met de Grieken (Perzische oorlogen). Verslagen door → Alexander de Grote. 1,6.
- Pesaro*, Lat. *Pisaurum*. Stad aan de oostkust van Midden-Italië, ten zuidoosten van → Rimini, Romeinse kolonie vanaf 218 v.Chr. 1,15.
- Petereius, Marcus*, pretor in 64 v.Chr., versloeg → Catilina in 63, in de burgeroorlog aan de kant van Pompeius, voor wie hij streed in → Spanje, pleegde zelfmoord in 46 v.Chr. na de slag bij Thapsos. 2,48; 50.
- Pharnaces II*, zoon van → Mithridates, door → Pompeius aangesteld als koning van een gebied bij de zee van Azow (het regnum Bosporanum). Probeerde het rijk van zijn vader (→ Pontus) te veroveren maar werd door → Caesar in 47 v.Chr. verslagen bij Zela, waarbij hij het bekende 'veni, vidi, vici' ('ik kwam, ik zag, ik overwon') uitsprak. 2,40; 55.
- Pharsalus*, plaats in → Thessalië, waar → Caesar → Pompeius in 48 v.Chr. versloeg. 2,52; 68.
- Phidippus*, zoon van → Thessalus, afstammeling van → Hercules. Gedood op de terugweg van → Troje. 1,1.
- Philemon*, dichter van de Attische (→ Attica) Nieuwe Komedie. Leefde 361-263 v.Chr. 1,16.
- Philippi*, stad in het oosten van → Macedonië, waar → Brutus en → Cassius met hun volgelingen verslagen werden door → Antonius en → Octavianus. 2,70; 86.
- Philippus* (1) Philippus v van → Macedonië. Probeerde → Illyrië te veroveren en sloot een bondgenootschap met → Hannibal. Kwam in de 1^e en 2^e Macedonische oorlog (→ Macedonië) in conflict met Rome en werd in 197 v.Chr. verslagen. 1,6.
- (2) stiefvader van → Octavianus. 2, 59; 60.

- Phocaea*, Ionische havenstad (→ Ionië), moederstad van → Marseille. 1,4; 2,7.
- Phraates IV*, zoon van → Orodes. Koning van de → Parthen vanaf 38 v.Chr.
- Versloeg → Antonius die hem in 36 v.Chr. aanviel. Sloot in 20 v.Chr. vrede met Rome en gaf de buitgemaakte veldtekens terug. 2,91.
- Piacenza*, Lat. *Placentia*. Stad in Noord-Italië, Romeinse kolonie vanaf 218 v.Chr. 1,14.
- Piceno*, → Ascoli Piceno.
- Picenum*, streek van de Piceni, gelegen aan de oostkust van Midden-Italië.
- Gekoloniseerd vanaf 264 v.Chr. 1,15; 2,21; 29; 65.
- Pindarus*, lyrisch dichter, leefde ongeveer 518-438 v.Chr. in → Thebe. 1,18.
- Pinnetes*, belangrijk leider van de opstandelingen tijdens de Pannonische oorlog (→ Pannonië). 2,110.
- Piraeus*, haven van → Athene. Belegerd door → Sulla. 2,23.
- Piso*, → Calpurnius of → Pupius Piso.
- Pius*, → Quintus Caecilius Metellus Pius.
- Plancus*, → Lucius Munatius Plancus.
- Plato*, Grieks filosoof, zeer invloedrijk in de latere filosofie. Leerling van → Socrates. Stichtte de Academie in → Athene. Bekend vanwege zijn dialogen en zijn ideeënleer. 1,16.
- Plautius Silvanus, Marcus*, consul in 2 v.Chr. Leider van de Romeinse troepen tijdens de Pannonische oorlog (→ Pannonië). 2,112.
- Plotius Plancus, Lucius*, broer van → Lucius Munatius Plancus, die hem op een proscriptie-lijst plaatste. 2,67.
- Pollio*, → Gaius Asinius Pollio.
- Polybius*, Grieks historicus, geboren voor 199 v.Chr. In de 3^e Macedonische oorlog (→ Macedonië) gedeporteerd naar Rome, waar hij de leraar werd van → Cornelius Scipio Aemilianus, die hij vergezelde op zijn veldtochten. Beschreef de opkomst van Rome als grootmacht. Gestorven ongeveer 120 v.Chr. 1,13.
- Pompeii*, Samnietenstad (→ Samnieten) bij de → Vesuvius, dicht bij → Napels. Belegerd door → Sulla, Romeinse kolonie vanaf 80 v.Chr. 2,16.
- Pompeius*, → Gnaeus Pompeius de Grote.
- Pompeius, Gnaeus*, zoon van → Pompeius de Grote, streed tegen → Caesar in → Spanje. Stierf in 45 v.Chr. 2,55.
- Pompeius, Quintus*, consul in 141 v.Chr. Faalde om → Numantia te onderwerpen en sloot een verdrag met hen zonder toestemming van Rome. 2,1; 21.
- Pompeius, Sextus*, zoon van → Pompeius de Grote, leidde de → Pompejanen nadat Pompeius gestorven was. Op een proscriptie-lijst geplaatst in 43 v.Chr., week uit naar → Sicilië en heerste vanaf daar. Door → Agrippa verslagen en gevlucht naar → Klein-Azië, waar hij gedood werd. 2,53; 72; 77; 79; 87.

Pompeius de Grote, Gnaeus, consul in 70, 55 en 52 v.Chr. Geboren in 106 v.Chr. als zoon van → Pompeius Strabo. Vocht voor → Sulla bij diens terugkeer naar Rome en veroverde het door aanhangers van → Marius (1) bezette → Sicilië. In 70 consul met → Crassus. In 67 ontving hij uitzonderlijke volmachten om de piraten te bestrijden. In 66 volgde hij → Lucius Lucullus op en versloeg → Mithridates en → Tigranes. Hij reorganiseerde de provincies van het oosten. Toen dit niet door de senaat erkend werd, sloot hij in 60 het eerste driemanschap, met → Caesar en Crassus. In 53 sneuvelde Crassus, Pompeius kreeg de steun van de senaat en kwam tegenover Caesar te staan. In de burgeroorlog nam hij de leiding tegen Caesar. Hij moest naar het oosten uitwijken, waar hij legers verzamelde. In 48 werd hij bij → Pharsalus verslagen en op zijn vlucht naar → Egypte gedood. *passim*.

Pompeius Rufus, Quintus, consul in 88 v.Chr., aanhanger van → Sulla. Gedood door muitende soldaten toen hij het leger van → Pompeius Strabo overnam. 2,17; 18; 20; 21.

Pompeius Strabo, Gnaeus, consul in 89 v.Chr., vader van → Pompeius de Grote. Bevelhebber in de Bondgenotenoorlog, aanstichter van de muiterie tegen → Pompeius Rufus. 2,15; 16; 18; 20; 21; 29.

Pompejanen, de Pompejaanse partij, partij van de aanhangers van → Gnaeus Pompeius de Grote. 2,52; 62; 63; 65; 73.

Pomponius, Lucius, beschouwd als eerste Romeinse schrijver van *fabulae Atellanae*, alledaagse komedies afkomstig uit het Samnitische Atella (→ Samnieten). Tijdgenoot van → Sulla, geboren in → Bologna. 2,9.

Pomponius, Marcus, trouw aanhanger van → Gaius Gracchus, afkomstig uit de Romeinse ridderstand. 2,6.

Pomponius Flaccus, Lucius, consul in 17 n.Chr., commandant van een legioen bij de → Donau onder → Tiberius. Lokte de → Thracische koning → Rhascuporis de grens over en voerde hem naar Rome. 2,129.

Pontidius, Gaius, leider van de → Italiërs in de Bondgenotenoorlog. 2,16.

Pontifex, lid van het hoogste priestercollege in Rome. De opperpriester was pontifex maximus. *passim*.

Pontius Telesinus, leider van de → Samnieten in de Bondgenotenoorlog. Streed tegen → Sulla bij de Porta Collina in 82 v.Chr. 2,16; 27.

Pontus, koninkrijk aan de zuidkust van de Zwarte Zee. Door → Pharnaces en met name → Mithridates v1 enorm uitgebreid, maar in 63 v.Chr. verslagen door → Pompeius en tot Romeinse provincie gemaakt. Later samengevoegd met → Bithynië. *passim*.

Popaedius Silo, leider van de → Italiërs in de Bondgenotenoorlog. 2,16.

Popilius Laenas, Marcus, (in andere bronnen met de voornaam Gaius), consul

- in 172 en 158 v.Chr., in 168 v.Chr. naar → Antiochus I v gezonden, dwong hem zijn verovering van → Egypte te staken. 1,10.
- Popilius Laenas, Publius*, (1) consul in 132 v.Chr., strafte de aanhangers van → Tiberius Gracchus wreed en werd daarvoor verbannen. 2,7.
- (2) volkstribuun in 85 v.Chr., aanhanger van → Marius (1), wierp zijn voorganger → Sextus Lucilius, tegenstander van Marius (1), van een rots. 2,24.
- Porcius Cato, Gaius*, kleinzoon van → Cato (1) de oudere, consul in 114 v.Chr., streed zonder succes in → Macedonië, werd veroordeeld voor uitbuiting. 2,8.
- Porcius Cato, Lucius*, consul in 89 v.Chr., gesneuveld in de Bondgenotenoorlog. 2,16.
- Porcius Cato, Marcus* (1) → Cato.
- Porta Collina*, poort in de noordelijke punt van de Servische muur in Rome, waar → Sulla → Pontius Telesinus versloeg. 2,27.
- Postumius Albinus, Aulus*, censor in 174 v.Chr. 1,10.
- Potenza Picena*, Lat. *Potentia*. Stad in → Picenum, Romeinse kolonie vanaf 184 v.Chr. 1,15.
- Pozzuoli*, Lat. *Puteoli*. Havenstad aan de golf van → Napels, Romeinse kolonie vanaf 178 v.Chr. 1,15.
- Preneste*, stad in Latium (het huidige Palestrina), bondgenoot van Rome sinds 338 v.Chr. Steunde → Marius (1) en werd verwoest door → Sulla in 82 v.Chr. 2,26; 27; 74.
- Priene*, Ionische stad (→ Ionië) aan de westkust van → Klein-Azië, ten noorden van → Milete. 1,4.
- Pseudo-Philippus*, Andriscus uit Adramyttium. Pretendeerde de zoon van → Perseus te zijn. Wilde het Macedonische koninkrijk herstellen (→ Macedonië) maar werd in 148 v.Chr. verslagen door → Caecilius Metellus (2). 1,11.
- Ptolemaeus VI Philometor*, koning van → Egypte, belegerd door → Antiochus I v maar ontzet door → Marcus Popilius Laenas. 1,10.
- Ptolemaeus XIII*, broer en co-regent van → Cleopatra. Liet → Pompeius vermoorden in 48 v.Chr. 2,53.
- Ptolemaeus*, oom van → Cleopatra, 80-58 v.Chr. koning van → Cyprus. 2,45.
- Publicola*, (Lucius Gellius Publicola), bevelhebber van de vloot van → Antonius in de slag bij → Actium. 2,85.
- Punische oorlogen*, drie conflicten tussen Rome en → Carthago. De eerste (264-241 v.Chr.) betrof → Sicilië en had als aanleiding een hulpverzoek van de Mamertijnen (huurlingen in Sicilië) dat eerst aan Rome en later aan → Carthago was gericht. In 241 v.Chr. beëindigd nadat Rome de vloot

van Carthago verslagen had. De tweede ontstond nadat → Hannibal de overeengekomen grens tussen Romeins en Carthaags grondgebied in → Spanje overschreed (218 v. Chr.). Hannibal trok door → Gallië en over de Alpen richting Rome. Na de Romeinse nederlaag bij → Cannae in 216 v. Chr. kozen veel bondgenoten van Rome voor Hannibal. Daarna meed Rome onder leiding van Fabius Maximus Cunctator de confrontatie. → Cornelius Scipio 'de Africaan' heroverde in 210-206 Spanje, stak over naar → Africa en dwong Hannibal terug te keren naar Carthago, waar hij hem in 202 bij Zama vernietigend versloeg. Carthago werden zware boetes opgelegd. Niet door Rome goedgekeurde oorlogshandelingen in 149 werden door Rome aangewend als reden om de 3^e Punische oorlog aan te vangen, waarin Carthago door → Cornelius Scipio Aemilianus in 146 v. Chr. met de grond gelijk gemaakt werd. Het grondgebied van Carthago werd gereorganiseerd als de provincie Africa. *passim*.

Pupius Piso, Marcus, quaestor in 83 v. Chr., consul in 61. 2,41.

Pydna, stad aan de kust van → Macedonië, waar → Aemilius Paulus (2) → Perseus versloeg. 1,9.

Pyrrhus, (1) zoon van Achilles, ook wel Neoptolemus genoemd. 1,1.

(2) koning van → Epirus, streed samen met → Taranto tegen Rome en werd in 275 v. Chr. bij → Benevento verslagen. 1,14; 2,17.

Quintilius Varus, steunde → Pompeius, gesneuveld in de slag bij Munda. 2,55.

Quintilius Varus, Sextus, aanhanger van → Brutus en → Cassius, pleegde zelfmoord na de slag bij → Philippi. 2,71.

Quintilius Varus, Publius, → Varus.

Quintius Crispinus, Titus, consul in 9 v. Chr., veroordeeld vanwege overspel met → Julia (3). 2,100.

Rabirius, Gaius, schrijver van epos over de recente geschiedenis ten tijde van Augustus (→ Octavianus). 2,36.

Raetië, streek resp. volk tussen Bodensee en → Donau. Veroverd in 16/15 v. Chr. door → Drusus en → Tiberius en ingericht als provincie met de hoofdstad Augusta Vindelicum, het huidige Augsburg. 2,39; 95; 104; 122.

Raetiërs, → Raetië.

Raudische Vlake, vlakte bij Vercellae, een bos in de Po-delta bij het huidige Ferrara (waarschijnlijk niet het huidige Vercelli ten westen van Milaan). In 101 v. Chr. versloeg → Gaius Marius (1) hier de → Kimbren. 2,12.

Regulus, (Marcus Atilius Regulus), consul in 267 v. Chr., versloeg in de 1^e → Punische oorlog de vloot van → Carthago en landde in 256 op → Africa. Na aanvankelijke overwinningen werd hij verslagen en gevangengenomen.

- men. Bij een uitwisseling met Carthaagse gevangenen keerde hij terug naar Rome. 2,38.
- Rhascuporis*, broer van → Rhoemetaces, de koning van → Thracië. Na diens dood verdeelde Augustus (→ Octavianus) het rijk tussen Rhascuporis en → Cotys, de zoon van Rhoemetaces. Rhascuporis doodde Cotys en bemachtigde zo het hele rijk. → Pomponius Flaccus haalde hem over zijn rijk te verlaten, hij werd naar Rome gebracht en vandaar verbannen naar → Alexandrië. 2,129.
- Rhodos*, eiland onder West-Klein-Azië, belangrijke zeemacht in de 3^e eeuw v.Chr. Bondgenoot van Rome tijdens de 2^e Macedonische oorlog (→ Macedonië). Tijdens de 3^e Macedonische oorlog stelde Rhodos zich neutraal op, wat argwaan wekte in Rome. Onder Augustus had Rhodos een hoge mate van vrijheid. Onder voorname Romeinen een geliefde plaats voor onderwijs. *passim*.
- Rhoemetaces*, koning van → Thracië, bondgenoot van Rome. Vader van → Cotys. 2,112.
- Rijn*, vanaf de verovering van → Gallië door → Caesar de grens tussen Gallië en → Germanië. 2,8; 106; 119; 120.
- Rimini*, Lat. *Ariminum*. Romeinse kolonie sinds 268 v.Chr., gelegen aan de oostkust van Italië ter hoogte van Florence. 1,14.
- Romulus*, volgens de overlevering stichter van Rome, zoon van Mars en Rhea Silvia, de dochter van de Latijn Numitor, koning van Alba Longa. Amulius, de broer van Numitor, had de macht gegrepen en Rhea Silvia tot Vestaalse maagd gemaakt. De tweeling Romulus en → Remus die zij desondanks baarde wierp hij in de Tiber. Aangespoeld bij het latere Rome werden ze opgevoed door een wolf en later door de herder Faustulus. Ze hielpen Numitor weer aan de macht en stichtten vervolgens Rome. 1,8.
- Roscius Otho*, *Lucius*, pretor in 63 v.Chr., volkstribuun in 67, stelde toen een wet in dat ridders in het theater gereserveerde plaatsen achter de senatoren kregen. 2,32.
- Rubico*, grensrivier bij Ravenna tussen Gallia cisalpina (Noord-Italië, → Gallië) en Italië. Toen Caesar in 49 v.Chr. de Rubico overstak met zijn legioen gold dat als oorlogsverklaring aan Rome. 2,49.
- Rupilius*, *Publius*, consul in 132 v.Chr. samen met → Publius Popilius Laenas (1). Nam harde strafmaatregelen tegen de aanhangers van → Tiberius Gracchus. 2,7.
- Rutilius Lupus*, *Publius*, consul in 90 v.Chr., gesneuveld in de Bondgenotenoorlog. 2,15; 16.
- Rutilius Rufus*, *Publius*, consul in 105 v.Chr., veldheer onder → Marius (1) in → Africa. Ten onrechte veroordeeld wegens machtsmisbruik, verbannen naar → Smyrna, waar hij een geschiedwerk schreef. 2,9; 13.

- Sabijnen*, stam in Midden-Italië, onderworpen in 304-290 v.Chr. Romeins burgerrecht vanaf 268 v.Chr. 1,8; 14.
- Sacriporto*, Lat. *Sacriportus*. Stad van de Volsci dicht bij Rome. Sulla versloeg → Marius (2) hier. 2,26; 28.
- Sacrovir*, leider van de Haedui, stookte de stammen van Midden-Gallië in 21 n.Chr. op tegen Rome. 2,129.
- Salamis*, stad op → Cyprus, gesticht door Teucer bij zijn terugkeer van → Troje. 1,1.
- Salerno*, Lat. *Salernum*, stad ten zuidoosten van → Napels, Romeinse kolonie vanaf 194 v.Chr. 1,15.
- Sallustius*, (Gaius Sallustius Crispus), eerste grote geschiedschrijver van Rome. Volkstribuun in 52 v.Chr. en aanhanger van → Caesar in de burgeroorlog. Zijn kernachtige stijl heeft deels ook doorgewerkt in het werk van → Velleius, maar zou vooral nagevolgd worden door Tacitus. 2,36.
- Salluviërs*, Keltische stam bij → Aix-en-Provence. 1,15.
- Salvidienus Rufus, Quintus*, jeugdvriend van → Octavianus en opperbevelhebber voor → Agrippa. Versloeg → Sextus Pompeius in 42 v.Chr. en vocht tegen → Antonius bij → Perugia. In 40 gouverneur van → Gallië, in 39 beschuldigd van hoogverraad, waarop hij zelfmoord pleegde. 2,59; 76.
- Samnieten*, stam in Zuid-Italië, vanaf de 5^e eeuw in → Campanië met de hoofdstad → Capua. Streed tegen Rome in de Samnitische oorlogen (343-275 v.Chr.) en in de Bondgenotenoorlog. 1,14; 2,27.
- Samos*, Ionisch eiland (→ Ionië) voor de westkust van Klein-Azië. 1,4.
- Samothrace*, eiland ten zuiden van → Thracië, gekoloniseerd vanuit → Samos in de 8^e eeuw v.Chr. Later onderworpen aan → Macedonië. Na de ondergang van Macedonië (167 v.Chr.) werd het zelfstandig. Bekend was het mysterieheiligdom van de 'Grote Goden', een van oorsprong Thracische cultus. Koning → Perseus van → Macedonië zocht hier asiel. 1,9.
- Sardanapal*, Griekse naam voor Assurbanipal, koning van Assyrië van 669 tot ongeveer 627 v.Chr. Stichtte de beroemde bibliotheek van Ninevé en veroverde → Babylon in 648. Verslagen door de Mediër → Arbaces. 1,6.
- Sardinië*, gekoloniseerd vanuit Fenicië. Onder het gezag van → Carthago tot het eind van de 1e → Punische oorlog, daarna (237 v.Chr.) een Romeinse provincie. 2,38.
- Saticula*, plaats in het zuiden van → Campanië, ten oosten van → Capua. Romeinse kolonie vanaf 313/310 v.Chr. 1,14.
- Saturninus*, → Apuleius Saturninus.
- Scaevola*, → Mucius Scaevola.
- Scaurus*, → Aurelius Scaurus.
- Scipio*, → Cornelius Scipio.

- Scordisci*, Keltische stam in de streek rond Belgrado, in de 2^e eeuw v.Chr. in voortdurend conflict met Rome. Ze behaalden een overwinning in 114 maar werden in 106 verslagen door → Minucius Rufus en in 88 vrijwel geheel vernietigd. Het overblijfsel werd onderworpen aan → Tiberius. 2,8; 39.
- Scribonia*, vrouw van → Octavianus, gescheiden en haar dochter → Julia (3) gevolgd in ballingschap. 2,100.
- Segestes*, schoonvader van → Arminius. Belangrijke leider van de → Cherusci, trouw aan Rome. Waarschuwde → Varus tevergeefs voor de samenzwering van Arminius. 2,118.
- Seianus*, (Lucius Aelius Seianus), geboren ongeveer 20 v.Chr. te Volsinii, zoon van een *praefectus praetorio* (commandant van de lijfwacht). Diende in 14 n.Chr. onder → Drusus (2) in → Pannonië, vanaf 15 volgde hij zijn vader op als *praefectus praetorio* van → Tiberius. Hij reorganiseerde de lijfwacht door alle cohorten in één kamp te Rome te legeren. Zijn invloed op Tiberius was groot. Toen Tiberius zich terugtrok naar Capri in 27 gaf dat Seianus grote macht als regent van Rome. In 31 was hij consul met Tiberius maar werd beschuldigd van hoogverraad en met zijn kinderen geëxecuteerd. 2,127; 128.
- Seleucia*, belangrijke stad van de → Parthen, gelegen aan de Tigris. 2,46.
- Semiramis*, Griekse naam voor Sammuramat, koningin van Assyrië. Gold als stichter van → Babylon vanwege haar bouwactiviteiten. 1,6.
- Semnones*, Germaanse stam ten oosten van de → Elbe. 2,106.
- Sempronius Gracchus*, *Gaius*, → Gaius Gracchus.
- Sempronius Gracchus*, *Tiberius*, (1) → Tiberius Gracchus.
(2) vader van (1) en van → Gaius Gracchus, consul in 177 en 163 v.Chr. Boekte verschillende overwinningen als legeraanvoerder in → Spanje en → Sicilië en was een invloedrijk politicus. 2,2; 7.
(3) veroordeeld wegens overspel met → Julia (3), verbannen en vermoord in 14 n.Chr. 2,100.
- Sentius Saturninus*, *Gaius*, consul in 19 v.Chr., beroemd om zijn nauwgezetheid. 3-6 n.Chr. succesvol generaal van → Tiberius in → Germanië. 2, 77; 92; 105; 109; 110.
- Sergius Catilina*, *Lucius*, → Catilina.
- Sertorius*, *Quintus*, quaestor in 90 v.Chr., vocht in 105/4 onder → Marius (1) tegen de → Kimbren en → Teutonen, hielp bij de verdrijving van → Sulla uit Rome. Na diens terugkeer trok hij naar Spanje, waar hij het verzet tegen → Sulla en zijn opvolgers organiseerde en een tegensenaat instelde. Sloot een bondgenootschap met → Mithridates, maar werd in 73 vermoord op last van → Perpenna Veiento. 2,25; 29; 30; 90.

Servilia, vrouw van → Lepidus, pleegde zelfmoord samen met haar man. 2,88.

Servilius Caepio, Gnaeus, consul in 141 v.Chr. met → Quintus Pompeius, beschuldigde hem van ambtsmisbruik. Censor in 125 v.Chr. 2,10; 21.

Servilius Caepio, Quintus, (1) consul in 140 v.Chr., streed in → Spanje tegen → Viriathus en liet deze vermoorden. 2,1

(2) consul in 106 v.Chr., gedood door de → Kimbren. 2,15.

Servilius Glaucia, Gaius, pretor in 100 v.Chr., werkte samen met → Apuleius Saturninus om hervormingen desnoods met geweld door te voeren.

Gedood op last van → Marius (1) en de senaat. 2,12.

Servilius Vatia Isauricus, Publius, consul in 79 v.Chr., daarna proconsul van → Cilicië om de piraten en de bergstammen van Cilicië te onderwerpen.

Later een leidende conservatieve politicus. Censor in 55 v.Chr. 2,39.

Sextius Calvinus, Gaius, stichter van → Aix-en-Provence. 1,15.

Sezze, Lat. *Setia*. Plaats in Latium, ongeveer 60 kilometer ten zuidoosten van Rome, Romeinse kolonie vanaf 382-379 v.Chr. 1,14.

Sicilië, aan het eind van het 2^e millennium v.Chr. gekoloniseerd vanuit Fenicië, in de 8^e eeuw door de Grieken. Na de → Peloponnesische oorlog kwam het eiland onder invloed van → Carthago. Na de 1^e → Punische oorlog werd het deels zelfstandig en deels onderworpen aan Rome. Vanaf 227 was het een Romeinse provincie. Thuisbasis van de → Pompejanen onder leiding van → Sextus Pompeius, in 36 v.Chr. verslagen door → Octavianus en → Agrippa. *passim*.

Sigimerus, stamleider van de → Cherusci, vader van → Arminius. 2,118.

Silanus, (Marcus Junius Silvanus), (1) consul in 109 v.Chr., verslagen door de → Kimbren. 2,12.

(2) aanhanger van → Pompeius, verkreeg amnestie van → Octavianus.

Mogelijk dezelfde Marcus Junius Silanus die in 25 v.Chr. consul was met Octavianus (toen Augustus genoemd). 2,77.

Silvanus, → Licinius.

Silius, Gaius, (Gaius Silius Aulus Caecina Largus), consul in 13 n.Chr., daarna onderbevelhebber van → Germanicus in → Germanië. Sloeg de opstand van → Sacrovir neer. Later beschuldigd van chantage, pleegde zelfmoord. 2,130.

Silius Nerva, Publius, (1) consul in 20 v.Chr., 19 onderbevelhebber van Augustus (→ Octavianus) in → Spanje. 2,90.

(2) zoon van (1), veldheer in → Thracië en → Macedonië. → Velleius Paterculus vocht onder zijn commando. Vervangend consul in 3 n.Chr.

2,101.

Sinuessa, Romeinse kolonie aan de westkust van → Italië, op de grens van →

- Campanië en Latium. Gebouwd in 296 v.Chr. op de plaats van de Griekse stad Sinope. 1,14.
- Sisak*, Lat. *Siscia*. Romeinse stad in → Pannonië, aan de Sava in Kroatië. Als garnizoensstad van strategisch belang voor het beheersen van de Balkan. 2,113.
- Sisenna*, *Lucius* (Lucius Cornelius Sisenna), pretor in 78 v.Chr. Historicus, beschreef de Bondgenotenoorlog en het daaropvolgende conflict tussen → Marius (1) en → Sulla. Van zijn werk resteren alleen fragmenten. 2,9.
- Smyrna*, stad aan de westkust van Klein-Azië, gesticht door de → Aeoliërs. 1,4; 2,69.
- Socrates*, leraar van → Plato, bekend door zijn dialogische methode van filosoferen en zijn verzet tegen het relativisme van de Sofisten. Terechtgesteld vanwege atheïsme en corruptie van de jeugd. Leefde 470-399 v.Chr. te → Athene. 1,16.
- Sophocles*, een van de drie grote Attische (→ Attica) tragediedichters. Leefde 496-406 v.Chr. 1,16.
- Sora*, stad van de Volsci in Latium, Romeinse kolonie vanaf 303 v.Chr. 1,14.
- Sosius*, *Gaius*, commandant van → Antonius' vloot bij → Actium. 2,85; 86.
- Spaanse campagne*, campagne van → Caesar tegen de legers van → Gnaeus Pompeius, de zoon van de drieman → Pompeius, die na diens vaders dood 13 legioenen verzameld had in → Spanje. Caesar versloeg hem definitief in 45 v.Chr. bij Munda. 2,55; 59.
- Spanje*, oorspronkelijk bewoond door Iberische stammen, vanaf 800 v.Chr. geleidelijk bevolkt door Kelten. → Cádiz en andere plaatsen werden vanaf de 8^e eeuw bewoond door Feniciërs. Vanaf 600 stichtten de Grieken handelsposten langs de kust. → Carthago begon Spanje vanaf 237 te veroveren onder → Hamilcar en → Hasdrubal. In de 2^e → Punische oorlog werden de Carthagers door Spanje verdreven, in 197 werden de provincies Hispania citerior (Oost-Spanje) en ulterior (Zuid-Spanje) ingericht. De noordwestelijke helft van Spanje werd in moeizame oorlogen veroverd, met opstanden van → Numantia en → Viriathus. Pas in 19 v.Chr. was geheel Spanje onder controle. Daarna werd het verdeeld in drie provincies: Tarraconensis (hoofdstad Tarragona, Lat. *Tarraco*), Lusitania (hoofdstad Mérida, Lat. *Augusta Emerita*) en Baetica (hoofdstad Cordoba, Lat. *Corduba*). *passim*.
- Sparta*, stad op de → Peloponnesus, bekend om haar strakke militaristische staatsinrichting. → Menelaos en → Helena zijn geboren in Sparta. Streed in de Peloponnesische oorlog met → Athene. 1,2; 4; 6; 18.
- Spartacus*, leider van een slavenopstand tegen Rome in 73-71 v.Chr. Ontsnapt uit een gladiatorenschool verzamelde hij een leger om zich heen van

- mogelijk meer dan 100.000 slaven. Slechts met grote moeite wist → Crassus zijn leger in 71 in Lucanië te verslaan. 2,30.
- Spoletum*, Lat. *Spoletium*. Plaats in Umbrië (Midden-Italië), Romeinse kolonie vanaf 241 v.Chr. 1,14.
- Squillace*, Lat. *Scolacium Minervia*. Plaats in → Calabrië met een tempel voor Minerva. Romeinse kolonie vanaf 122 v.Chr. 1,15.
- Statianus*, onderbevelhebber van → Antonius bij zijn veldtocht naar de → Parthen in 36-35 v.Chr. 2,82.
- Statilius Sisenna*, *Titus*, tijdgenoot van → Velleius, die het huis van → Cicero op de → Palatijn bewoonde. 2,14.
- Statilius Taurus*, *Titus*, *homo novus* die opklom tot vervangend consul in 37 en consul in 26 v.Chr. Vriend van Augustus (→ Octavianus) en opperbevelhebber van zijn landmacht in de slag bij → Actium. Stads prefect in 16-12 v.Chr. 2,85; 127.
- Statius Murcus*, *Lucius*, legioenscommandant in Syrië, verloor zijn leger aan → Cassius. Liep over naar → Sextus Pompeius, maar werd later op diens bevel gedood. 2,69; 72; 77.
- Strato*, vertrouweling van → Brutus. 2,70.
- Suessa Aurunca*, stad in → Campanië, Romeinse kolonie vanaf 313 v.Chr. 1,14.
- Sulla*, (Lucius Cornelius Sulla Felix), geboren in 138 v.Chr. in een patricische familie, vocht onder → Marius (1) in de oorlog tegen → Numidië, waar hij → Jugurtha gevangennam. In de tijd daarna bewees hij zich een bekwaam veldheer. Langzaam groeide de weerstand van Sulla en de senaat tegen → Marius (1), maar de Bondgenotenoorlog stelde het conflict uit. In 88 v.Chr., na de oorlog, werd hij consul en kreeg het commando in de strijd tegen → Mithridates. Terwijl hij weg was werd het commando door toedoen van → Sulpicius Rufus aan Marius (1) gegeven, waarop Sulla terugmarcheerde en Marius (1) uit Rome verdreef. Hij won de oorlog tegen → Mithridates. In zijn afwezigheid had zijn tegenstander → Cinna de macht in Rome overgenomen en Marius (1) teruggehaald. Toen hij terugkeerde naar Rome, brak er een burgeroorlog uit. Na zware strijd verdreef hij Marius (1) en zijn zoon Marius (2); (Cinna was al eerder gedood) en regeerde dictatoriaal in 82 en 81 v.Chr. Hij vaardigde een reeks wetten uit die de positie van de senaat moesten versterken. In 80 nam hij vrijwillig afstand van de dictatuur en werd consul samen met → Caecilius Metellus (4) Pius. In 78 stierf hij in → Pozzuoli aan een ziekte. *passim*.
- Sulpicius Rufus*, *Publius*, volkstribuun in 88 v.Chr. Voerde een wet in die de → Italiërs indeelde bij de verschillende kiesdistricten van Rome, ondanks sterke tegenstand van de Optimaten. Nam vervolgens het commando in

- de strijd tegen → Mithridates af van → Sulla en gaf het aan → Marius (1).
Gedood op last van Sulla. *passim*.
- Sutri*, Lat. *Sutrium*. Etruskische nederzetting (→ Etrusken) ten noorden van Rome, Romeinse kolonie vanaf 383 v.Chr. 1,14.
- Syracuse*, Griekse kolonie op → Sicilië, gesticht vanuit → Korinthe ongeveer 733 v.Chr. In de 2^e → Punische oorlog ging de stad een bondgenootschap aan met → Carthago. In 212 werd het echter veroverd door → Marcus Claudius Marcellus (1) en werd het hoofdstad van de provincie Sicilië. 2,7; 38.
- Syrië*, ongeveer het huidige Syrië en Libanon, onder Seleucidische heerschappij na de dood van → Alexander de Grote. Veroverd en tot provincie gemaakt door → Pompeius in 64 v.Chr. *passim*.
- Taormina*, Lat. *Tauromenium*. Plaats op → Sicilië, onder Romeins gezag vanaf 212 v.Chr. 2,79.
- Taranto*, Lat. *Tarentum*. Kolonie in Zuid-Italië, gesticht vanuit → Sparta in de 8^e eeuw v.Chr. Geboorteplaats van verschillende belangrijke schrijvers en kunstenaars. Romeinse kolonie vanaf 123 v.Chr. 1,15.
- Tarpeïsche rots*, steile zuidwestflank van het → Capitool. Mensen die wegens bepaalde misdrijven ter dood veroordeeld waren werden er vanaf gegooit. 2,24.
- Taurus*, → Statilius Taurus.
- Tegea*, volgens de overlevering door → Agamemnon gestichte stad op → Kreta, genoemd naar Tegea op de → Peloponnesus. 1,1.
- Telamon*, koning van Salamis, vader van Ajax en → Teucer, Griekse helden in de oorlog tegen → Troje.
- Telesinus*, → Pontius Telesinus.
- Temenus*, leider van de → Heracliden. 1,2.
- Terentius*, (Publius Terentius Afer), komediedichter, schreef *fabulae palliatae*: komedies in een Griekse setting. Geboren in 195-190 in Carthago, eerste Afrikaanse schrijver die in het Latijn schreef. 1,17.
- Terni*, Lat. *Interamna*. Stad in Latium, Romeinse kolonie vanaf 312 v.Chr. 1,14.
- Terracina*, Lat. *Tarracina*, oorspronkelijk *Anxur*. Een stad van de Volsci en Ausones. Gelegen ongeveer 5 kilometer ten zuiden van Rome aan de Via Appia. Romeinse kolonie vanaf 329-327 v.Chr. 1,14.
- Teucer*, Griekse held in de Trojaanse oorlog (→ Troje), zoon van → Telamon. Door zijn vader verbannen omdat hij zijn broer Ajax niet gewroken had, stichtte vervolgens → Salamis. 1,1.
- Teutoburgerwoud*, woud in → Germanië (tegenwoordig gelokaliseerd nabij het huidige Kalkriese bij Osnabrück), waar → Varus in 9 n.Chr. een beruchte nederlaag leed.

- Teutonen*, Germaanse stam in Jutland die rond 120 v.Chr. naar het zuiden trok, via de → Donau en de Alpen naar Gallië, waar ze in 102 v.Chr. bij Aix-en-Provence verslagen werden door → Marius (1). 2,8; 12;
- Thebe*, oude stad (2^e millennium v.Chr) in → Boeotië. Geboorteplaats van → Pindarus. 1,18.
- Theodotus*, docent en later hooggeplaatst adviseur van → Ptolemaeus XIII, gaf hem het advies om → Pompeius te vermoorden. 2,53; 54.
- Theophanes*, geschiedschrijver uit Mytilene, vriend van → Pompeius, die hij vergezelde in de derde oorlog tegen → Mithridates. 2,18.
- Thesprotië*, streek in het zuidwesten van → Epirus, aan de kust van de Ionische Zee. 1,1; 3.
- Thessalië*, streek in het noorden van → Griekenland, geboorteplaats van → Achilles, veroverd door Philippus II van → Macedonië in 352 en door de Romeinen in 148 v.Chr. 1,3; 2, 52.
- Thessaliërs*, → Thessalië.
- Thessalus*, naam van twee stichters van → Thessalië, de zoon van → Hercules en een Thessalus uit → Thesprotië. 1,3.
- Thracië*, streek tussen → Macedonië en de Zwarte Zee. Gekoloniseerd vanuit → Griekenland vanaf de 6^e eeuw v.Chr., later onderworpen aan → Macedonië. In de Romeinse tijd deels als provincie ingericht en deels een zelfstandige vazalstaat gebleven. Een opstand van 13-11 v.Chr. werd neergeslagen door → Lucius Calpurnius Piso. 2,98; 101; 112.
- Thraciërs*, inwoners van → Thracië.
- Thucydides*, geschiedschrijver die de → Peloponnesische oorlog beschreef. Heeft grote invloed gehad op de latere historiografie door zijn kritische benadering van zijn bronnen. Leefde ongeveer 460-400 v.Chr. te Athene. 2,36.
- Thurii*, Griekse kolonie aan de Golf van → Taranto, Romeinse kolonie vanaf 193 v.Chr. 2,68.
- Tiber*, rivier die ontspringt bij het huidige Verghereto (ten oosten van Florence) en door Rome naar de Tyrreense Zee stroomt. 2,6; 45.
- Tiberius*, (Tiberius Claudius Nero, na adoptie Tiberius Julius Caesar), geboren in 42 v.Chr. als zoon van → Livia Drusilla, die later met → Octavianus trouwde. Streed mee in de slag bij → Actium, bracht de veldtekens terug die de → Parthen op → Crassus (1) hadden veroverd. Onderwierp in 15 samen met zijn broer → Drusus de → Raetiërs en de → Vindeliciërs en veroverde → Pannonië in 13-9. Bracht de rust weer in Germanië in 9-7. In 11 had hij → Julia (3) gehuwd, de dochter van Augustus (→ Octavianus). De schandalen rond dat huwelijk dwongen hem zich terug te trekken op → Rhodos. Nadat Augustus' kleinzonen (→ Caesar (3) en (4)), die hem

- hadden moeten opvolgen, gestorven waren werd Tiberius geadopteerd. Daarna (4-14 n.Chr.) verkreeg hij geleidelijk de bevoegdheden van Augustus en boekte overwinningen in → Pannonië en → Germanië. Na de dood van Augustus in 14 n.Chr. werden de resterende bevoegdheden van het principaat door de senaat aan hem toegekend. Tijdens zijn regering versterkte hij de noord- en oostgrens van het rijk en zette hij zich in voor een gezonde economie. Vanaf 23 liet hij steeds meer over aan → Seianus, die de leiding vrijwel volledig overnam toen hij zich in 27 terugtrok op Capri. In 31 liet hij Seianus executeren na een aanslag op zijn zoon Caligula. In 37 zou hij sterven, mogelijk door toedoen van Caligula, die hem zou opvolgen als *princeps. passim*.
- Tibullus*, (Albius Tibullus), elegisch dichter, gefinancierd door → Messalla Corvinus. Leefde ongeveer 55-19 v.Chr. te Rome. 2,36.
- Tifata*, aan Diana gewijde berg bij → Capua. 2,25.
- Tigranes II de Grote*, 95-55 v.Chr. koning van → Armenië. Hij verbond zich met → Mithridates VI door een huwelijk met zijn dochter en breidde zijn rijk enorm uit naar het oosten, ten koste van de → Parthen. Hij stichtte de nieuwe hoofdstad Tigranocerta. Door zijn bondgenootschap met Mithridates werd hij betrokken bij de 3^e → Mithridatische oorlog en werd hij in 69-66 verslagen door → Lucullus en → Pompeius. 2,33; 37.
- Tinos*, Lat. *Tenos*. Ionisch eiland (→ Ionië) van de Cycladen. 1,4.
- Tisamenus*, zoon van → Orestes, gesneuveld in de strijd tegen de → Heracliden.
- Titius, Lucius*, volgeling van → Pompeius, verkreeg amnestie in het vredesverdrag van → Miseno. 2,77.
- Titius, Marcus*, generaal van → Antonius, doodde → Sextus Pompeius op zijn vlucht. Ging in 32 v.Chr. over naar → Octavianus en had met → Statilius Taurus het bevel over zijn landmacht in de slag bij → Actium. 2,79; 83.
- Tortona*, Lat. *Dertona*. Romeinse kolonie vanaf ongeveer 148 v.Chr. 1,15.
- Trebonius, Gaius*, onderbevelhebber van → Caesar en betrokken bij de samenzwering tegen hem. Vermoord door → Publius Dolabella (1) in 43 v.Chr. 2,56; 69; 87.
- Trieste*, Lat. *Tergeste*. Nederzetting in de noordhoek van de → Adriatische Zee, bij de huidige grens van Italië met Slovenië. Waarschijnlijk Romeinse kolonie vanaf ongeveer 42 v.Chr., versterkt door Augustus (→ Octavianus). 2,110.
- Troje*, koninkrijk van Priamus in Klein-Azië waar de Grieken onder leiding van → Agamemnon tegen streden in de Trojaanse oorlog, een van de grote thema's uit de Griekse mythologie. De historiciteit van de stad en de oorlog (die in ongeveer de 13^e eeuw v.Chr. plaatsgevonden zou moeten hebben) is omstreden. 1,2; 3; 5; 8.

Tullius Cicero, Marcus, → Cicero.

Tusculum, stad in Latium, 20 kilometer ten zuidoosten van Rome. Geboorteplaats van → Cato (1). 2,128.

Tyriërs, inwoners van → Tyrus.

Tyrrhenus, volgens de overlevering koning van Lydië, week uit naar Italië en gaf de Tyrrheense Zee haar naam. 1,1.

Tyrus, Fenicische stad resp. volk in de buurt van het huidige Beirut. Speelde vanaf 1200 v.Chr. een leidende rol in de handel over de Middellandse Zee, waarlangs de stad veel kolonies stichtte (onder meer → Carthago, → Utica en → Cádiz). 1,2; 6; 2,7.

Utica, Fenicische kolonie aan de Golf van Tunis, waar → Cato (2) zelfmoord pleegde. 1,2.

Valenza, Lat. *Valentia*. Plaats in Ligurië (Noord-Italië), Romeinse kolonie vanaf 239 v.Chr. 1,14.

Valerius Antias, geschiedschrijver in de 1^e eeuw v.Chr., belangrijkste vertegenwoordiger van de ‘jonge annalisten’, een groepering die een strikt chronologische wijze van geschiedschrijving voorstond. Hij beschreef de geschiedenis van Rome vanaf de stichting tot zijn eigen tijd, met veel aandacht voor de tijd van de late Republiek en daarna.

Valerius Flaccus, Lucius, in 86 v.Chr. consul in plaats van de gedode → Marius (1), opperbevelhebber in de 1^e → Mithridatische oorlog. Werd gedood door muitende troepen onder leiding van → Flavius Fimbria. 2,23; 24.

Valerius Messalla, Marcus, → Messalla.

Varro, mogelijk te indentificeren met Marcus Terentius Varro Gibba, tegenstander van → Antonius, in 43 v.Chr. bij → Philippi gedood. 2,71.

Varro Atacinus, (Publius Terentius Varro Atacinus) in 82 v.Chr. in Atax (bij → Narbonne) geboren dichter van epos, gedichten en een vertaling van de *Argonautica* van Apollonius Rhodius. 2,36.

Varus, (Publius Quintilius Varus), consul in 13 v.Chr. Legaat in → Syrië in 7-4 v.Chr., in → Germanië in 7-9 n.Chr. Daar in 9 verslagen door → Arminius in de beroemde slag bij het → Teutoburgerwoud. Pleegde zelfmoord. 2,117-120.

Vatinius, Publius, volkstribuun in 59 v.Chr. Aanhanger van → Caesar en tegenstander van → Cicero. Consul in 47, na de dood van → Caesar in → Illyrië gedwongen zijn leger aan → Brutus af te staan. 2,69.

Veii, grote stad van de → Etrusken, geduchte tegenstander van Rome tijdens de vroege republiek. In 396 v.Chr. verwoest door Rome. 1,8.

Velleianus, → Magius Celer Velleianus.

- Velleius, Gaius*, grootvader van → *Velleius Paterculus*, afkomstig uit → Campanië. Door Pompeius geplaatst in een belangrijk college van rechters. Onder → Pompeius, → Brutus en → Tiberius commandant van de genie. Pleegde zelfmoord in 41 v.Chr. 2,76.
- Velleius Capito*, oom van → *Velleius Paterculus*, onderschreef de aanklacht van → Agrippa tegen → Cassius. 2,69.
- Velleius Paterculus*, auteur van dit werk. In 20 v.Chr. geboren in → Campanië in de ridderklasse. Krijgstribuun onder → Vinicius en → Silius in → Thracië en → Macedonië. Prefect van de ruitery onder → Tiberius en van 4-12 n.Chr. zijn legaat in → Germanië en → Pannonië. Quaestor in 6 n.Chr. In 12 nam hij deel aan de triomftocht van → Tiberius. In 15 werd hij benoemd als pretor, op aanbeveling van Augustus (→ Octavianus). In 29-30 n.Chr. schreef hij zijn geschiedenis van Rome. *passim*.
- Venetie*, streek in Noord-Italië. 2,76.
- Venosa*, Lat. *Venusia*. Plaats in Zuid-Italië, Romeinse kolonie vanaf 291 v.Chr., geboorteplaats van → Horatius. 1,14.
- Ventidius Bassus, Publius*, geboren in → Ascoli Piceno, in de Bondgenotenoorlog als gevangene meegevoerd naar Rome, daar als aanhanger van → Caesar en → Antonius opgeklommen tot vervangend consul in 43 v.Chr. In 39 als proconsul naar de → Parthen gezonden, die hij in het Taurusgebergte versloeg en vervolgens verdreef uit → Cilicië, → Syrië en Judea. Triomftocht in 38 v.Chr. 2,65; 78.
- Vergilius*, (Publius Vergilius Maro), vaak beschouwd als grootste dichter van Rome, geboren in 70 v.Chr. te Mantua. Debuteerde met bucolische poëzie (*Bucolica*), werd opgenomen in de kring rond → Maecenas, vriend van → Horatius. Publiceerde in 29 een leerdicht over landbouw (*Georgica*). Na zijn dood in 19 werd de *Aeneis* in omloop gebracht, een epos over het ontstaan van Rome dat de stichters van Rome verbond met de overlevenden van de Trojaanse oorlog (→ Troje, → Anchises). Het Latijn van Vergilius en Horatius werd tot norm voor de latere Latijnse poëzie. 2,36.
- Vesta*, beschermgodin van het altijd brandend gehouden vuur in de Vestatempel op de → Palatijn, dat het voortbestaan van de staat garandeerde. 2,131.
- Vesuvius*, vulkaan bij → Pompeii, aan de Golf van → Napels. 2,30.
- Vetus*, → Antistius Vetus.
- Vibillius*, centurio in het leger van → Domitius Calvinus in → Spanje. 2,78.
- Vibius Postumus, Gaius*, vervangend consul in 5 n.Chr., verwierf triomfrechten als generaal in → Pannonië. 2,116.
- Vienne*, Lat. *Vienna*. Belangrijkste stad van de → Allobrogen, aan de Rhône vlak bij Lyon. Onder Augustus (→ Octavianus) een Romeinse kolonie

geworden. Een opstand in 12 v.Chr. werd neergeslagen door → Tiberius. 2,121.

Vindeliciërs, Keltische volk, verwant aan de → Raetiërs, in de streek van het huidige westen van Oostenrijk. Onderworpen door → Tiberius en → Drusus in 15 v.Chr. en ingericht als de provincie → Raetië. 2,39; 95; 104; 122.

Vinicius, Marcus, (1) grootvader van (2) en vader van → Publius Vinicius, afkomstig uit de ridderklasse van Cales in → Campanië, het huidige Calvi Risorta. Legaat in → Gallië, in 19 v.Chr. vervangend consul, bevriend met → Octavianus. In 13 onderwierp hij de → Pannoniërs in → Illyrië, waar hij het commando behield tot 1 v.Chr. In 1-4 n.Chr. was hij opperbevelhebber aan de Rijn. 2,96; 104.

(2) kleinzoon van (1), degene aan wie → Velleius zijn werk heeft opgedragen. Consul in 30 n.Chr., het jaar waarin Velleius zijn werk in omloop bracht. In 32 door Tiberius getrouwd met Julia Livilla, de dochter van → Germanicus. Nam deel aan de moord op Caligula, streed onder → Claudius in → Brittanië, was in 45 opnieuw consul maar werd het jaar daarna gedood op bevel van Messalina. Desondanks kreeg hij van Claudius een staatsbegrafenis. *passim*.

Vinicius, Publius, vader van → Marcus Vinicius (2), consul in 2 n.Chr., legaet van Augustus (→ Octavianus) in → Thracië en → Macedonië, waar → Velleius Paterculus onder hem diende als krijgstribuun. 2,101; 103.

Viriathus, leider van de Lusitani in → Spanje bij hun opstand tegen Rome. Verslagen door → Quintus Servilius Caepio (1) en op last van hem in 139 v.Chr. gedood. 2,1; 90.

Vrhnika, Lat. *Nauportus*. Romeinse stad in Noord-Pannonië (→ Pannonië). 2,110.

Weser, Lat. *Visurgis*. Rivier die vanuit het huidige Thüringen naar de Noordzee stroomt. Door → Tiberius overgestoken in 8-7 v.Chr. 2,105.

Xerxes, koning van de → Perzen in 486-465 v.Chr. Ondernam een veldtocht naar → Griekenland, bekend als de Perzische oorlog (→ Perzen). Bouwde daarbij een brug over de Hellespont en groef een kanaal door de berg Athos. 2,33.

Over de samenstellers

Vincent Hunink (1962), is universitair docent Latijn en Vroegchristelijk Latijn en Grieks aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij publiceert sinds 1990 vertalingen van vooral klassieke auteurs, recentelijk onder meer: Tacitus, *Historiën*, en werken van Augustinus.

[www.vincenthunink.nl]

Jona Lendering (1964) is historicus en publiceerde verschillende boeken en artikelen over de Oudheid. Zijn laatste boek, geschreven met archeoloog Arjen Bosman, is *De rand van het Rijk. De Romeinen en de Lage Landen* (2010). Hij is werkzaam voor Livius Onderwijs.

[www.livius.nl]

Uitgeverij Athenaeum—Polak & Van Gennep stelt alles in het werk om op milieuvriendelijke en duurzame wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (fsc) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.